

László Tóth

NEMZETI ÉVFORDULÓINK 2015

Nemzeti évfordulóink 2015

Budapest, 2015

A szerkesztőbizottság tagjai:
Gazda István, Kecskeméti Gábor, Sisa József, Ujváry Gábor

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Máttyás*
Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*
Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, munkatárs: *Károly Hédi*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési
Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbiak bocsátották rendelkezésre:
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum,
Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,
Magyar Tudománytörténeti Intézet, Móra Ferenc Múzeum

A borítóképeket a Magyar Nemzeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre

A kötetben a születés és a halál évfordulóját az oldalak felső sarkában jelezzük

Előszó

Tisztelt Olvasó!

Nagy örömömre szolgál, hogy 2015-ben két olyan kiváló személyiségnek állítunk emléket, mint Semmelweis Ignác, a magyar szülészorvos, az anyák megmentője és Rómer Flóris, a magyar régészet atyja.

Semmelweis Ignác kivételes orvos és tanár volt. Nagysága abban mutatkozott meg, hogy ő fedezte fel az első fertőzést megelőző eljárást a szülészetben és a sebészetben. Élete végéig küzdött minden lehetséges eszközzel az elfogadtatásáért. Kollégái közül csak kevesen ismerték el a forradalmi újítást és ezért szinte nem is alkalmazták módszerét. Csak halála után tudta a tudomány eredményeit alátámasztani, amely aztán az egész világon elismertté vált. Semmelweis Ignác gyermekágyi lázzal kapcsolatos felfedezéseinek 1847 és 1861 között nyomtatott formában megjelent egyes dokumentumait 2013-ban az UNESCO világemlékezet részévé nyilvánította.

Ebben az évben még egy jelentős évfordulót ünneplünk, Rómer Flóris születésének bicentenáriumát. „A magyar régészet atyja” igazi polihisztor volt. Nemcsak a honfoglaláskori emlékek feltárásában vannak elévülhetetlen érdemei, de néprajzi gyűjtőmunkái is jelentősek. Ő hozta létre Győrben az első vidéki múzeumot és indította el a régészképzést Magyarországon.

E két nagyformátumú tudós közös büszkeségünk. Áldozatkész egyéniségük és a töretlen hittel, szolgálatkész szeretettel végzett munkájuk ma is példaként állhat előttünk.

Hammerstein Judit
a Balassi Intézet főigazgatója

Kiemelt évfordulók

A budapesti Semmelweis-szobor a 100. születésnapjára koszorúkkal
Müllner János felvétele, 1918
MNM

Semmelweis Ignác

(Buda, 1818. július 1. – Döbling, 1865. augusztus 13.)

Semmelweis Ignác 1818. július 18-án született Budán abban a copfstílusú házban, ahol ma a nevét viselő Semmelweis Orvostörténeti Múzeum működik. A Semmelweis család Kismartonból vándorolt ide. Apja, Semmelweis József (1778–1846) kereskedő volt, Tabán tekintélyes polgára, aki 1810-ben feleségül vette Müller Teréziát, Müller Fülöp kocsikészítő gyártulajdonos leányát, akitől tíz gyereke született. Módos ember volt, gyermekeit a budai királyi katolikus gimnáziumban taníttatta. Semmelweis Ignácot a család hadbírónak szánta, így 1837-ben beiratkozott a bécsi egyetem jogi karára. Egyesztendei jogi tanulmányok után azonban átiratkozott az orvosi karra. Az első évet Bécsben, a másodikat és a harmadikat Pesten, a negyediket és az ötödiket ismét Bécsben végezte. 1844-ben avatták orvosdoktorrá a *Tractatus de vita plantarum* címet viselő botanikai munkája alapján. Még ebben az évben megszerezte szülész- és sebész-mesteri oklevelét is.

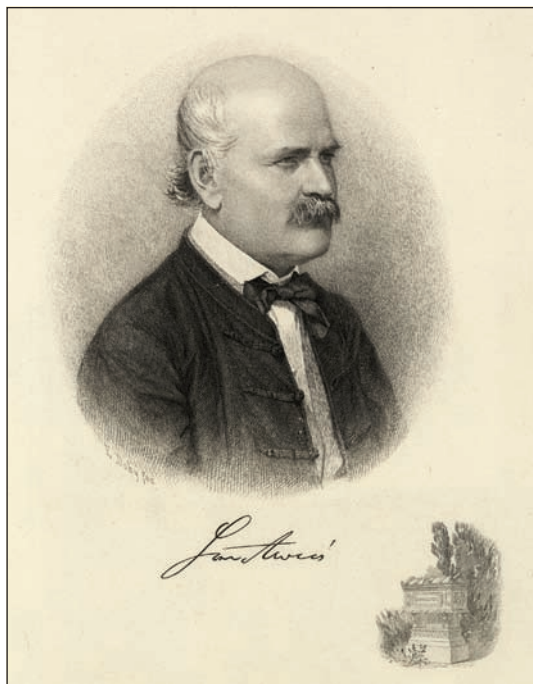
Tanulmányi éveire esett a második bécsi orvosi iskola kibontakozásának virágkora. A bécsi „kórbonctani iskola” nem elégedett meg azzal a felfogással, hogy a kórbonctan utólag jóváhagyja a beteg diagnózisát, hanem választ keresett azokra a kérdésekre, amelyekre a beteg vizsgálata nem adott egyértelmű választ.

Semmelweis az egyetem befejezése után belgyógyász vagy kórboncnok szeretett volna lenni, de helyhiány miatt végül Klein professzor szülészeti klinikájára került (1846). A bécsi közkórház (Allgemeine Krankenhaus) szülészeti osztályán a külváros szegényei szültek, sajnos itt az 1840-es években kritikus arányokat öltött a gyermekágyi lázban elhunyt anyák száma. Főleg azon az osztályon – a Klein professzor vezette II. sz. szülészeti osztályon –, ahol Semmelweis is

Semmelweis szülőháza
Budapest, Apród utca 1.
MNM

Semmelweis Ignác
Doby Jenő acélmetszete, 19. század vége
MNM

dolgozott. A legszörnyűbb időszak 1841 májusa és 1843 októbere közé esett: volt olyan hónap, hogy a szülő nők 30%-a meghalt. Külön bizottság vizsgálta ennek okait, amit a zsúfoltságban és a szellőztetés hiányában jelöltek meg.

Semmelweis naponta látta örülni és meghalni az anyákat anélkül, hogy segíteni tudott volna rajtuk. Későbbi írásaiban maga mondja el szörnyű lelkiállapotát. „Minden kérdésessé és megfejthetetlenné vált előttem, csak a halottak nagy száma volt kétségbevonhatatlan valóság.”

Semmelweis a boncasztalon kereste a választ. Minden meghalt anyánál azonos elváltozást tapasztalt: vivőerek-, nyirokedények-, hashártya-, szívburok- és agykéreggyulladás. A differenciáldiagnosztika módszerével sorra vette azokat a feltevéseket, amelyek alapján járváynak tekintették a gyermekági lázat, ezekről statisztikát készített, ami közelebb vitte a „megfejtéshez”. Megfigyelte, hogy a kórházi osztályon a szülészeti gyakorlaton részt vevő orvostanhallgatók létszámának csökkenése csökkentette a halálozások számát.

Semmelweis észrevette, hogy azokban a kórtermekben, ahol csak bábák segítettek, harmadannyi volt a gyermekági

láz előfordulása. Feltételezte, hogy ennek egyszerű oka az, hogy a bábák nem végeztek boncolást, így a boncolás során összeszedett kórokozókat nem tudták továbbadni a szülésre váró nőknek.

Kóroki megfejtésében a végső „lökést” kollégájának, Kolletschkának a váratlan halála okozta. A törvényszéki orvostan tanára ugyanis egy boncolás során szerzett fertőzésben halt meg. Semmelweis kollégája boncolási jegyzőkönyvének tanulmányozása során döbönt rá, hogy a gennyvérűségben (pyaemia) elhunyt orvostanár és a gyermekági lázban elhunyt anyák kórképe azonos. „Éjjel-nappal üldözött – írta – Kolletschka betegségének képe, s egyre növekvőbb határozottsággal kellett elismernem, hogy az a betegség, amelyben Kolletschka meghalt és az a betegség, melyben annyi száz gyermekági lást láttam elpusztulni, egy és ugyanaz.”

Arra a következtetésre jutott, hogy azon a kórházi osztályon, ahol ő maga is dolgozott, a nagyszámú, halállal végződött gyermekági lázas betegség oka egy fertőzés, mégpedig egy olyan fertőzés, amit a szülésre váró asszonyokat vizsgáló orvosok és orvosok idéznek elő azáltal, hogy a boncteremből feljönnek a kórtermekbe a szokásos szülészeti vizsgálat elvégzésére. Lényegében a kezükre tapadt hullamérget hozták fel a boncteremből, és ez okozza az asszonyok megbetegedését, majd halálát.

Ennek alapján fogalmazta meg korszakalkotó megállapítását, hogy a gyermekági láz nem önálló kórkép, hanem fertőzés következménye: gennyvérűség. A fertőzést a „bomlott szerves állati anyag” okozza, aminek forrása lehet gennyedés, szétesett rákos daganatok, hullák, közvetítője pedig az orvos keze, műszerek, kötözőanyagok, ágynemű stb.

Kísérletezni kezdett, s arra a következtetésre jutott, hogy egy egyszerű szappanos vizes kézmosás nem távolítja el a kézzől a hullamérget. Olyan fertőtlenítő szert keresett, amely viszont elpusztítja a „hullamérget”. Úgy vélte, hogy a klóros (klórmész-oldatos) víz alkalmas erre. 1847 májusában tért rá a klórvizes kézmosások alkalmazására. Igyekezett ennek használatára kötelezni az orvosokat, orvostanhallgatókat és ápolókat egyaránt.

Az eredmény hamarosan meg is mutatkozott: a halálozási arányszám javult, bár 1848 augusztusában a szülő nők szobájába egy a „méh evesedő velős rákjában szenvedő vajúdot” vettek fel, s ekkor tizenkét szobatársa közül tizenegyen meghaltak. Semmelweis arra döbbsent rá, hogy nemcsak a hullaméreg és a hullarészek, hanem az élő szervezetből származó „bomlott szerves anyagok” is gyermekágyi lázat okozhatnak. Ennek hatására az egyes betegvizsgálatok között is elrendelte a klórvizes kézmosást.

A következő hónapokban a kötelező kézfertőtlenítés oda vezetett, hogy az osztály halálozási arányszáma 1,27% alá esett, sőt március–augusztus között senki sem halt meg gyermekágyi lázban. Így megszületett a Semmelweis-doktrína: a fertőző ágens klóros vízzel elpusztítható, ezért a vizsgálatok és a kezelések előtt az orvos kezét ilyen oldattal kell fertőtleníteni, sőt a használt eszközöket is, ezzel a fertőzés megelőzhető. Semmelweis tanait klinikai észlelésekkel, kórbonctani leletekkel, állatkísérletekkel és az akkor egyre jobban előtérbe kerülő statisztikai módszerekkel alapozta meg.

Mintegy kártyavárként omlott össze mindaz, amit addig a gyermekágyi láz előidézőjeként felhoztak. Megtörtént a kórok és a védekezés felismerése, ami nem más, mint a fertőzés megelőzése: az aszeptiszis.

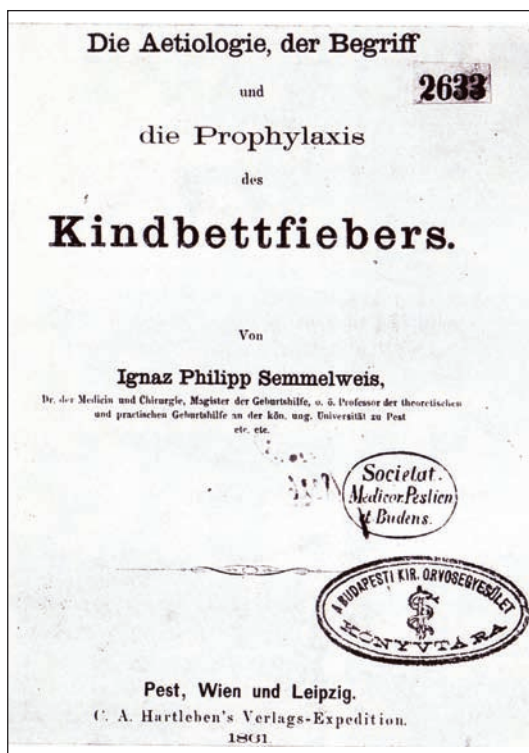
Semmelweis felismerését és tanításait a korszak haladó orvosai elismerték, de a szülészek többsége elutasította, mert ellentétben álltak a korabeli elavult felfogással, mely a gyermekágyi lázat sokszor misztikus okokkal igyekezett megmagyarázni: kozmikus hatások, a föld kigőzölgése, az időjárás okozta vérrögösödés, a leányanyák büntudata stb.

Az igazságot nagyon nehezen, és csak hosszú évek után fogadták el. Klein professzor például egyszerű „mániának” nevezte munkatársa kézfertőtlenítésre vonatkozó szabályzatát. Semmelweis tanársegédi megbízása 1849. március 20-án lejárt, amelyet Klein professzor nem is volt hajlandó meghosszabbítani.

Semmelweis nem döntötte el azonnal hazatérését, egyelőre Bécsben magánygyakorlatból élt. 1850. február 9-én magántanári kérelmet nyújtott be, amit 1850. október 10-én meg is kapott. Még ebben a hónapban hirtelen hazatért Pestre. 1851 májusában a Rókus Kórház szülészeti osztályára került tiszteletbeli főorvosként, és később átvehette az osztály vezetését is. Hat esztendő alatt 0,85%-ra szorította le a gyermekágyi lázban elhunytak számát!

Néhány évre rá, az 1855-ben váratlanul elhunyt Birly Flórián helyébe – mint első helyre sorolt pályázót – az egyetemre is őt nevezték ki a szülészeti professzorának. Neki köszönhető, hogy az orvosok és bábák százai kezdték el hirdetni tanításait Magyarországon.

1857-ben új fejezet kezdődött Semmelweis életében: egyrészt házasságot kötött Weidenhoffer Máriával, akitől öt gyereke született, másrészt Markusovszky Lajos biztatására papírra vetette tapasztalatait, kutatási eredményeit. A meginduló *Orvosi Hetilap* második évfolyamában jelent meg magyarul a gyermekágyi láz kórtanáról írt tanulmányosorozata. Kifejtette nézeteit, felfedezésének történetét, a különbséget felfogása és más járványelméletek között. Nevéhez fűződik a gyulladássos pefetészek első eredményes magyarországi sikeres eltávolítása is.

A gyermekágyi láz tudományos publikációjának címlapja
Pest–Bécs–Lipce, 1861
SOTE Könyvtár

Semmelweis Ignác
Canzi Ágost Elek vízfestménye, 1857
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

Az *Orvosi Hetilap*ban megjelent írásait hamarosan német nyelvű publikáció követte a *Wiener Medizinische Wochenschrift* című folyóiratban, majd megírta a *Die Ätiologie, der Begriff und die Prophylaxe des Kindbettfiebers* című könyvét, amely 1861-es kiadási évszámmal még az 1860-as év végén kikerült a sajtó alól (a mű modern magyar fordítása 2012-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál). Megállapításait külföldi kollégái támadták, de hamarosan az ún. nyílt levelekben adott választ ellenfeleinek.

Sajnos, 1865-ben Semmelweis magatartásában az elmezavar erőteljes jelei mutatkoztak: az orvostudományi ülésen szavazás helyett a „bábaszkü-szöveg”-ét olvasta fel. Valahol egy súlyos kézserülést is szenvedett. Ekkor lakására szállították, ahol Balassa, Bókai és Wagner tartottak felette konzíliumot. Tanársegéde, Fleischer írja: „Életének utolsó heteiben ezen, különben oly tiszta és mélyen látó ész zavarodni kezdett; szokatlan, különös magánélete, feledékenység, szórakozottsága úgy, mint gyermekies modora feltűnt családjában, az iskolában, a betegágyánál, a tanárkar üléseiben, szóval mindenütt, hol természetét és szokásait ismerték.” 1865.

július 31-én Bécsbe szállították, az elmebetegintézetben helyezték el. Innen dulakodva távozni akart, de lefoglalták, és ott tartották. Alig két hét múlva, 1865. augusztus 13-án meghalt. Halálának közvetlen oka korábbi, kezeletlen kézserülése volt.

Benedek István, az ismert Semmelweis-szakértő véleménye szerint elfogulatlan szakemberek bel- és külföldön egyaránt mindig tudták, hogy Semmelweisnek paralízise [paralysis progressiva, az idegrendszeret megtámadó szifilisz] volt. Többen tudták, mint amennyien kimondták, mert a kimondást tapintatatlannak érezték a nagy tudós emlékével szemben. Ezt támasztja alá az első magyar nyelvű Semmelweis-könyv szerzőjéről, Bruck Jakabról írt nekrológ. Szállási Árpád orvostörténész hívta fel a figyelmünket arra, hogy az *Orvosi Hetilap* 1902. évi számának „Gynaecologia” című mellékletében a következő sorok olvashatók: „Különös és szomorú játéka a sorsnak, hogy mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el...”

Semmelweis Ignácot a bécsi Schmeltz kerület temetőjében temették el, itt nyugodott 1891-ig, ekkor a bécsi temetőt felszámolták, és hamvait Budapesten a Kerepesi úti temetőben helyezték el. Semmelweis végső nyughelye az 1963-ban – egykori szülőházában – szervezett Orvostörténeti Múzeum kertjében állított kriptában van, amely a tisztelők és megemlékezők zarándokhelyévé vált.

Az első szobrot 1906-ban emelték tiszteletére: Stróbl Alajos alkotása először az Erzsébet téren, 1948 óta a Szent Rókus Kórház előtt áll, míg egy másik, a Domonkos Béla által készített Semmelweis-szobor, az egyetem területén nyert elhelyezést.

A Semmelweis tanításait külföldön is elismertetni kívánó Antall József, a későbbi miniszterelnök véleménye szerint Semmelweis felfedezése és életműve nemcsak a szülészet és a nőgyógyászatot érintette, hanem kihatással volt a sebészet, sőt az egész orvosi gondolkodás fejlődésére. Csak Pasteur és Koch munkássága, a bakteriológia korszaka szolgáltatót neki végül igazságot, amikor a kórok felismerése után már a kórokozókat is megismerték. Sokáig folyt a vita a szakirodalomban Semmelweis elsőbbségéről, az amerikai Holmes és az angol Lister eredményeiről. Minden tudományos felfedezésnek van előzménye, számos hasonlóság fedezhető fel az ajánlott módszerekben. De az alapvető kérdésben – a gyermekágyi láz és a szepszis azonosságának fel-

ismerésében – nem merülhet fel kétség a prioritásban, ez kizárólag Semmelweis nevéhez fűződik, amit a megelőzésen alapuló aszepszis a szülészeti gyakorlatává tett. Méltán nevezi őt az utókor „az anyák megmentőjé”-nek.

Nevét viseli a budapesti Orvostudományi Egyetem, tiszteletére évente egy alkalommal – születésnapján – kitüntetéseket nyújtanak át az ország valamennyi egészségügyi intézményében az orvosi és ápolási szakma legkiválóbb képviselőinek. Nevét hordozza az Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Kisbolygó is őrzi az emlékét. Az UNESCO a Világ Emlékezete Program keretében 2013-ban a világ megőrzésre méltó szellemi alkotá-

Semmelweis Ignác emléktáblája a szegedi Hősök Csarnokában
Lux Elek márvány domborműve, 1930

Semmelweis Ignác emléktáblája a róla elnevezett utcában
Moiret Ödön mészkő domborműve, 1941
MNM

sainak jegyzékébe felvette Semmelweis Ignácot és a gyermekágyi láz kóroktanáról, fogalmáról és megelőzéséről 1847 és 1861 között készített publikációit. A Magyar Kormány a 2015-ös évet, halálának 150. évfordulójára emlékezve, Semmelweis Emlékévvé nyilvánította. Erre az alkalomra televíziós dokumentumfilm is készült róla.

Külföldön elhelyezett szobrai egyike Chicagóban, a Sebészek Világszövetsége emléksarkában áll. A baltimore-i Johns Hopkins Egyetem parkjában tizenkét világhírű orvos szobra található. Közülük az egyik Semmelweisé, elismervén, hogy minden idők egyik legnagyobb – bár egyszerűnek tűnő – orvosi felfedezését neki köszönhetjük.

Oscar Wilde úgy vélte, hogy „Minden eredmény, amit az ember felmutat, egyszersmind egy ellenséget is szerez. A népszerűséghez közepszerűség kell. A nyilvánosság fantasztikusan elnéző. Mindent megbocsát – a zsenialitás kivételével.”

Kapronczay Károly

Semmelweis Ignác síremléke a Kerepesi temetőben
Schickedanz Albert és Herczog Fülöp mészkő szarkofágja, 1894

Ajánlott irodalom: *Semmelweis Ignác összegyűjtött munkái.* Szerk., ford. Győry Tibor. Bp., 1906 (németül: Jéna, 1905); Gortvay György – Zoltán Imre: *Semmelweis élete és munkássága.* Bp., 1966; Benedek István: *Semmelweis és kora.* Bp., 1973; Antall József (szerk.): *Semmelweis Ignác betegsége és halála. Orvostörténeti Közlemények* 1978 (Tematikus szám); *Semmelweis Ignác emlékezete.* 1–2. Szerk. Gazda István – Kapronczay Károly – Szállási Árpád. Piliscsaba–Bp., 2001; Kapronczay Károly: *Semmelweis.* Bp., 2003; Semmelweis Ignác: *A gyermekágyi láz kóroktana, fogalma és megelőzése.* Bp., 2012. Ford. Rákóczi Katalin; *Semmelweis Ignác magyar nyelvű szaktanulmányai az Orvosi Hetilap 1858–1865-ös évfolyamaiban.* Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 2013.

Rómer Flóris Ferenc

(Pozsony, 1815. április 12. – Nagyvárad, 1889. március 18.)

Római katolikus pap, természettudós, a magyar régészet és művészettörténetet megalapítója Henszlmann Imre (1813–1888) és Ipolyi Arnold (1823–1886) mellett. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Rómer Ferenc Pozsonyban született jómódú németajkú polgári családban Rammer Ferenc cipésmester és Vetsera Anna gyermekeként. 1830-ban Szent Benedek-rendi szerzetesi fogadalmat tett Pannonhalmán. Ekkor kapta a Flóris (Flórián) szerzetesi nevét. Foglalkozott a rend irattárával, ősnymtatványaival, részt vett a kéziratárának rendezésében, és a bakonybéli apátság okmányainak feldolgozásában. 1838. július 26-án pappá szentelték. A bencés rend utasítására Tihanyba került, ahol rajzolással és festéssel foglalkozott. 1839-től Győrben tanított. 1845-től a pozsonyi Királyi Akadémia („Királyi Feltanoda”) nyilvános rendes tanára lett.

Pályafutására döntő hatást gyakorolt, hogy megbízták Habsburg–Lotaringiai József Károly főherceg (1833–1905) nevelésével, akivel haláláig bensőséges kapcsolatot ápolt. Aszabadságharcalattközkatonaként, majd honvédtisztként, végül századosként harcolt. Részt vett az 1849. április 10-én vívott váci ütközetben és Buda visszafoglalásánál május 21-én. A szabadságharc leverése után börtönbüntetésre ítélték. Bécsben, Olmützben és Josefstadtban szenvedett várfogságot. Számos rabmunkája marad fenn ezekből az évekből, amelyeket ma a pozsonyi Városi Múzeumban (Mestské Múzeum V Bratislave) őriznek. 1854 áprilisában közkegyelemmel szabadult. Ezután először a pesti piarista, 1857-től pedig a győri bencés gimnáziumban tanított, ahol az iskola régiséggyűjtését 1859-ben múzeummá nyilvánította.

1860-ban Simor János győri püspök régészeti tanszékét állította fel, melynek előadójává Rómer Flóriszt nevezték ki. Ekkor indította el Ráth Károly levéltárossal a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* sorozatot, mely a mai napig meghatározó orgánuma a 19. századi hazai régészeti kutatásnak. Ezekben az években jelentek meg folytatásokban a *Győri Közlönyben* a Bakony hegységről írott levelei, melyeket 1860-ban *A Bakony. Természettudományi és régészeti vázlat* címmel önálló kötetben is megjelentetett. Utazásainak köszönhetően számos növényfajt és fossziliát (ammonites) fedezett fel, melyekkel a győri múzeum anyagát gyarapította. Ugyancsak ezekben az években került szorosabb barátságba Ipolyi Arnold zohori plébánossal is, akinek köszönhetően gyökeresen megváltozott korábbi természettudományos szemlélete a régészet és művészettörténet irányában. Ipolyi támogatásával 1860-ban az Archaeologiai Bizottság rendes, és a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1871-ben rendes tagja lett. 1861-ben kivált a bencés rend kötelékéből. 1863-ban Gózon Imre református lelkész, amatőr helytörténész helyszíni információi nyomán részt vett idősebb Storno Ferencel (1821–1907) Velemér, Mártonhely (Martjanci, Szlovénia) és Bántornya (Turnišče, Szlovénia) Johannes Aquila festette, a 14. század második feléből származó freskóinak feltárásában. A vitáktól sem mentes feltárások egy hosszú távú falképfeltárási munka kezdetét jelentették számára, melynek eredményeként 1874-ben megszületett nagy, máig használt falfestészeti korpusza (*Régi falképek Magyarországon*). Ebben az évben tüntették ki a Vaskorona Rend III. fokozatával. A bencés rendből történt távozása után Pestre költözött, ahol először az MTA Kéziratárának vezetője volt, majd főgimnáziumi igazgatói tisztséget vállalt. 1864 és 1873 között az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője. 1868-tól az újonnan alapított *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője és egyben legtermékenyebb szerzője lett. Óskori, római (Aquincum), honfoglalás kori

Rómer Flóris
Ismeretlen fényképész felvétele,
1860-as évek
MNM

Rómer Flóris
Ismeretlen fényképész felvétele,
1880 körül

(Árpád sírja), középkori, reneszánsz (Corvina) emlékekkel egyaránt foglalkozott, melyeket folyamatosan publikált, de néprajzi gyűjtőmunkái, a háziipar fellendítéséért tett erőfeszítései is jelentősek voltak ezekben az években. Részt vett a pesti állatkert létrehozásában is. 1874-ben felmentették szerzetesi köteleke alól. Ezt követően az Ipolyi Arnold püspöksége alá tartó Besztercebányai Egyházmegyében lett áldozópap, majd gömörjánosi (Janovce, Szlovákia) apát, melynek középkori omladozó templomát helyreállíttatta, s idősebb Storno Ferencsel kifestette, egyedülálló ikonográfiai programmal. 1876-ban az ősrégészek és antropológusok VIII., Budapesten rendezett világkongresszusának főtítkára volt. 1877-től nagyvárad kanonokká nevezték ki, ahol részt vett a Nagyvárad Régészeti és Történeti Egylet munkálataiban, megindította a vár területén a középkori székesegyház feltárását, s megalapította a püspöki palota könyvtárát.

Elévülhetetlen szerepe volt a Magyar Történelmi Társulat (1867) és a Műemlékek Ideiglenes (1872), majd Országos Bizottságának (1873) megalapításában. Sírja a nagyvárad székesegyház altemplomában található Ipolyi Arnold püspök sírja mellett. Máiig feldolgozatlan hatalmas hagyatékát Pozsonytól Nagyváradig számos közgyűjtemény őrzi.

Fontosabb munkái: *Pozsony régészeti műemlékei*. Pozsony, 1856; *Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra*. Pest, 1866; *Árpás és a móriscshidai Szent Jakabról címzett premontrei prépostság története*. Pest, 1869; *Díszlapok a római könyvtárban őrzött négy Corvin-Codexből*. Pest, 1871; *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei*. Budapest, 1873; *A régi Pest*. Bp., 1873; *Régi falképek Magyarországon*. Bp., 1874 (Magyarországi régészeti emlékek III/1.); *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*. Bp., 1878; Rómer Flóris – Ipolyi Arnold – Fraknoi Vilmos: *Egyház, műveltség, történetírás*. Szerk. Rottler Ferenc; Bp., 1981 (Történetírók tára); *A Bakony*. Reprint kiadás. Döbrönte, 2010 (Valter Ilona a szerzőről írt életrajzával).

Kerny Terézia

A pannonhalmi bencés apátság északkeleti oldala
Ismeretlen felvétele, 1880 körül

Ajánlott irodalom: Kumlik Emil: *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Pozsony, 1907; Bolla Veronika: *Rómer Flóris műemléki kutatásai*. Műemlékvédelmi-szakmérnöki szakdolgozat (BME). Bp., 1979; Bardoly István: Rómer Flóris élete. *Műemlékvédelem XXXII*. 1988; A magyar műemlékvédelem bibliográfiája. Összeáll. Bardoly István. *Magyar Műemlékvédelem*; Valter Ilona: *Rómer Flóris Ferenc (1815–1889)*. Bp., 2006 (Életrajzok, visszaemlékezések I.)

Id. Andrássy Gyula gróf

(Oláhpatyka, 1823. március 8. – Volosca [Horvátország], 1890. február 18.)

Jómódú, nagy múltú arisztokrata családba született. Apja, Andrássy Károly aktívan politizált, röpiratot írt. Andrássy Gyula fiatal arisztokrataként előbb Széchenyi köréhez tartozott, majd 1847-ben, amikor Zemplén megye követévé választották, Kossuthhoz csatlakozott. 1848-ban Zemplén főispánja lett, és részt vett a szabadságharcban is. 1849 májusában a független magyar állam konstantinápolyi diplomáciai képviselőjévé nevezték ki. A török fővárosban diplomáciai erőfeszítéseket tett a török földre érkező emigránsok érdekében. Ezt követően – a Kossuth-emigráció tagjaként – Párizsban és Londonban élt. 1851-ben (távollétében) halálra ítélték.

Az emigrációs politikában fokozatosan eltávolodott Kossuthtól, kegyelmet kért és 1858-ban hazatért. Deák köréhez csatlakozott, és egyik megalkotója lett az 1867. évi kiegyezési törvényeknek. Miután Deák – maga helyett – őt ajánlotta, 1867-ben Magyarország harmadik miniszterelnökévé nevezték ki; e tisztséget 1871-ig töltötte be. Ezután ő lett Bécsben az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere (1879-ig).

A magyar belpolitikában megszervezte a kormányzó Deák-pártot és a közös hadseregtől különálló honvédséget, a birodalmi politikában sikerrel vette fel a harcot a cseh trialista törekvésekkel szemben. Külpolitikájában a Monarchia oroszellenes irányát, a balkáni népek fokozatos önállóságát szorgalmazta – egyiket sem sok sikerrel. Nevéhez fűződik a francia- és oroszellenes

„kettős szövetség” megkötése Németországgal, amely mindvégig meghatározta a Monarchia külpolitikáját. 1878-ban az ő kezdeményezésére ült össze a berlini kongresszus, amely a nagyhatalmak kompromisszumát dolgozta ki a Balkán sorsát illetően. Elfogadta, hogy a Monarchia szállja meg Bosznia-Hercegovinát, s az ezzel kapcsolatos belpolitikai felzúdulások nyomán 1879-ben lemondott. Távozása után sokat betegeskedett, és már nem foglalkozott politikával.

Fia, ifj. Andrássy Gyula gróf (1860–1929) ugyancsak aktívan részt vett a közéletben. Előbb a kiegyezési rendszer híveként, majd ellenzékiként, 1919 után pedig legitimista (királyságpárti) politikusként.

Gergely András

Andrássy Gyula
Spányik Kornél olajfestménye, 1891
MNM

Ajánlott irodalom: Wertheimer Ede: *Andrássy Gyula élete és kora.* I–III. Bp., 1910–1913; Hegedüs Lóránt: *Két Andrássy és két Tisza.* Bp., 1937; Diószegi István: *Bismarck és Andrássy.* Bp., 1998.

Ballagi Mór

(Inóc, 1815. március 18. – Budapest, 1891. szeptember 1.)

Ballagi Mór

Ellinger Ede felvétele, Budapest, 1880 körül
MNM

amikor a *Magyar Nyelvőr* a nyelvújítást negatívan minősítette, akkor a neológusokat vette védelmébe. Példabeszédekert és közmondásokat gyűjtött, feldolgozta a magyar nyelv történetét, összeállította *A magyar nyelv teljes szótárát* (1866). Magyar–német szótárt is szerkesztett, ezenkívül héber nyelvtankönyvet írt.

A Zemplén megyei Inócon született zsidó családban. Kisgyermekként kezdett ismerkedni a héber nyelvvel. 1836–1837-ben a Pápai Református Főiskolán filozófiát hallgatott, majd a Pesti Egyetemen matematikát tanult, emellett publikált is. 1839-től a párizsi egyetemre járt. 1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1843-ban bölcsészdiplomát szerzett Németországban. 1845-ben feleségül vette Lehoczky Idát. Az 1848–1849-es szabadságharc idején honvédkapitánként Aulich Lajos és Görgey Artúr mellett szolgált, a világosi fegyverletételnél is jelen volt. 1855-től a Református Teológiai Akadémia tanára lett. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának választották. 1861-ben országgyűlési képviselő. 1877-ben nyugdíjba vonult, és csak a tudománynak szentelte életét. Számos nyelvészeti írása, valamint szótárai is ekkor jelentek meg.

Széles körű tudományos publikációs tevékenységet folytatott, több folyóirat szerkesztője volt. Politikai közéleti szereplése még az 1840-ben, Párizsban írt *Zsidókról* című röpiratával indult, mellyel az országgyűlésben is elismerést szerzett magának. Református teológusként a szabadelvű teológiai irányzat egyik meghatározó vezetője volt, s következetesen kiállt az evangélikus és a református egyház egyesítéséért.

Nyelvészeti munkáiban nyelvtörténeti, elsősorban etimológiai, jelentéstani kérdésekkel, valamint összehasonlító nyelvészettel foglalkozott; akadémiai székfoglalói szintén nyelvészeti tárgyúak voltak. A nyelvújítási vitákban felemelte szavát Bugát Pál túlzó kezdeményezései ellen, de

Kiss Margit

Ajánlott irodalom: Szóts Farkas: *Ballagi Mór*. Bp., 1911; Brassai Sámuel: *A nyelvújítás és Ballagi*. Budapest–Kolozsvar, 1881; Elek László: Emlékezés Ballagi Mór szarvasi tanári munkásságára. *Kőrösök Vidéke* 1990.

Bárczi Gusztáv

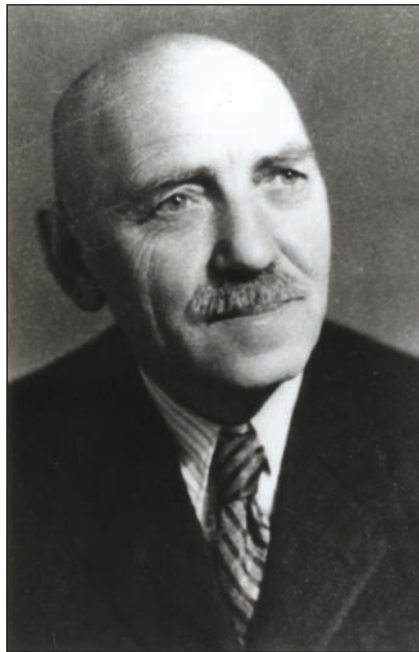
(Nyitraudvarnok, 1890. szeptember 13. – Budapest, 1964. augusztus 9.)

A felvidéki néptanítói családból származó Bárczi Gusztáv (eredeti nevén: Kratina Gusztáv) Léván kapott tanítói oklevelet 1910-ben, majd újabb diplomát szerzett a Gyógypedagógiai Tanárképzőben.

1913-ban a Siketnémák Intézetének tanára lett. 1921-ben fül-orr-gége szakorvosi képesítést is szerzett. 1922-ben Török Béla professzorral együttműködve létrehozta a Nagyothallók Iskoláját, melynek 1925-től igazgatójaként tevékenykedett. Ekkor kezdett el dolgozni az egész pályáját meghatározó alkotásán, a surdmutitas corticalis (agykérgi eredetű siketnémaság) gyógypedagógiai befolyásolására kialakított eljáráson. 1928-ban jelent meg a Franklin Társulat kiadásában első, szakmai körökben nagy sikert aratott műve, *A magyar beszédhangok képzése*. 1930-ban tervezte az ún. optifon készüléket, mely megafonból, mikrofonból, több irányban működő tükrökből és fejhallgatóból állt. A készülék segítségével a hangingerek több csatornán keresztül jutnak el az agy különböző mezőjéhez. A készülék megalkotása nemzetközi visszhangot keltett. Az 1934-ben Bécsben megrendezett VI. Nemzetközi Logopédiai és Phoniátriai Kongresszuson a Bárczi által bemutatott eredmények nagy érdeklődést és elismerést váltottak ki. Bárczi Gusztáv 1933-tól a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola tanáraként, 1942-től igazgatójaként a hallási fogyatékosok gyógypedagógiájának elméletét és módszertanát oktatta. A hallássérültekkel elért eredményeit általánosíthatónak tartotta a gyógypedagógia más területein is. 1937 szeptemberében Hóman Bálint miniszter felkérésére vállalta a budapesti, Alkotás utcai Gyógypedagógiai Nevelőintézet vezetését.

Pártonkívüliként, szakmai érdemeinek elismeréséül 1953-ban Kossuth-díjat kapott, és országgyűlési képviselő lett. 1948-ban felismerve és nagyra értékelve Pető András mozgásterápiái programjának hasznosságát, lehetőséget adott egy Mozgásterápiái tanszék létesítésére és a merőben új konduktív pedagógia oktatására a főiskola keretein belül.

1958-ban az NDK-ban, Brandenburg-Gördenben súlyos értelmi fogyatékos gyermekek számára hoztak létre egy intézetet Bárczi-Haus néven. Számos tanítványa, munkatársa vált a gyógypedagógia elismert, neves szakemberévé. A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola 1975-ben vette fel egykori igazgatója nevét, az intézmény 2003 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karaként működik.

Bárczi Gusztáv
Ismeretlen felvétele, reprodukció
MNM

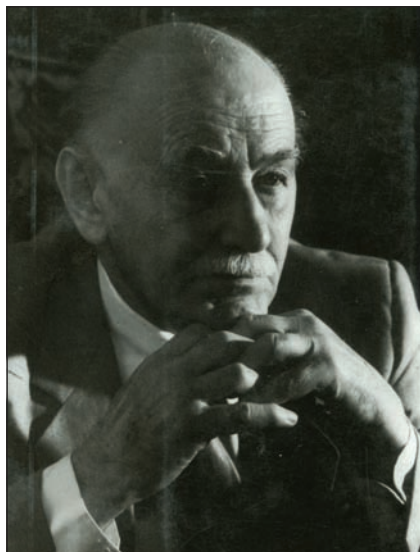
Fehér Katalin

Ajánlott irodalom: *Bibliográfia Bárczi Gusztáv szakirodalmi munkáiból.* Összeáll. Gordosné Szabó Anna – Göllész Viktor. Bp., 1990 (2., bőv. kiad.); *Nemzetközi Tudományos Konferencia Bárczi Gusztáv születésének centenáriuma alkalmából.* 1990. okt. 18–20. (Budapest–Szirák). Szerk. Buday József. Bp., 1993.

Benedek István

(Budapest, 1915. január 17. – Velence [Olaszország], 1996. június 9.)

Benedek István
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Könyveit sokan olvasták és olvassák, sokoldalúsága közismert: orvos, pszichiáter, szépíró, orvostörténész, műfordító, Ady életművének kutatója, neves televíziós személyiség; munkásságát Széchenyi-díjjal és Szent-Györgyi Albert-díjjal ismerték el. Nagyapja Benedek Elek, apja Benedek Marcell volt (mindkettőjükről több publikációja is megjelent).

Első írásai még gyermekkorában jelentek meg a nagyapja által szerkesztett gyermekújságokban. A pesti orvoskaron szerzett diplomát, s már egyetemistaként a Szondi-tanítványok között találjuk, Illyés Gyula feleségével, Kozmutza Flóriával együtt. (Szondiról sok értékes publikációja látott napvilágot.) Ezt követően a csepeli kórház általános orvosaként működött.

1945–1947-ben Kolozsvárott tanított az egyetemen, mégpedig a bölcsészethez tartozó pszichológián. 1948-ban jelent meg *Az ösztönök világa* című műve. Benedek István Budapestre visszatérve 1948 és 1952 között az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet főorvosa lett, 1952-ben pedig az intuszta munkaterápiás intézet igazgatójává nevezték ki, ahol munkával, szabadsággal és emberséges bánásmóddal gyógyított. Itt dolgozott egészen 1958-ig. Ezekről az

éveiről s kezdeményezéseiről írt kötetet *Aranyketrec* címmel 1957-ben.

Az ezt követő években pszichiáterként dolgozott a Fehérvári úti rendelőintézetben, a XII. kerületben pedig kulturális tanácsadó, majd a *Hegyvidék* című periodika alapítója volt. 1971-től szabadfoglalkozású íróként dolgozott.

1958-as a *Csavargás az Alpokban* című munkája (turistafelszerelését ma a dobogókői Eötvös Loránd Emlékház kiállításán tekinthetjük meg). A reáltudományok múltját először a lamarckizmusról és a darwinizmusról készült írásaival kezdte feltárni, majd mindezt beillesztette a tudományos gondolkodás egészébe és adta közre sikerű *A tudás útja* című munkáját.

Behatóan foglalkozott a francia kultúra, művészet és tudomány múltjával. Írt könyvet Rousseauról és fordított tőle, kutatta a francia felvilágosodás egészét, első felesége érdeklődési körét is figyelembe véve emlékezett vissza az impresszionistákra, a párizsi szalonokra és Courbet-ra.

Nagy orvostörténeti vállalkozása volt a négykötetes *Orvosi lexikon* orvosi életrajzi szócikkeinek megírása. Az orvostudomány történetének sok-sok részletét írta meg tanulmányaiban, és adta közre tanulmányköteteiben. Ehhez kapcsolódóan jelent meg *Higiéncia* című munkája. Foglalkozott még a tibeti orvoslással is, de kiemelkedő kutatási eredményeit Semmelweis életműve elemzéséhez köthetjük.

Gazda István

Ajánlott irodalom: Wutka Tamás: *Benedek István*. Bp., 1990; Szállási Árpád: Benedek István (1915–1996), a kultúrtörténész orvosíró. *Orvosi Hetilap* 2005; Gazda István: *Benedek István orvostörténeti-tudománytörténeti írásai*. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/>

Bercsényi Miklós gróf, székesi

(Temetvény, 1665. december 6. – Rodostó, 1725. november 6.)

Családja Erdélyből származott. Apja, Bercsényi (I.) Miklós a királyi országrészen futott be látványos karriert. 1664-ben feleségül vette Rechberg-Rothenlöwen Mária Erzsébet grófnőt. Egyetlen gyermekük, Bercsényi (II.) Miklós a nagyszombati jezsuita kollégiumban, majd az egyetemen tanult, a katonáskodás és politizálás alapjait apja mellett és Esterházy Pál udvarában sajátította el. Apja halálát követően helyettes bányavidéki főkapitány. 1691-től Ung vármegye örökös főispánja, majd felső-magyarországi tartományi hadbiztos.

Házasságai révén az ország leggazdagabb birtokosainak sorába emelkedett. A nálánál egy évtizeddel idősebb gróf Homonnai Drugeth Krisztinával kötött házasságából (1688) származott fia, László Ignác, akiből Franciaország marsallja lett, és lánya, Zsuzsanna. Másodszor szintén gazdag özvegyet vett el, gróf Csáky Krisztinát. Élete alkonyán viszont elhunyt neje udvarhölgyét, a nálánál harmincöt évvel fiatalabb Kőszeghy Zsuzsannát vezette oltárhoz.

Bercsényi 1696-ban ismerkedett meg II. Rákóczi Ferencel. Ekkor már azok táborába tartozott, akik elégetlenek voltak I. Lipót császár és király abszolutisztikus kormányzatával. Az ország rendi kormányzatának megerősítését tűzték ki célul. Szervezkedésük támogatására a Habsburgokkal ellenséges francia királyt, XIV.

Lajost igyekeztek megnyerni, de az összeesküvés lelepleződött. Rákóczit letartóztatták (1701. május 29.). Bercsényinek sikerült Lengyelországba menekülnie, ahol előbb egyedül, majd a fejedelem szökése után együtt fáradoztak küllhoni hatalmak támogatásának megszerzésén.

Az 1703 tavaszán kirobbanó tiszaháti felkelést követően II. Rákóczi Ferenc az egykori kuruc katonák és parasztok élére állt, Bercsényi Miklós gróf pedig a szabadságharc második embere lett: főgenerális (1704), szenátor (1705), majd fejedelmi helytartó (1707).

Elsősorban a hadsereg- és államszervezésben volt sikeres, de a portyázó kisháborús taktika alkalmazásával 1703 őszén eredményes hadjáratot vezetett a Felvidéken, később pedig Szomolánynál (ma Smolenice, Szlovákia) jelentős győzelmet aratott (1704. május 28.) a császári csapatok felett. Rákóczi nemzeti abszolutista törekvéseivel szemben a rendi kormányzás híve volt. Konzervatív felfogást képviselt a hadügy terén is, mivel a magyar katonaságot alkalmatlannak tartotta a „német minta után való” hadakozás elsajátítására.

Bercsényi Miklós ellentmondásos személye kevés szimpátiának örvendett a konföderáció katonai és politikai vezetésén belül. Büszke, olykor gőgös, korlátokat nem ismerő feudális nagyrú volt, de a rendi-nemesi nemzet jogainak megalkuvást nem ismerő védelmezője. A szatmári békeegyezményt (1711) következetesen elutasította.

Előbb Lengyelországban, majd 1716-tól haláláig török földön élt. Az emigrációba szorult egykori kuruc katonákkal csatlakozott III. Ahmed szultán Magyarországra vonuló hadseregéhez (1717), de a kuruc szabadságküzdelem felélesztése kudarcot vallott.

Bercsényi Miklós gróf hamvait II. Rákóczi Ferenc újratemetése alkalmából (1906) hazahozták. A kassai Szent Erzsébet-székesegyházban lett végső nyughelyet – rövid hazai lét után ismét idegen országban.

Bercsényi Miklós
Ismeretlen mester olajfestménye,
18. század
MNM

Czigány István

Ajánlott irodalom: Thaly Kálmán: *A Bercsényi család.* I–III. Bp., 1881–1892; Bánkúti Imre: *Gróf Bercsényi Miklós.* Bp., 1991; Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc.* Bp., 2004.

Csapody Vera

(Budapest, 1890. március 29. – Budapest, 1985. november 6.)

Csapody Vera

<http://mnunio.hu/életkepespeldatar>

Botanikus, muzeológus, harminckét éven át matematika-fizika szakos tanár a Sacré Coeur Sophianum Leánygimnáziumban. Az 1910-es évektől készített növény-akvarelleket. Alkotásaiban alapos növényismerete kapcsolódott össze festészeti, grafikai tudásával. 1922-től Jávorka Sándor akadémikus irányította botanikai, festői tevékenységét. Első munkaként Jávorka *A magyar flóra* (1924–1925) című könyvét illusztrálta. A tudós ösztönzésére kezdett tusrajzokat készíteni; ezzel a módszerrel gyorsabbá vált növényábrázolása. Botanika tárgykörből 1932-ben doktorált Szegeden. 1951–1965 között a Természettudományi Múzeum Növénytárának tudományos főmunkatársa, nyugdíjazásáig.

Alapvető műve *A magyar flóra képekben. Iconographia Florae Hungaricae* (1929–1934). A kötetben lévő 4090 növény akvarelljét nyomdai sokszorosításra alkalmas átlátszó papíron készítette el. Műve ma is értékes és használatos növényatlasz. Tizenöt éven át gyűjtött és csíráztatott magvakat, hogy azok lerajzolásával elkészíthesse csíráhatározóját (1968). Magas kora ellenére 1970-től Debreczy Zsolttal együtt részt vett a többkötetesre tervezett „Dendrológiai

Atlasz” összeállításában. A művet már nem fejezhette be, de még sikerült mintegy 4 ezer tusrajzot elkészítenie.

Növény-akvarelljeinek száma meghaladja a 12 ezret, ezek mellett mintegy 3 ezer táblarajzot készített, amelyekkel több nemzetközi kiállításon ért el nagy sikert. Olyan technikát sajátított el, amellyel akvarelljei hatvan év távlatából sem veszítettek eredeti szépségükből. Teljesítményével egyedülállót alkotott a nemzetközi botanikában. Számos dolgozata jelent meg és közel húsz könyv társszerzője. Többek között Jávorkával közösen készítette a *Magyar gyógynövények* (1948), az *Erdők-mezők virágai* (1950) és a *Színes atlasz Magyarország kultúrflórájához* (1962) című köteteket. Prizster Szaniszlóval együtt alkotta meg *A növényiszervtan terminológiája* (1963) és a *Magyar növénynevek szótára* (1966) című műveket, Simon Tiborral a *Kis növényhatározó* (1966), Csapody Istvánnal pedig a *Védett növényeink* (1982) című kötetet. Kilencenéves elmúlt, amikor megjelent Tóth Imrével készített *A Colour Atlas of Flowering Trees and Scrubs* című alkotása.

A magyar botanikai tudomány kiválósága a növényvilág egyedülálló megörökítője, a pályatársak „kedves Vera néni”-je önmagáról szerényen így vallott: „Én mindig azt mondom, hogy növényrajzoló vagyok, tehát nem művész, s nem is tudós, hanem a természetnek egy alázatos másolója. Az én munkám a megfigyelés és a valósághoz hű visszaadás.”

Sragner Márta

Ajánlott irodalom: Debreczy Zsolt – Rác István – Tóth Endréné: Dr. Csapody Vera 1890–1985. *Kertészet és Szőlészet* 1985; Bunke Zsuzsanna: Művész volt-e Csapody Vera? *Botanikai Közlemények* 1987/88 (több megemlékezéssel); Csapody István: Csapody Vera emlékezete. *Ártér* 1992.

Csók István

(Sáregres, 1865. február 13. – Budapest, 1961. február 1.)

Művészeti tanulmányait 1882 és 1885 között a budapesti Mintarajiskolában kezdte Székely Bertalan és Greguss János tanítványaként, majd felvételt nyert a müncheni Képzőművészeti Akadémia festészeti osztályára. Ám az akadémiai stúdiumoknál meghatározóbbnak bizonyult számára Hollósy Simonnal és tanítványi körével való kapcsolata. Részen Hollósy biztatására 1887-ben Párizsba, a modern művészetek központjába utazott. Grünwald Bélával együtt a Colarossi Akadémián dolgoztak, majd átmentek a Julian Akadémiára, ahol Ferenczy Károly is csatlakozott hozzájuk. Első korszakának festői stílusát és témaválasztását a plein air naturalizmus határozta meg (*Úrvacsora*, 1890; *Árvák*, 1891).

1897-től többször megfordult a nagybányai művésztelepen, amelynek hatására festészete színesebbé, oldottabbá vált. Megszaporodtak művei között a sárközi és a sokác népeletet megörökítő színpompás festmények, amelyeket Mohácson, Darázson és Nagybodolyán festett (*Öcsényi keresztelő*, 1902; *Mézevők*, 1904). 1903-ban Párizsba költözött, ám rendszeresen haz látogatott. Népeletképei mellett szimbolista kompozíciókkal kísérletezett (*Vámpírok*, 1904; *Nirvána*, 1909), és aktfestészete is kiteljesedett (*Műteremsarok*, 1904; *Thámár*, 1906). Tartotta a kapcsolatot a hazai művészeti élettel: 1907-ben belépett a MIÉNK tagjai közé, és rendszeresen részt vett a tárlataikon. Ettől kezdve festészetében is határozottabban jelentkezik az expresszionizmus hatása. A francia fauves festészet és a magyar népművészet látásmódjának ötvözetéből születnek modern stílusú népeletképei, köztük a *Rózsaszín malom* (1909), a *Sokác kereszt* (1909) vagy a *Tulipános láda* (1910). Utóbbi a „nemzeti modernizmus” programképeinek is tekinthető. 1911-ben a firenzei Uffizi Galéria felkérte önarcképe megfestésére. Ugyanebben az évben kislánya, Züzü születése után Budapestre költözött családjával. A tízes években festette műveinek egyik legpompásabb sorozatát, a lányát kötetlen életképi helyzetekben megörökítő impresszionisztikus Züzü-ciklust.

Csók István festészetének visszatérő vezérmotívuma a női akt mint önmagán túlmutató ideálok megtestesítője. Első sikereit naturalista zsánerképeivel aratta, amelyeket monumentális, szimbolista kompozíciók követtek. A századelőn hatott rá az expresszionizmus is. Polgári életképein a holland zsánerfestészet hagyományaiból építkezett. A francia impresszionizmus hatása leginkább családjáról festett enteriőrjein, Balaton-ciklusán és kengyeli képein érzékelhető. Az egzotikus, távoli tájak kultúrája is állandó inspirációt jelentett számára. Ennek bizonyossága kínai és japán tárgyakból álló műgyűjteménye, amely több művét is ihlette. 1914-ben nyílt meg negyedszázados festői pályáját bemutató retrospektív tárlata a Műcsarnokban. 1920-ban kinevezték a Képzőművészeti Főiskola tanárává, ám modern pedagógiai szemléletét nem tűrte a hivatalos művészetpolitika: 1932-ben Vaszary Jánossal együtt elbocsátották. 1934 és 1944 között a Léderer család pusztakengyeli kastélyában dolgozott. Ezekben az évtizedekben a honi képzőművészeti élet egyik legbefolyásosabb alakja volt, aki minden fórumon a modern törekvésű fiatalokat pártfogolta. 1920-tól a Szinyei Társaság, 1949-től a Magyar Képzőművészek Szövetségének elnöki posztját töltötte be, munkásságát két Kossuth-díjjal is elismerték.

Révész Emese

Ajánlott irodalom: Csók István: *Emlékezéseim*. Bp., 1945 (Grynaeusné Papp Emília bevezetőjével), 2. kiad.: Bp., 1990 (Németh Lajos bevezetőjével); Farkas Zoltán: *Csók István*. Bp., 1957 (Magyar mesterek); Székely András: *Csók István*. Bp., 1977; Révész Emese: *Csók*. Bp., 2006; Révész Emese: *Csók István*. Bp., 2010; *Bábványok és démonok. Csók István (1865–1961) festészete*. Szerk. Gartner Petra, Révész Emese. Székesfehérvár, 2013.

Csók István gyermekeket fest
Ismeretlen fényképész, 1930 körül
NMN

Dugonics András

(Szeged, 1740. október 18. – Szeged, 1818. július 26.)

Dugonics András
Czetter Sámuel rézmetszete, 1818
MNM

Dugonics András apja szegedi kereskedő, városi tanácsos, később városi kapitány volt. A fiú az iskolát szülővárosában kezdte, 1756-ban belépett a piarista rendbe, később Nagykárolyban filozófiát tanult. Tanított Medgyesen, Vácott és Nyitrán. 1774-től a nagyszombati egyetem tanára, az egyetemet 1777-ben követte Budára.

1788-ban jelent meg *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony Világosvárat Arpád és Zoltán fejedelem ideikben* című regénye, melyet 1791-ben és 1805-ben jelentős átalakítások után újra kiadott. A mű jegyzeteiben Dugonics történeti, nyelvi, régészeti fejtegetéseket csatolt az elbeszélte történethez, a honfoglaló magyarságot próbálta olvasói előtt megjeleníteni. A ma is használatos *Etelka* női név az Attila–Etele analógiájára az író újítása. A hun-magyar rokonság gondolatát megőrzi, de a hősnő szerelmese, az ismeretlen északi királyfi által a finnugor-magyar (nyelv)rokonság elméletével ötvözi. A honfoglalás kori nyelvet az 1805-ös kiadásban a szegedi ő-zó nyelvjárás jeleníti meg, a regényben rengeteg szólást és közmondást próbált megörökíteni. Az *Etelkának Kulcsa* című kommentárjában magyarázatot is adott a regény céljáról.

Dugonics termékeny szerző volt, bár műveinek legnagyobb része ma már inkább irodalomtörténeti dokumentum, mint könnyen forgatható olvasmány. Több történelmi színdarabot írt, *Argonautica* címmel latin nyelvű regénye is megjelent. Az *Etelkához Jólánka* címmel folytatást írt. Fordítói tevékenységet is folytatott, fordításai azonban szabad átültetésként értékelhetők. A *tudakosság* szó jelentése a tudomány, szűkebb értelemben

a matematika: Dugonics az algebra-geometria magyar szókincsének megteremtésében is szerepet játszott. Posztumusz jelent meg *Magyar példabeszédek és jeles mondások* című gyűjteménye.

Dugonicsnak szülővárosa 1876-ban szobrot állított, ez volt Szeged első köztéri szobra. Izsó Miklós munkáját tanítványa, Huszár Adolf fejezte be. A szobor a mai Dugonics téren, az egyetem főépületével szemben áll. A közmondásokat gyűjtő Dugonicsról később szólás is született: amikor szobrát a tér másik oldalára helyezték, a szegediek körében elterjedt a „meglépett, mint Dugonics” mondás.

Kovács Eszter

Ajánlott irodalom: Dugonics András: *Etelka*. Sajtó alá rend. Penke Olga. Debrecen, 2002; Dugonics András: *Magyar példa beszédek és jeles mondások* [1820]. Hasonmás kiad., Szeged, 2009 (utószó Forgács Tamás).

Ferenczy Béni

(Szentendre, 1890. június 18. – Budapest, 1967. június 2.)

A szobrász, érmész, rajzművész, akvarellista, illusztrátor, művészeti író, a huszadik századi magyar szobrászat európai rangú képviselője, rendkívüli művészcsaládba született. Apja Ferenczy Károly, a nagybányai művésztelep alapítója, a századelő egyik legjelentősebb magyar festője, anyja a szintén festő, választékos ízlésű és érzékeny ecsetű Fialka Olga.

Szentendrén született, ahonnan a család Münchenbe, majd 1896-ban Nagybányára költözött. Apja útmutatásai és Réti István mentorsága mellett Béni már kora ifjúságában a legfontosabb művészeti központokban (Firenze, München) fordult meg. Maradandó élményekhez azonban ő is Franciaországban jutott: Rodin, Maillol, Cézanne és az impresszionisták közelében. Az orosz avantgárd törekvésekkel ugyancsak párizsi tartózkodása alkalmával ismerkedett meg Alexander Archipenko iskolájában. Ám Ferenczy Bénire inkább a chartres-i katedrális érintetlen, „összművészeti” jellege gyakorolta a legnagyobb hatást. Korai művein egyszerre érvényesültek a klasszikus elvek a szecessziós-gotizáló vonalvezetéssel.

A nagybányai otthon szellemi központ volt, ahol a baloldali progresszív értelmiség tagjai fordultak meg. A háború után (apja halálával és Nagybánya elcsatolásával) felerősödnek művein az expresszionista vonások. Az 1920-as években nagybányai és pozsonyi kitérők után az emigráció mellett döntött; 1922–1924-ig Berlinben, 1932–1935 között Moszkvában, 1936-ban újra Bécsben él, és csak 1938-ban tért vissza Budapestre. A moszkvai út döntő hatással volt művészetének alakulására: elkezdte a kor-szakos jelentőségű művész-érem-sorozatát (Daumier, Goya, Michelangelo-plakettek), megismerte a moszkvai múzeumok anyagát és művészettörténeti tanulmányokat írt, hogy az őt foglalkoztató szobrászi-elméleti kérdéseket személyére szabott gyakorlati elvekké alakítsa. Moszkvában találkozott Plop Mária Erzsébettel, aki élete végéig társa és múzsája, s halála után a hagyatékértő kezelője lett.

Ferenczy érett stílusa – a szerkezetet lírai hangvétellel felülíró lágyság – is az 1930-as évek végére alakult ki. Az 1940-es évek, a dinamikus és telt nőalakos aktkompozíciók termékeny időszakát a második világháború szakította meg nem gyógyuló személyes tragédiákkal. Svájci és római tartózkodása nyomán a kettős kompozíciók kérdésköre kezdte foglalkoztatni. 1946-ban a Képzőművészeti Főiskola tanára lett – az ötvenes évekbeli kényszerű mellőzésig. Újból az illusztráció, a sokszorosított grafika és a fazekasság felé fordult, ekkor készültek finom művű portré-érmei is magyar költőkről: Bessenyeiről, Berzsenyiről, Aranyról és Kölcseyről. 1956 újabb korszakhatárt jelentett. Agymbólia következtében jobb oldalára megbénult és beszédképességét is elvesztve felesége segítségével a „semmiből” építette fel önmagát. Megtanult bal kézzel rajzolni és mintázni. Ezek a lélek erejéről és az alkotásba vetett töretlen hitből fakadó rajzok foglalják metaforikus keretbe Ferenczy Béni életművét.

Aknai Katalin

Ajánlott irodalom: Illyés Mária: Ferenczy Béni küzdelme a monumentalitásért. *Új Írás* 1975; Kontha Sándor: Ferenczy Béni munkássága a két világháború között. *Művészettörténeti Értesítő* XXIX. 1979; Bánóci Zsuzsa: A milánói Petőfi-szobrok történetéhez. *Ars Hungarica* XXVII. 2000; „...a szelidség szobra”. *Válogatás Ferenczy Béni szobrászművész hagyatékából*. Összeáll. Földes Mária. Bp., 2005.

Ferenczy Béni
Ács Irén felvétele, Budapest, 1960 körül
MNM

Ferenczy Noémi

(Szentendre, 1890. június 18. – Budapest, 1957. december 20.)

Ferenczy Noémi
Magyar Foto felvétel, Budapest,
1950 körül
MNM

Kivételes helyet foglal el a magyar képzőművészet történetében. A gobelinteknikára egy olyan időszakban irányította a figyelmet, amikor az anyag törvényszerűségeit és a benne foglalt szellemi tartalmakat elfedte az „alkalmazás” reflexe.

Pálosi Judit, Ferenczy Noémi monográfusa írja: „a családi kör kötelékéből kiszakadó, férjétől saját elhatározásából elváló, s 40 éves korára magányossá váló művész egyúttal utat keresett az emberi közösség felé”. Noémi ennek az emberi közösségnek a megteremtését célozza meg az ember, a természet és a munka szimbolikus kapcsolattársának textilbe oltásával. Bár önmagát szívesen titulálta autodidaktának, ám a Ferenczy családban uralkodó európai szellem, a kultúra magától értetődő jelenléte erősen árnyalja ezt a képet.

Mivel Noémi – Valérral és Bénivel ellentétben – nem vett részt a nagybányai szabadiskola-kurzusokon, a szülők a szabázzsát és a ruhatervezés felé irányították. Külföldi utazások sora kezdődött el Olaszországban, Németországban és a döntő fontosságú helynek bizonyuló Franciaországban. Noémi erre így emlékezett vissza: „Anyámmal nagyon sokat utaztunk [...], így jutottunk el egyszer Chartres-ba, a híres XIII. századbeli üvegfestmények katedrálisába. [...] a fénykévéktől ragyogó üvegfestmények lebilincselő hatással voltak reám [...] Itt éreztem legelőször életemben az alkotás vágyának azt a le-

bírhatatlanul ellenállhatatlan ösztönző erejét, amely azóta sem hagyott el.” A chartres-i „kaland” is megmutatta Noémi művészi érdeklődésének irányát a trecento, Giotto, az arrasi kárpitok és a középkori miniatúrák iránt. Közel állt hozzá a középkori mesterek anyagot, technikát és szellemet tökéletes transzparenciában tartó természetessége – ezért is ragaszkodott ahhoz, hogy gobelinjeit mindig saját maga szője le. A kézműves, a tervező és a vizionárius művész szerepe nála elválaszthatatlanul fonódott össze, s ez magyarázatot ad arra is, hogy a kárpitokhoz készült akvarelleket miért tekintjük teljes és autonóm művészi értéket képviselő daraboknak. A párizsi tanulóévek után 1916-ban a Ferenczy család együttes kiállításán Noémi már saját jogú alkotóként szerepelt. Már ekkor felfedezhetők a textilnek önállóságot és saját világot biztosító állandók: a nagybányai táj dekorativitásba oltott, egyszerre konkrét és ideális élménye, amelyben szecessziós jegyek, a német romantikán, a francia szimbolizmuson és a preraffaeliták példáján felélesztett hangsúlyos líraiság keveredik. A nagy élmény mégis a vegetáció és az emberi lét szoros egymásra vonatkozásának felfedezése. Ennek a gondolatkörnek a szisztematikus és organikus kibontása e munkásság fő inspirátora. 1920 körül szinte logikus a szemlélet- és stílusváltás. Az *Ásó ember* (1922) vezet be azoknak a műveknek a sorát, ahol az ember és természet eredendően harmonikus kapcsolatába más hangsúlyok is vegyülnek. A mindennapi munkavégzés ciklikus és alázatos folyamatában a munka szellemi mozzanatai kerülnek előtérbe. A rőzsehordó, a favágó, a kertészkedő figurák értelem vezérelte szimbolikus-statisztikus figurái egyre határozottabb karaktert nyernek az arcképpé szűkülő fej-sorozatokban. Mindezek szellemi háttereként nem szabad elfeledkezni a művész baloldali elkötelezettségéről sem. 1927 meghozta számára a nemzetközi elismertséget is. Több kritika foglalkozik a szövött kárpit – személyn keresztül bekövetkezett – szemléleti megújulásáról és önállóságáról. Élete utolsó éveiben az Iparművészeti Főiskola tanára volt.

Aknai Katalin

Ajánlott irodalom: Tolnay Károly: *Ferenczy Noémi*. Bp., 1934; Cseh Miklós: *Ferenczy Noémi*. Bp., 1963; Murádin Jenő: *A Ferenczy család Erdélyben*. Bukarest, 1981; Jankovich Júlia: *Ferenczy Noémi*. Bp., 1983; Pálosi Judit: *Ferenczy Noémi művészi és tanári munkájának eseménytörténete*. *Ars Hungarica* 1985; Pálosi Judit: *Ferenczy Noémi*. Bp., 1998.

Géza magyar nagyfejedelem

(?, 945 k. – Esztergom [?], 997)

Apja, Taksony nagyfejedelem halála után vette át az uralmat. Hatalmát a Kárpát-medence egész nyugati felére kiterjesztette, míg az erdélyi törzsfővel kötött szövetségét annak lányával, Sarolttal kötött házassága pecsételte meg. Uralma központját Esztergomban alakította ki. Külpolitikája fő törekvése a Német-római Birodalommal való béke biztosítása volt. Engedélyezte a nyugati téritők tevékenységét, uralma idején jött létre az első magyarországi püspökség, s ő kezdeményezte a pannoni halmi apátság alapítását. Maga is megkeresztelkedett, s bár nem vált az új vallás meggyőződéses hívévé, alattvalói megtérését erőszakos eszközökkel is szorgalmazta. Tevékenységét esetenként nehéz elhatárolni fiától, I. István királyétól. Ezzel magyarázható az a jelenség, hogy a veszprémvölgyi (görög rítusú) apácakolostor alapítását (és görög nyelvű alapítólevelének kiadását), illetve a magyar pénzverés megindítását a kutatók egy része Géza személyéhez kapcsolja, e feltételezések azonban nem tekinthetők bizonyítottaknak. Egy 15. századi lengyel krónikás szerint Székesfehérvárott temették el, a híradás hitele azonban vitatott.

Géza uralkodásának legnagyobb sikere az volt, hogy úgy volt képes békés kapcsolatokat teremteni a Német-római Birodalommal, hogy eközben megőrizte politikai függetlenségét. Megkezdte ugyanakkor az egész Kárpát-medencére kiterjedő központi hatalom kiépítését, amelyet – számos más kezdeményezéséhez hasonlóan – 1083-ban szentté avatott fia és utóda, I. István fejezett be. Az ő alakja mögött háttérbe szorult a történeti emlékezetben.

Zsoldos Attila

Géza fejedelem
Ismeretlen mester olajfestménye,
18. század
MNM

Ajánlott irodalom: Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In *Székesfehérvár évszázadai I.* Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967; Györffy György: *István király és műve.* Bp., 1977; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók.* Bp., 1988.

Goldmark Károly

(Keszthely, 1830. május 18. – Bécs, 1915. január 2.)

Goldmark Károly
Kossak műterem, Budapest, 1910
MNM

A hármas identitású – zsidó, német, magyar – család gyermeke roppant szegénységbe született: apja, az egykor Lublinban csődbe ment kereskedő, Goldmark Ruben, zsidó kántorként próbálta eltartani népes családját. Megélhetést keresve vándoroltak előbb Tab községbe, végül Németkeresztúrra (ma Sopronkeresztúr Burgenlandban). Az írástudatlan fiúcska iskola helyett libapásztorkodással segítette a családot. Később Bécsben tanuló egyetemista bátyja vette gondjaiba a kis Károly nevelését, aki hetente kétszer eljárhatott a soproni zeneiskolába is, hegedűórákra. 1844-ben Bécsbe költözhetett. Vulkánszerűen tört belőle elő a zenei tehetség: útja megállíthatatlanul a bécsi Konzervatóriumba vezetett, ahol végre megismerhette Mozart, Beethoven, Schubert és Mendelssohn muzsikáját.

Az 1848-as forradalmi hevület magával ragadta az egész családot; a bukás után Goldmark majd egy évtizeden át – Győrött, Budán, majd Bécsben – színházi hegedűsként kereste bizonytalan kenyerét. Közben autodidakta módon megtanult zongorázni is, hogy végül szakszerűen teljesíthesse legfőbb vágyát, a komponálást. A sok, egészségét is megroppantó nélkülözésnek végül Bécsben egy jómódú család házi zongoratanítói felkérése vetett véget, sőt 1857-ben, a tőlük kapott jelentős mecénási támogatással tudta megrendezni első szerzői estjét is. A bemutatkozás sikere arra készítette Goldmarkot, hogy Budán is megmérgettesse magát, ahol aztán a zongorás kamaraműveit és dalait sorjázó koncert 1859-ben átütő szakmai sikert aratott, sőt, némi bevételt is hozott számára. De talán ennél is fontosabb, hogy a pesti zeneélettel kapcsolatokat teremthetett, személyes barátságot kötött Richter Jánossal, Erkel Ferencsel, Mosonyi Mihállyal, majd később Liszt Ferencsel. Alkotói fejlődésének újabb állomásai ismét Bécshez kötődtek: *Vonósnégyese*, *Hegedű-zongora szvitje*, majd a hindu költő, Kálidásza ihletésére komponált *Sakuntala-nyitánya*, amelyet a Bécsi Filharmonikusok mutattak be 1865-ben, már az érett zeneszerző hangját jelzik. Rajongással ismerkedik Wagner zenedrámáival, s maga is belefog első operájának, a *Sába királynőjének* komponálásába. Operáját, hosszas halogatások után 1875-ben mutatta be a Bécsi Opera. A remekmű ezután bemutatóival szinte szó szerint is a „siker szárnyán” repült Európa-szerte, sőt pár esztendő alatt Szentpétervártól New Yorkig a világ minden jelentős operaszínpadára. Nyolcvanadik születésnapját szülővárosa, Keszthely és Budapest is megünnevelte: emléktáblával és díszdoktori avatással köszöntve a magyarságát is mindig hangsúlyozó mestert. Ereje azonban fogyott, szeretett unokája háborús elestének hírért 1915 januárjában már nem viselte el szíve.

Goldmark alkotóként szinte minden formai és stílusjegyet magába szívott, amit a romantikus zene addig megteremtett: egyszerre volt lírai és patetikus, konvencionális és kísérletező, alkalmazkodó és egyéni utakat kereső művész. Operáinak sorában írt meseoperát (*A házi tiúcsók*), francia nagyoperát (*Sába királynője*), zenedrámát (*Merlin*) és lírai dalművet (*Téli rege*), szimfonikus művészete vérbeli dramatikus programzene (*Falusi lakodalom*, zenekari nyitányok), Hegedűversenye máig divatos slágerdarab, gazdag zongora- és kamarazenei oeuvre-je, dalai, kórusai a romantikus személyesség és változatosság maradandó példái.

Szirányi János

Ajánlott irodalom: Balassa Imre – Gál György Sándor: *Operák könyve*. Bp., 1971; Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: *Zenei lexicon*. 1930; Várnai Péter: *Goldmark Károly élete képekben*. Bp., 1957; Frideczky Frigyes: *Magyar zeneszerzők*. Bp., 2000.

Gundel János

(Ansbach [Bajorország], 1844. március 3. – Budapest, 1915. december 28.)

Ő a napjainkban is híres „Gundel-legenda”, a vendéglősdinasztia alapító tagja, eredeti nevén Johann Adam Michael Gundel.

A tizenhárom éves Johann 1857-ben indult el a bajorországi Ansbach városából Pest-Budára szerencsét próbálni. Pályáját mint pikoló fiú kezdte. Gyorsan és ügyesen szolgálta ki a vendégeket. 1858 szeptemberében már ő lett a főpincér a pesti Arany Sas fogadóban. Ebben az időben vette feleségül Kommer Annát. 1869-ben megvette a Király utca 40. szám alatti Bécsi Sörházat. Két év múlva megvásárolta a József tér 1. szám alatti Virágbokorhoz (Zum Blumenstöckl) elnevezésű vendéglőt, amelyet nyolc évig vezetett. Irányításával ez lett a belső Lipótváros legelőkelőbb vendéglője. Már itt is törzsvendégei közé tartozott sok művész, tudós és politikus, például Lotz Károly, Liszt Ferenc, Mikszáth Kálmán, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán és Tisza István. Gundel 1875-ben megvette az Erzsébet Királyné szállodát.

Gundel János az 1870–1880-as években minden elismerést és kitüntetést elért a szakmájában: 1876-ban a Szállodások és Vendéglősök Ipartársulatának előbb elnökévé (mely pozíciót harmincöt éven keresztül töltötte be), majd örökös díszelnökévé választották. 1882-ben városatya, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag lett. Nevéhez fűződik – többek között – az ipartársulat átszervezése, a vendéglősipar képesítéshez kötöttségének kezdeményezése, a szervezett vendéglátós szakképzés elindítása, szociális és kulturális alapok létesítése, a nemzetközi kapcsolatok felvétele, ápolása, azaz általában a szakma elismertetése. Híres kortársaival együtt (Marchal Józseffel, Glück Friggyessel, Dobos C. Józseffel és másokkal) jelentős szerepet játszott a zsíros és erősen fűszeres magyar konyhának a finomításában, megreformálásában. A magyarországi idegenforgalom egyik úttörője volt.

1889-ben, a patinás (volt Emmerling) István Főherczeg szállodát bérelte ki. Tulajdonképpen itt csúcsoodott ki vendéglátós talentuma, kivételes teljesítménye. Mikszáth Kálmán szerint gyász hír járja be Pestet: „néhai jelzöt kapott az István Főherczeg szálloda”, amikor 1904-ben bezárta kapuit.

Gundel János haláláig folytatta széles körű társadalmi, szociális, közéleti és humanitárius tevékenységét. Ezek közé tartozott a vendéglátásban dolgozók munka- és bérviszonyainak javítása, a nyugdíjnyújtások alapítása, a kapcsolatépítés a vidéki egyesületekkel és más iparági szervezetekkel. A budapesti Városligetben megrendezett 1885. évi Országos Kiállításon szerzett érdemeiért megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. 1896-ban a millenniumi kiállításon a borászati zsűri tagja, 1898-ban a bécsi konyhaművészeti kiállítás zsűrijének alelnöke volt. 1900-ban a párizsi világkiállításon Gundelt ezüstéremmel jutalmazták.

Gundel János az ősvendéglős alaptípusát testesítette meg. „Úgy vezette dolgait, mintha nem is fizető fogyasztókat fogadna helyiségeiben, hanem szívesen látott kedves vendégeket, akiknek jóvoltáról gondoskodni nem üzlet, hanem magyaros vendégszeretet” – írta róla Mikszáth.

Gundel János
Reprodukció
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari
Múzeum

Bándoli Attila

Ajánlott irodalom: Gundel János: Magyar Vendéglős- és Kávés-Ipar, XIX. évf. 2. sz., Bp., 1916. január 15.; Gundel Imre – Harmath Judit: *A vendéglátás emlékei*. 1982; Gundel Imre: *Gasztronómiáról és Gundelekről*. 1987; Halász Zoltán – Láng György: *Gundel 1894–1994*. Bp., 1993.

H. Balázs Éva

(Székelyudvarhely, 1915. december 20. – Budapest, 2006. február 15.)

H. Balázs Éva
Magántulajdon

Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakán végezte, pályáját Mályusz Elemér tanítványaként középkorkutatóként kezdte, 1939 és 1941 között a Teleki Pál alapította Államtudományi Intézetben gyakornokoskodott. A háború után előbb a Tájékoztatástügyi Minisztériumban, majd a miniszterelnökség 1848-as centenáriumi bizottságának előadójaként dolgozott, 1949-től az MTA Történettudományi Intézetének volt munkatársa. 1961-től adjunktusként, 1965-től docensként, 1978-tól egyetemi tanárként – 1982 és 1986 között tanszékvezetőként – az ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszékén oktatott. Iskolateremtő pedagógus és hatékony tudományszervező volt, hazai és nemzetközi szinten egyaránt.

Szakterülete a 18. század, ezen belül is a II. József társuralkodásától 1790-ben bekövetkezett haláláig, illetve rendszerének a századfordulóig – sőt azon is túlnyúlva a reformkorig – terjedő időszaka politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jelenségeinek vizsgálata. Munkásságának gerincét a felvilágosult abszolutizmus hazai gyakorlatait összegző, 1987-ben megjelent monográfia mutatja, amelyet angol és japán fordításban is kiadtak.

Szintézisében a magyar társadalomtörténetnek új összefüggései jelentek meg: volt a 18. század utolsó harmadában a magyar elitnek egy számottevő része, amely sem „kuruc”, sem „labanc” nem akart lenni; Bécs reformtörekvései az egész birodalom és a dinasztia felemelkedését, tekintélyének növelését akarták szolgálni. A korszakkal foglalkozó kortársainál hangsúlyosabban mutatta ki az 1790 és 1830 közötti időszak folytonosságát, II. József eszmei-politikai rendszerének pozitívumait, érzékeltetve ugyanakkor annak minden drámaiságát, kidolgozatlan elemeit. Kutatásaiban sikeresen kapcsolta össze a jozefinizmus és a szabadkőművesség jelenségeit, kimutatva, hogy a kor politizáló arisztokratái, köznemesei, értelmiségi szabadkőműves páholyokban formálódtak. Másik jelentős munkája a közgazdasági szakíró, reformpolitikus Berzeviczy Gergelyről 1967-ben kiadott életrajza, amelyben különböző tartalmú, műfajú és nyilvánosságú forrásszövegek egymásra vetítése révén érzékeltette, hogy ez az aktívan politizáló és alkotó tudós ember miként lehetett egyszerre modernizáló és hagyományörző, egyszerre reformátor és udvarhű. Munkamódszere H. Balázs Évát a történeti biográfia műfaji megújítójává is avatja.

Krász Lilla

Ajánlott irodalom: H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*. Bp., 1967; H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*. Bp., 1987.

Jósika Miklós báró

(Torda, 1794. április 28. – Drezda, 1865. február 27.)

Erdélyi, katolikus főnemesi családból származott, középiskolai tanulmányait Kolozsvárott végezte. Részt vett a napóleoni háborúkban, majd 1818-ban leszerelt és Napkoron (Szabolcs megye), illetve erdélyi birtokain irodalmi tanulmányokat folytatott. Első házassága Kállay Erzsébettel boldogtalan volt. Hosszú válópert követően mindketten áttértek a református hitre és elváltak egymástól. Második felesége, Podmaniczky Júlia, akivel 1847 augusztusában kötött házasságot, haláláig hű volt hozzá.

Jósika a magyar történelmi regény megeremlítője. Először költeményeket írt, majd regényíróvá lett: első történelmi regényét, a *Zólyomit* 1836-ban írta. Ugyanabban az évben megjelent második történelmi regénye, az *Abafi* országos sikert hozott számára. Ettől kezdve szinte ontotta a regényeket (*Az utolsó Batori*, *A csehek Magyarországon* stb.). 1836-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsí tagjává, 1843. október 7-én pedig tiszteleti taggá választották.

Az 1834. évi erdélyi országgyűlés óta aktív politizált, és hozzájárult Wesselényi Miklós báró eszméinek népszerűsítéséhez. 1848-ban is részt vett az erdélyi országgyűlésen, és Kemény Zsigmondhoz írt nyílt leveleivel rendszeresen tudósította az eseményekről Kossuth *Pesti Hírlapját*. Királyi meghívóval részt vett az első népképviselői országgyűlés felsőházi ülésén. 1848. október 3-án bevásárolták az Országos Honvédelmi Bizottmányba.

Kossuth politikai szövetségeseként tevékeny részt vállalt az Országos Honvédelmi Bizottmány munkájában. 1849 januárjában ő látta el a kormány hivatalos lapjának, a *Közlönynek* a felügyeletét. A felsőházban ő képviselte az Országos Honvédelmi Bizottmányt. Rendszeresen tájékoztatta a felsőház tagjait az aktuális politikai kérdésekről. Sürgette, hogy az országgyűlés költözzön vissza Pestre. 1849 tavaszán neve felmerült a vallás- és közoktatásügyi miniszterjelöltek között, de végül Vukovics Sebő igazságügy-miniszter felkérésére a Kegyelmi Szék bírója lett. A kormányt Szegedre és Aradra is követte, majd Galíciába menekült. Boroszlóából (Wrocław) Lipcsébe utazott, majd feleségével együtt Brüsszelben telepedtek le. Távollétében halálra ítélték és jelképesen (in effigie) kivégezték.

Az emigrációban is folytatta irodalmi munkásságát, 1853-tól Magyarországon ismét megjelenhettek regényei (*A zöld vadász*, *A szegedi boszorkányok* stb.). 1859–1860-ban a Magyar Nemzeti Igazgatóság sajtóirodájának vezetője volt, majd visszatért a szépirodalomhoz (*II. Rákóczi Ferenc*, *Két élet* stb.). 1864 májusában betegsége miatt családjával Drezdába költözött. Halála után hamvait 1894. április 25-én, Kolozsvárott temették el.

Jósika Miklós
Barabás Miklós litográfiája, 1845
MNM

Zakar Péter

Ajánlott irodalom: Hites Sándor: *Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény.* Bp., 2007; *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.* Szerk. Pálmány Béla. Bp., 2002; Jósika Miklós: *Brüsszeli tárcalevelek és más írások.* Szerk. Szajbély Mihály. Bp., 2000.

II. József

(Bécs, 1741. március 12. – Bécs, 1790. február 20.)

II. József

Ismeretlen mester olajfestménye, 1780-as évek
MNM

Osztrák főherceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól magyar és cseh király, Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc legidősebb fia. A trónörökös képzését elsődlegesen a Theresianum volt professzora, Christian August Beck irányította. Ő állította össze számára a kormányzáshoz szükséges tananyagot, amely a természetjogi munkákat alapul véve történeti-jogi, térképolvasási, aktaértelmezési ismereteket tartalmazott. Miután két feleséget (Bourbon Pármai Izabella, Mária Jozefa bajor hercegnő) veszített el himlőben, soha nem nősült meg újra. Apja halálát követően (1765-től) anyja mellett társuralkodó, ám valójában csak a külpolitikában játszott aktív szerepet. A jövő számára legtöbbször ezen időszakban tett utazásai jelentették: járt Franciaországban, többször Itáliában és Magyarországon, megismerkedett a Bánát és Erdély viszonyaival.

Anyja halálát követően, 1780-tól lett egyeduralkodó, ám hamar kiderült, hogy országainak és tartományainak jólétét rendeleti kormányzással kívánja elérni, koronázatlan magyar királyként figyelmen kívül hagyja az ország alkotmányát, szokásjogait. Uralkodása alatt több mint

6200 rendeletet adott ki, amelyek a Habsburg Birodalom egységes, centralizált igazgatásának megvalósítását szolgáló, racionális célkitűzés jegyében születtek. Az 1781-ben kibocsátott türelmi rendelet szabaddá tette a protestáns és ortodox vallásgyakorlatot, megnyitotta a protestánsok előtt a magasabb hivatali állások betöltésének lehetőségét, cenzúra rendelete kivette az egyház kezéből a sajtó ellenőrzését. Kormányzásának második harmadában bevezetett radikális reformjaiban azonban a magyar nemesség létalapjának, rendi politikai előjogainak veszélyeztetését látta. Ezek sorát 1784 tavaszán a korona Bécsbe szállítása nyitotta meg, majd a német hivatali nyelv bevezetéséről szóló rendelete következett, s ugyanekkor kezdődött meg a népszámlálás előkészítése, melynek során nemest és nem-nemest egyaránt összeírtak. 1785-ben vezette be az új kerületi igazgatási rendszert, amely lényegében megszüntette a vármegyei nemesi öngazgatást. A nemesség gazdasági erejének megingatását látta parasztvédő jobbágyrendeleteiben, ahogyan a fiziokrata adóreformjának előkészítését szolgáló, 1786-ban elrendelt kataszteri felmérésben is. Külpolitikája a birodalom európai pozícióinak erősítését szolgálta, de alapvetően sikertelen volt. II. József röviddel halála előtt – három kivétellel – minden rendeletét visszavonta.

Krász Lilla

Ajánlott irodalom: H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégén*. Bp., 1987; Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Bp., 1982.

Kaán Károly

(Nagykanizsa, 1867. július 12. – Budapest, 1940. január 28.)

Nagykanizsán polgári családban született. Iskoláit szülővárosában végezte, majd a selmeci erdészeti akadémián abszolvált 1888-ban. Első munkahelyén, a beszercebányai erdőigazgatóságon korán kitűnt tehetségével és nagy munkabíráásával. Ekkor turistáskodással, sőt műkedvelő módon előadó-művészettel is foglalkozott. A tehetséges ifjú előbb külföldi ösztöndíjakra kapott lehetőséget, majd 1908-ban minisztériumi szolgálattalre rendelték be. Előbb a bontakozó hazai természetvédelmi mozgalmak céljainak és szervezetének összefogásával bízták meg, majd 1916-tól a kincstári erdők ügyosztályát vezette. 1918 végén az erdő- és faügyek kormánybiztosaként (majd helyettes államtitkárként) akkor érte el hivatali pályafutása csúcát, amikor Magyarországon óriási fáinség keletkezett. Ezt csak fokozatosan, a békeszerződés aláírása után, illetve az ország konszolidációja során lehetett enyhíteni.

Kaán dolgozta ki azt az új erdészeti politikát, amely hazánkban a mai napig meghatározó. Két alappilléren nyugszik: a meglévő erdők fatermőképességének növelése és új erdők ültetése. Az első célt főleg a gyorsan növekvő (lomb)fák telepítésével és a meglévő erdőkben értékeesebb, mag eredetű állományok nevelésével lehetett elérni.

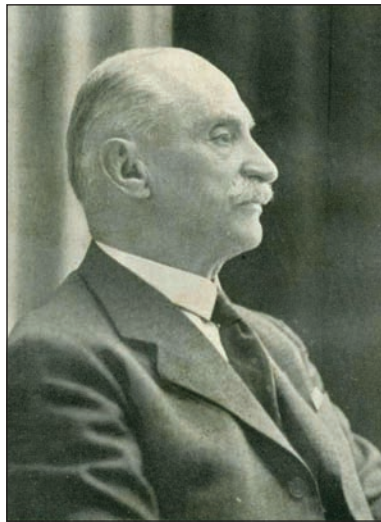
A faültetést, elsősorban az Alföld-fásítást Kaán Károly már 1919 karácsonyán röplapon, majd síkvidéki erdőtelepítési erdészeti szervezet kiépítésével, 1923-ban pedig az Alföld-fásítási törvény alapján szorgalmazta. A törvény elrendelte a Dunától keletre eső településeken a határ egy részén, az erdészek által meghatározott módon és eljárással, a faültetést. Ugyanakkor a fásítás céljait összekötötték a népegészségügyi, éghajlati, honvédelmi stb. érdekekkel, s ennek megfelelően jelentős propagandával.

Kaán Károly 1924-ben megvált hivatalától, s utána teljesedett ki tudományos munkássága. 1924-ben az Akadémia levelező tagjává választották. Székfoglaló előadásának címe: „Változások a Nagy Magyar Alföld képén”. Ekkor, majd a következő évtizedben is elsősorban az alföldi gazdálkodás, az ott élő „törzsökös” magyar nép életkörülményei megjavítását vázolta, illetve egyes kérdéseket – például az öntözéses gazdálkodást – részletesen kidolgozott.

Fontos műve az 1931-ben megjelent *Természetvédelem és természeti emlékek*. A könyvben felsorolt természeti értékek védetté nyilvánítása a magyarországi természetvédelem irányait egészen az 1970-es évekig meghatározta.

Kaán 1938 decemberében tért vissza a közéletbe, amikor az 1935. évi természetvédelmi törvény alapján szervezett Országos Természetvédelmi Tanács első elnökének nevezték ki. Az ő elnöksége idején javasolta a Tanács az első védett területeket kijelölésre, s vált az országban elsőként a debreceni Nagyerdő egy része 1939-ben törvényesen is védetté. 1940 januárjában hunyt el. Szellemi hagyatékát különösen az erdők államosítását követően, 1945 után igyekeztek hasznosítani. Csakúgy, mint az Alföld-fásítási célkitűzéseket, amelyek alapján 1949 októberében országfásítási akciót hirdettek meg, részben Kaán jelszava alapján: „boldogulásunk alapja a magyar róna”.

Oroszi Sándor

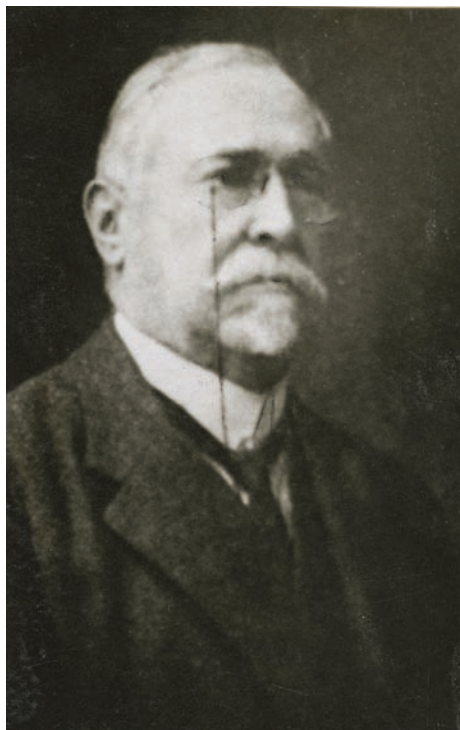
Kaán Károly
Erdészeti Lapok, 1940

Ajánlott irodalom: Madas András: Kaán Károly emlékezete. *Az Erdő* 1958. 7.; *Agrártörténeti életrajzok*. Szerk. Für Lajos – Pintér János. Bp., 1985; *Az erdő szerelmese. Kaán Károly erdőmérnök élete és munkássága*. Szerk. Farkas Lajos. Bp., 1996.

Károlyi Árpád

(Pest, 1853. október 7. – Budapest, 1940. október 26.)

Károlyi Árpád
Reprodukció
MNM

Történész, levéltáros. Nagykőrösön járt gimnáziumba, a (buda)pesti tudományegyetemen hallgatott jogot és szerzett jogtudori oklevelet, majd az egyik legnevesebb levéltárasképző intézmény, a bécsi Osztrák Történetkutató Intézet (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) tagja lett (1875–1877). 1877-től az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumához tartozó bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) tiszviselője. Fogalmazógyakornokból fokozatosan emelkedett a ranglétrán: 1893-tól a levéltár aligazgatója, 1909-től 1913-as nyugalomba vonulásáig igazgatója. A budapesti tudományegyetemen magántanára (1880), a keleti államokba kiküldendő diplomátákat képző bécsi Keleti Akadémián a magyar nyelv oktatója (1883–1898). 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1889-ben rendes, 1925-től tiszteleti – 1910-től a Bécsi Tudományos Akadémia külföldi – tagja.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után reaktiválták, államtitkári rangban az egykori közös levéltárak szétválasztásáról folytatott tárgyalások magyar bizottságának vezetője lett. E minőségében nagy szerepe volt abban, hogy 1926-ban a két állam közös szellemi tulajdonává nyilvánították ezen archívumok 1526 és 1918 közötti anyagát, és létrejöhett a mindmáig fennálló bécsi magyar levéltári delegáció intézménye. Közben Klebelsberg Kuno oldalán a Bécsi Magyar Történeti Intézet egyik alapítója és első igazgatója (1920–1928), egyben a Bécsi Magyar

Kulturális Intézetek (az előbbi mellett ide tartozott az 1924-ben létrejött Collegium Hungaricum is) kurátora (1924–1931). 1933-ban tért haza Magyarországra. Munkássága elismerésképpen megkapta a tudományos érdemekért adható legmagasabb magyar kitüntetést, a Corvin-koszorút (1930), majd a Corvin-láncot (1937), illetve az MTA nagyjutalmát (1933) is.

Levéltárasként az akkor újdonságnak számító proveniencia-elv követője volt. Rendezési alapelvei nyomán született meg a Házi, Udvari és Állami Levéltár állagait leíró két testes repertóriumkötet (1913). Történészként – főleg a bécsi archívumok anyagának fölhasználásával – elsősorban a 16–17. századi, illetve a 19. századi magyar történelmet kutatta pozitivistá módszerrel. Számos ma is alapműnek számító forráspublikációja, kötete és tanulmánya jelent meg. A két világháború közötti magyar történészek legkiválóbbjai – rendkívüli forrásismerete, tárgyilagos földolgozásai és kiváló stílusa miatt – joggal tekintették őt mesterüknek.

Ujváry Gábor

Ájánlott irodalom: Angyal Dávid: *Károlyi Árpád emlékezete*. Bp., 1943; Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*. Győr, 1996; Fazekas István: *Magyar levéltárosok Bécsben. In Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*. Szerk. Sipos András. Bp., 2004.

Kronberger Lili (Szentgyörgyi Imréné)

(Budapest, 1890. november 12. – Budapest, 1974. május 21.)

Műkorcsolyázó, a magyar sport első világ-bajnoka. Legkiemelkedőbb eredményei: négyszeres világbajnok (Troppau [mai nevén: Opava], 1908; Budapest, 1909; Berlin, 1910; Bécs, 1911), háromszoros magyar bajnok (1908–1910).

Négyévesen a szülei már korcsolyával lepték meg, és rendszeresen levitték a jégpályára. Itt fedezte fel hétéves korában a híres osztrák edző, Victor Seibert, és tanította meg az akkor világhírűnek számító bécsi műkorcsolya iskola rejtelmeire.

1906-ban rendezték Davosban a sportág első női világbajnokságát, ahol tizenhat évesen harmadik lett, két év múlva, 1908-ban pedig Kronberger Lili megszerezte a magyar sport történetének első világbajnoki aranyérmét. Hetvennégy éves korában így nyilatkozott: „A korcsolyázók akkoriban a gyakorlataikat nem zenére végezték. Zene kísérte őket ugyan, de az nagyon fárasztónak tűnt, hogy a zenéhez végig alkalmazkodjanak. Legtöbbször a valcernél kapcsolódtak be, de azután, az úgynevezett sportugrásoknál, már zenén kívül végezték gyakorlatukat. Én akkoriban már gramofonra gyakoroltam, s az első akkordtól az utolsóig elképzeléseimet a zenéhez alkalmaztam. Nagyon őszintén hittem és hiszek is abban, hogy a műkorcsolyázás a művészetnek egy új fajtája.” Későbbi férje ismertette meg Kodály Zoltánnal. Ez is a jégen történt. „Kodály Zoltán akkoriban rendszeresen korcsolyázott, a trenírozók csoportjához tartozott – emlékezett a találkozásra. – Igen nagy segítségemre volt, s hasznos tanácsokat adott elképzeléseimhez. Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a zene kifejezésére bizonyos figurákat is kell alkalmazni a szokásos ugrások és forgások mellett. Elképzeléseimhez a zenéjét is felhasználtam.”

A következő három világbajnokságot is megnyerte, férjhezmenetele után, sportsikerei csúcsán, az 1911-es bécsi világbajnokságot követően hagyott fel a versenyzéssel. Mozdulatainak csak rá jellemző eleganciája és harmóniája még inkább kitért a zene hatására. A zene azóta minden kűr részévé és feltételévé vált, nélküle elképzelhetetlen a műkorcsolya.

A világbajnokságok mellett háromszor lett magyar bajnok, de a férfiak között. Mivel ezekben az években csak férfiak számára írták ki a bajnokságot, kénytelen volt az „erősebb” nem képviselőit is legyőzni.

Férje, dr. Szentgyörgyi Imre, a Budapesti Korcsolyázó Egylet elnöke volt, a nemzetközi szövetségben is magas pozíciót töltött be, illetve a sportág versenyszabályainak kidolgozásában is úttörő szerepe vállalt.

Kronberger Lili 1983-tól a zsidó sporthírességek csarnokának (International Jewish Sports Hall of Fame) tagja. 1997-ben a valaha élt legjobb műkorcsolyázók közé, a World Figure Skating Hall of Fame tagjai közé választották.

Kronberger Lili
Ismeretlen felvétele, 1910 körül
Magyar Olimpiai és Sportmúzeum

Szabó Lajos

Lőrincze Lajos

(Szentgál, 1915. november 24. – Budapest, 1993. október 11.)

Lőrincze Lajos
Székely Tamás felvétele, Budapest, 1968
MNM

A református elemi iskola elvégzése után a Pápai Református Kollégiumba került, majd a budapesti egyetemen magyar–német szakon folytatta tanulmányait. Az Eötvös Collegium tagja volt, 1941-ben szerzett diplomát. A tanári évek után 1949-től az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett, ahol osztályvezetői, később igazgatóhelyettesi kinevezést kapott. 1952-től a nyelvtudomány kandidátusa. Kodály Zoltán ösztönzésére indította 1952-ben a Magyar Rádió *Édes anyanyelvünk* című nyelvművelő műsorát, amely negyven éven át volt hallható a rádióban. Emellett televíziós nyelvművelő műsorai is hozzájárultak ahhoz, hogy nagy hatású munkásságának köszönhetően az egyik legismertebb magyar nyelvésszé vált. 1953-tól a Nyelvtudományi Társaság alelnöke volt, majd a *Magyar Nyelvőr* felelős szerkesztője lett. 1972-től a *Nyelvünk és Kultúránk* című szakfolyóirat szerkesztőbizottsági tagja, majd főszerkesztője az *Édes anyanyelvünk* című folyóiratnak. A Magyarok Világszövetségének elnökségi tagja, társalapítója a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának. Harminc évig az MTA Anyanyelvi Bizottságának elnöke. Az 1945 utáni hazai nyelvművelés legnagyobb alakja.

Tudatos módon, határozott alapokra helyezett fáradhatatlan nyelvművelő munkásságának tudománytörténeti rangja megkérdőjelezhetetlen. Kezdeményező szerepet vállalt, majd következetesen végigvitte azt a szemléletváltást, amellyel a hazai nyelvművelés megújulhatott a régi nyelvörkódéssel szemben, amely kizárólag az idegen szavak elleni küzdelmekre koncentrált. E változás fő pillérei a pozitív (funkcionális), az emberközpontú nyelvművelés és az úzusról, a nyelvhasználati szokásról vallott felfogás. Ez utóbbi többször kulcsfontosságú és perdöntő szerepet játszott nyelvészeti érveléseiben. A nyelvi jelenségeket a nyelvet használó ember szemszögéből vizsgálta: a társadalmi hasznosságot tartotta döntő szempontnak a helyes és helytelen kérdésében. Nyelvészeti munkássága kiterjedt a névtan, a nyelvjáráskutatás, valamint a mai magyar nyelv vizsgálatára is.

Kiss Margit

Ajánlott irodalom: Bárczi Géza: *Nyelvművelésünk. Magyar Tudomány* 1971; Balogh Ferencné: *Lőrincze Lajos. Emlékezés és bibliográfia*. Veszprém, 1998; *Anyanyelv és nemzet. Lőrincze-breviárium*. Szerk. Graf Rezső. Bp., 1999.

Magyary-Kossa Gyula

(Debrecen, 1865. január 8. – Keszthely, 1944. június 21.)

Orvostudományi oklevelét 1889-ben szerezte meg. Az orvoskar Gyógyszertani Intézetében kezdett el dolgozni, először gyakornoki, később tanársegédi beosztásban. Egyéves nyugat-európai tanulmányutát követően az Országos Bírósági Művegyészeti Intézet munkatársa lett. Az intézetben a vérnyomok kimutatási lehetőségeivel és toxikológiai vizsgálatokkal foglalkozott. 1894-ben az orvoskaron a „mérregtan” magántanárává habilitálták. 1896-ban az intézmény újonnan létesített Gyógyszertani Tanszékének vezetőjévé nevezték ki. Korszerű, műszerekkel jól felszerelt intézetet hozott létre. A gyógyszer- és mérregtan – mint főtantárgy – mellett 1905-ig az állatorvos-történetet, 1913-ig a növénytant is előadta. 1936-ig irányította tanszékét.

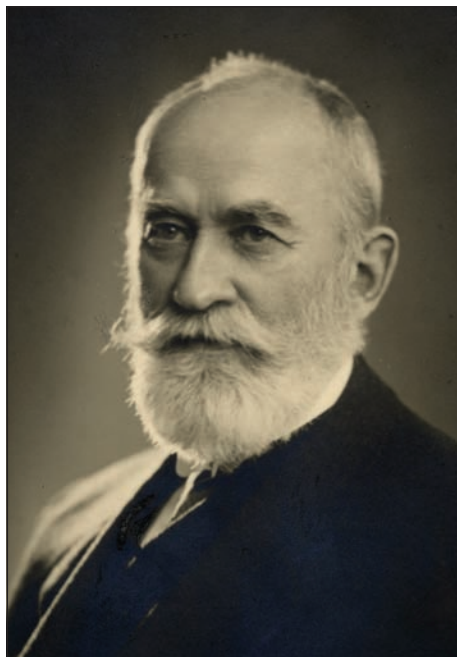
Tudományos munkássága felölelte a toxikológia és a magyar orvos-, illetve állatorvos-történelem szinte minden területét. Toxikológiai kutatásai során a különböző mérgező vegyületek hatásmechanizmusával és az általuk okozott mérgezések tünettanával, illetve felismerésével foglalkozott. Több dolgozata a toxikus anyagoknak élő állatból és hullából történő kimutatásáról szólt. A mérgezések során fellépő meszesedési folyamatok egzakt vizsgálatára kidolgozta a mérszók szöveti kimutatásának azt a reakcióját, amely ma is a nevét viseli (Kossa-reakció). Számos munkája foglalkozott a gyógynövények és a mérgező növények emberre, valamint állatra gyakorolt hatásának vizsgálatával. Néhány gyógyszer-specialitás összeállítása is a nevéhez fűződik.

Több gyógyszer- és mérregtani szakkönyve jelent meg: *A mérgezések diagnosztikája* 1894-ben, a *Mérgezések* 1898-ban, a *Gyógyszerrendelés* 1901-ben, *A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata* 1925-ben hagyta el a nyomdát. Orvos- és állatorvos-történelmi kutatásait a *Magyar állatorvosi könyvtár* 1472–1904 és az ötkötetes *Magyar orvosi emlékek* című műveiben foglalta össze. Gyógyszertani, toxikológiai és történetírói munkásságát 260 tudományos dolgozata fémjelzi. Közleményei a kor legjobb magyar és külföldi lapjaiban jelentek meg.

Született rendszerező volt. Lajstromozta tanszékének – elődei által összeállított – növény- és gyógyszergyűjteményét, 1899 és 1909 között pedig – mint a könyvtár vezetője – állandóan megújított katalógusokban dolgozta fel a könyvtárlományt.

Számos tudományos szervezet választotta választmányi vagy tiszteleti tagjává. Két ízben rektorhelyettesi tisztséget is betöltött. A Magyar Tudományos Akadémia 1920-ban levelező tagjává választotta.

Sótonyi Péter

Magyary-Kossa Gyula
MFI felvétel, Budapest, 1941
MNM

Ajánlott irodalom: Magyary-Kossa Gyula, ifj.: Apám emlékei (Parerga). *Magyar Állatorvosok Lapja* 1990; Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I–II*. Piliscsaba, 2005–2006; *Magyary-Kossa Gyula (1865–1944) életmű-bibliográfiája. Készült születése 150. évfordulója tiszteletére*. Összeáll. Gazda István és Perjámosi Sándor. Az anyaggyűjtésben közrem. Orbán Éva és Kapronczay Katalin. Bp., 2015.

Maróthi György

(Debrecen, 1715. február 1. – Debrecen, 1744. október 17.)

Arithmetica, vagy Számvetésnek mestersége
címlap
Debrecen, 1743
OSZK

A Debreceni Református Kollégium nagy hírnévű professzora volt, tanított matematikát és fizikát, történelmet és földrajzot, görög régiségtant és latin irodalmat. Sok nyelven folyékonyan beszélő, alapos tudású, kiváló tudós volt. Még a múlt század fordulóján is úgy emlegették a nevéhez fűződő szállóigét, miszerint ha magyar ember valamely kétségtelen matematikai igazságot akar bizonyítani, akkor Maróthira hivatkozik, mondván „Maróthi szerint ez így van”, vagy hogy „Kétszer kettő Maróthi szerint négy”.

Tizenhat évesen külföldi tanulmányútra ment, hét évig tartó vándorlása során sorra járt több híres svájci és holland egyetemet, főbb állomásai Bazel, Zürich, Bern és Groningen voltak. Sok tudományos könyvet is vásárolt külföldön, amelyek nagy részét később a kollégiumnak ajándékozta.

Hazatérése után 1738-ban nevezték ki a kollégium tanárává. Óriási pestisjárvány pusztított akkoriban, amely Debrecenre is áterjedt, aki tehetett, menekült a városból, a kollégium hallgatói létszáma is csökkent. Maróthi azonban mindvégig a helyén maradt. 1744-ben bekövetkezett váratlan haláláig ugyan mindössze hat évet töltött a kollégiumban tanárként, hatása viszont legalább egy évszázadig megmaradt. Nagy érdeme, hogy reformtörékviseiben egyrészt sürgette a magyar nyelvű oktatás bevezetését, másrészt hogy a humaniorák mellett jelentős helyet biztosítsanak a reáliák számára is. Pedagógiai elgondolásait elősegítve maga vállalkozott egy megfelelő magyar nyelvű aritmetikakönyv megírására.

1743-ban jelent meg az *Arithmetica, vagy Számvetésnek mestersége* című jeles számtankönyve, amelyet 1763-ban, majd 1782-ben átdolgozva újra kiadtak. Ez a könyv nagy hatással volt a hazai mate-

matikai és természettudományos élet fejlődésére, több mint kilencezer példányban jelent meg. Matematikai műszavai közül ma is sokat használunk, így például az *összeadás, kivonás, osztás* szavaink mind Maróthitól származnak, de még a szorzás is az ő *sokszorozás* szavából ered.

Kezdeményezésére állították fel az első debreceni csillagvizsgálót. Nagy fontosságot tulajdonított a zenének és az énekkultúrának is. Svájci mintára a többszólamú zoltáréneklést akarta itthon megvalósítani. 1739-ben szervezte meg a kollégium Kántusát, 1743-ban az ő közreműködésével jelent meg az első magyar nyelvű négyszólamú zoltárkönyv. Ennek függelékében látott napvilágot *A Soltároknak a kóták szerént való éneklésének mesterségének rövid summája* című első magyar nyelvű zeneelméleti munka.

Szabó Péter Gábor

Ajánlott irodalom: Szénássy Barna: *A magyarországi matematika története*. Bp., 1970; Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György és a kollégiumi zene*. Bp., 1978; Tóth Béla: *Maróthi György*. Debrecen, 1994.

Molnár Antal

(Budapest, 1890. január 7. – Budapest, 1983. december 7.)

„Körülbelül húszéves koromig nem tudtam, hogy író leszek-e, vagy zeneszerző, vagy hegedűművész vagy esztéta. Minden kavargott bennem. Sok novellát írtam, két verseskötetem jelent meg” – emlékezett vissza diákkorára a század egyik legsokoldalúbb muzsikusa. Gimnáziumi éveiben Kodály Zoltánnál folytatott zeneelméleti tanulmányai nyomán, s nem utolsósorban mesterének rendkívül szuggesztív hatására végérvényesen a zenei pályát választotta. Amikor felvették a Zeneakadémia brácsa és zeneszerzés szakára, már kitűnően hegedült és zongorázott, s jelentős zenetörténeti ismeretekkel is rendelkezett. Zeneszerzői tanulmányait Herzfeld Viktor osztályában abszolválta, miközben már főiskolás éve alatt is gyakori közreműködője lehetett Hubay Jenő és Dohnányi Ernő kamaraszerveinek. Intellektuális érdeklődése hamar a *Nyugat* felé irányította figyelmét, ahol egyre-másra jelentek meg zenei írásai, de zeneszerzőként és zongorakísérőként is rendszeresen részt vett a folyóirat matinéin.

Molnár Antal
Forgács Károly felvétele, Budapest, 1965
MNM

Zenei inspirációként az elsők között fedezte fel Bartók és Kodály új zenei hangjának jelentőségét, s éppen az ő tanácsukra kezdett maga is népdalokat gyűjteni Erdélyben és a Felvidéken. Amikor pedig brácsaművészként alapító tagja lett a Waldbauer–Kerpely vonósnégyesnek, kapcsolatuk élethosszig tartó személyes barátsággá erősödött. Ugyanis 1909-ben kifejezetten azzal a céllal alakult meg a vonósnégyes – tagjai: *Waldbauer Imre, Temesváry János, Molnár Antal és Kerpely Jenő* –, hogy korábban nem ismert magas művészi színvonalon legyenek tolmácsolói az új zenének. 1910 márciusában aztán, mintegy száz (!) próbával, szövegeiket kotta nélkül tudva-játszva készültek Bartók és Kodály szerzői estjére, első kvartettjeik bemutatására. A két hangverseny a korabeli kritikák tanúsága szerint is a reveláció erejével hatott, máig érvényesen a magas zenei minőség etalonját jelentve. De a klasszikus repertoár mellett ugyanilyen odaadással és színvonalon vitték sikerre Debussy, Milhaud, Roussel, Korngold, vagy éppen Schönberg műveit is.

Molnár 1912 és 1918 között a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskolában, 1918-tól pedig több mint négy évtizeden át a Zeneakadémián tanított – zenetörténetet, zeneesztétikát, brácsát, kamarazenét és zeneelméletet, és ő vezette be a főiskolán a „kodályi szolfézs” tanrend szerinti oktatását is.

Fiatalon még komponált, alkotásaiból például 1934-ben a Greenwich Symphony Orchestra egész estés programot mutatott be New Yorkban. A húszas évektől kezdve igazi hivatásává a zenetörténeti kutatás, zeneírás, zenekritikai munkásság vált. Átfogó zenetörténeti munkát éppúgy publikált (*Az európai zene története 1750-ig; A zenetörténet szociológiája; Az új zene* stb.), mint máig érvényes esztétikai, filozófiai alapműveket (*Gyakorlati zeneesztétika*), 1957-től szerkesztő-lektora és részben írója is volt a Gondolat Kiadó „Kis Zenei Könyvtár” sorozatának.

Életművét számos elismerés fémjelzte, 1938-ban Baumgarten-díjjal, 1957-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1979-ben a Zeneművészeti Főiskola avatta díszdoktorává. Ma az ő nevét viseli Budapest Erzsébetváros Zeneiskolája.

Szirányi János

Ajánlott irodalom: Molnár Antal: *Gyakorlati zeneesztétika*. Bp., 1971; *Nagy tanárok, híres tanítványok* – 125 éves a Zeneakadémia. Szerk. Gádor Ágnes – Szirányi Gábor. Bp., 2000; *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikon*. Bp., 1983.

Róth Miksa

(Pest, 1865. december 26. – Budapest, 1944. június 14.)

Róth Miksa
Ismeretlen fényképész
felvétele, 1912 körül
MNM

Üvegfestő és mozaikművész apja, Roth Zsigmond műhelyében kezdte tanulni a mesterséget. A budapesti Mintarajztanodában, majd a felsőbb Iparrajztanodában folytatta, azután külföldön tanulmányozta a középkori üvegfestményeket.

Önéletrajza szerint 1885-ben önálló műhelyt alapított. Első munkáit a műemléki helyreállításoknak köszönhetette. Műhelyében készültek a királyi palota lebontott Szent Jobb-kápolnájának magyar szenteket megjelenítő üveglakai és Szent István-mozaikja s a Lechner Ödön tervezte kőbányai Szent László-plébániatemplom mozaikjainak és üvegfestményeinek többsége is. A millenniumi kiállítás épületeibe is készített üveglakokat. Steindl Imre tanácsait követve készítette el az Országház olombetétes üveglakait.

Munkásságában az 1890-es évek vége fordulatot hozott. Róth és műhelye eddig hol a neogótika, hol a neoreneszánsz stílusjegyeit alkalmazva dolgozott, ettől kezdve a középkori technikát követő antiküveg-kompozíciók helyett a Louis Comfort Tiffany által felfedezett üvegfajttal foglalkozott. Különböző anyagokat: muránói mozaikot, opalizáló üveget és Zsolnay-féle eozinos kerámiát vegyítő egyéni technikát dolgozott ki. Tiffany-féle üveget két nagyméretű alkotásán alkalmazott. 1899-ben készült a *Párka* című kompozíciója, amely a kolozsvári Karolina kórház ravatalozójába került pár-

darabjával, az *Áldozati oltárral* együtt. Tiffany-féle üvegből készült a mexikói Nemzeti Színház Maróti Géza tervezte mennyezete (1910).

Ahogy üveglakait, úgy mozaikmunkáinak egy részét is jeles festők készítették. Lechner pozsonyi Szent Erzsébet-templomának mozaiktervét például Vaszary János rajzolta. A Postatakarékpénztár plasztikus mozaik virágdíszeit új technikával készítette: cementbe ágyazta a díszítőelemeket. Dolgozott bankok, kulturális létesítmények (a Nemzeti Szalon, a Zeneakadémia, a velencei Magyar Ház), fürdők (Szent Lukács fürdő, Széchenyi fürdő), patikák és kávéházak számára is. Velencében Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor, a Széchenyi fürdőben Vajda Zsigmond kartonjait kivitelezte. Jelentős munkája a Gresham Biztosító székháza és az egykori Török Bankház épületének monumentális homlokzati mozaikja. A Kerepesi temető és a Kozma utcai temető számos sírboltját, mauzóleumát díszítik mozaikjai.

Róth műhelye készítette az üveglakokat Szabadkán és Marosvásárhelyen a Komor Marcell, illetve Jakab Dezső tervezte városházákba és a szabadkai zsinagógába. A marosvásárhelyi Kultúrpalota, a magyar szecesszió kiemelkedő ösztönművészeti együttesének megvalósítása teljes egészében a műhely nevéhez fűződik. A palotában a *Bethlen Gábor tudósai körében* című kompozíciót és az allegorikus, valamint a feliratos, címeres üveglakokat Róth Miksa tervezte. A Tiffany-féle üvegekből készült főbejárat és a lépcsőház portrészora szintén a műhely alkotása.

Számos bérpalota lépcsőházát és polgári lakás enteriőrjét díszítették figurális vagy ornamentális díszű olombetétes ablakai (Andrássy Tivadar budai palotája; Alpár-villa; Lederer-ház). A korszakot a Nagy Sándor kartonjai nyomán készült, kiemelkedő jelentőségű üveglak-együttes, a lipótmezei kápolna zárja (1913–1914). A húszas–harmincas években is készült néhány jelentős üveglak-sorozata (a szegedi Fogadalmi templom, az Országos Levéltár stb.), amelyben korábbi útját folytatta. 1939-ben, a második zsidótörvény után bezárta műhelyét. Súlyos betegségben, otthonában halt meg.

Gellér Katalin

Ajánlott irodalom: Róth Miksa: *Egy üvegfestőművész emlékei*. Bp., 1943; Simon Magdolna: *Róth Miksa (1865–1944) üvegfestő és iparművész emlékkiállítása*. Kecskemét, 1985; Fényi Tibor: *Róth Miksa üvegfestményei a historizmustól a szecesszióig*. Bp., 2005; Mester Éva: *Az építészeti üvegek iparművészeti értékei. Magyarországi üvegfestmények és díszüvegezők*. Bp., 2012.

Szapolyai (I.) János

(Szepesvár [?] 1487 körül – Szászsebes, 1540. július 21. vagy 22.)

Erdélyi vajda, magyar király. 1510–1526 között vajdaként az ország egyik legrangosabb tisztségét töltötte be. Ezekben az években számos alkalommal verte vissza az oszmánok Dél-Erdélyt érő támadásait, ezért katonai vezetőként nagy tekintélyt vívott ki, de ő verte le véres kegyetlenséggel az 1514. évi Dózsa-féle parasztfelkelést is. Magyar királlyá 1526-ban, a mohácsi csata után választották, majd 1538-ig folyamatosan küzdött a királyság egyedüli birtoklásáért Habsburg (I.) Ferdinánddal. Az akkor megkötött váradi béke végül kettéosztotta közöttük az országot.

Szapolyai János – a szlavóniai Pozsega vármegyéből eredő – családja a 15. század második felében emelkedett az ország leggazdagabb birtokosai közé. Apja, Szapolyai István az ország nádora lett (1492–1499), ekkor már az övék volt Szepesvár, Tokaj és környéke, Trencsén vára, a dunántúli Pápa, Csesznek, később pedig Lipca és Debrecen is a tulajdonukba került. János édesanyja, Tescheni Hedvig hercegnő távoli rokonságban állt a lengyel Piast uralkodóházzal.

1526 augusztusában a vajda 5-15 ezer főre becsült serege még útban volt a királyi tábor felé, amikor a mohácsi csata súlyos vereséggel ért véget. A későbbi évszázadokban Jánost gyakran érte az a vád, hogy akarattal késett el a csatából. Ez a feltételezés azonban hamisnak bizonyult, hiszen a vajda nemcsak hogy ellentmondó parancsokat kapott a királytól, de seregei is csak augusztus 15. után tudtak elindulni Tordáról a tolnai királyi táborba.

A csata után a magyar rendek székesfehérvári gyűlése november 10-én választotta királlyá, másnap Podmaniczky István nyitrai püspök a magyar Szent Koronával meg is koronázta. 1528 elején követte, Hieronymus Łaski Konstantinápolyban szövetséget kötött a szultánnal, adófizetésre azonban nem kötelezte magát.

Az 1530-as években folyamatos volt a fegyveres küzdelem I. János és Habsburg I. Ferdinánd – szintén legitim magyar király – között. Az ennek végét vető, 1538. évi váradi béke kimondta az ország területi kettéválását, a két király közötti *status quo*, azaz a pillanatnyi hatalmi megosztottság alapján; megállapította, hogy János halála után, még ha időközben fiúörököse születne is, az ország egésze – tartományaival együtt – Ferdinándra száll.

Amikor János 1539-ben feleségül vette Jagelló Izabella hercegnőt, országa kapcsolatát szorosabbra fűzte az Európa keleti felén még mindig nagy befolyással rendelkező lengyel dinasztiával. 1540 nyarán fia született. János ezért a halála előtt úgy rendelkezett, hogy hívei tartsák meg országrészét fia, János Zsigmond számára. Ez azonban – mivel Budát elfoglalták az oszmánok – mégsem sikerült.

Szapolyai János
Ismeretlen mester rézmetszete, 1620-as évek
MNM

Oborni Teréz

Ajánlott irodalom: Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Bp., 1984 (Magyar história); Bessenyei József: Szapolyai János. In *Ferenczi László köszöntése 65. születésnapja alkalmából*. Szerk. Fried István – Kabdebó Lóránt – Kovács Viktor. Miskolc, 2003; B. Szabó János: *A mohácsi csata*. Bp., 2006.

Széll Kálmán

(Gasztony, 1843. június 8. – Rátót, 1915. augusztus 16.)

Széll Kálmán
Diósy Antal olajfestménye, 1920-as évek
MNM

Középbirtokos család gyermeke. Apja, Széll József, 1865–1867 között képviselő, 1867–1871 között Vas vármegye főispánja volt. Anyja, Bertha Júlia révén rokoni szálak fűzték Deák Ferenchez. A pesti egyetemen végzett jogot; közgazdasági és pénzügyi ismereteire önművelő módon tett szert. Deák Ferenc gyámleányával, Vörösmarty Ilonával kötött házasságot 1867-ben.

Rövid ideig szolgabíró Vasban, majd 1868-tól haláláig képviselő a Deák-párt, majd a Szabadelvű és az Alkotmánypárt színeiben. A Szabadelvű Párt megalakulását követően, 1875 márciusától pénzügyminiszter. A kritikus helyzetben lévő államháztartás rendbetételét takarékossággal és adóreformmal próbálta megvalósítani. Minisztersége idején bocsátott ki az állam először aranyalapú járadékkötvényeket, amelyek segítségével sikerült a korábbi, kedvezőtlen kölcsönök kiváltása. A boszniai okkupáció vártnál magasabb költségei miatt 1878 szeptemberében lemondott posztjáról.

Másfél évtizedig távol maradt a politika első vonalától, bankvezérként a pénzügyi életben tevékenykedett. Az 1890-es évek közepétől játszott ismét szerepet a politikában, különösen a Bánffy-kormány elleni obstrukció idején, 1898–1899

fordulóján. Békés alternatívát vázolt fel a belpolitikai válság megoldására, ami elnyerte a király tetszését, ezért 1899. február 26-án miniszterelnökké nevezte ki. Kormányában egyúttal belügyminiszter is volt.

Széll Kálmán kormányzása – legalábbis a felszínen – nyugodt periódust hozott a belpolitikában. Leszerelték az obstrukciót, megújították a gazdasági közösséget Ausztriával, új törvényt hoztak az összeférhetetlenségről és a választások feletti bíráskodásról. Az 1901-es választásokon győzelemre vezette pártját, miniszterelnöksége alatt azonban tovább erősödött a Szabadelvű Párt megosztottsága az agrárius-merkantil érdekek mentén. A közös hadsereg létszámának emelését célzó törvényjavaslat újra kiélezte a közjogi ellentéteket. A '48-as párt obstrukciót kezdett a kormány ellen, ezért Széll Kálmán 1903 júniusában lemondott. A nevezetes „zsebkendőszavazás” miatt 1904 végén kilépett a Szabadelvű Pártból. Később az Alkotmánypárt elnöke volt, 1911-től haláláig azonban már csak a pénzügyi életben tevékenykedett.

A gazdasági és a politikai életben is sikeres Széll Kálmán Magyarország számára szükségesnek és hasznosnak tartotta a dualista berendezkedést, a Monarchián belül viszont erőlesen képviselte a magyar érdekeket.

Schwarzwölder Ádám

Ajánlott irodalom: S. Halász Teréz: *Széll Kálmán*. Bp., 1943; Schwarzwölder Ádám: Széll Kálmán pénzügyminisztersége és lemondásának körülményei. In *VERTAS Évkönyv 2014*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2015.

Vedres István

(Szeged, 1765. szeptember 22. – Szeged, 1830. november 4.)

Varassányi Vedres István alsóbb iskoláit a szegedi piaristáknál végezte, itt kapta meg klasszikus műveltségét is. Tizenhét évesen Pestre ment, ahol mérnöki stúdiúkat hallgatott az 1782-ben alapított mérnöki intézetben. Tizenkilenc éves olt, amikor felsőbb mennyiségtanból kiválóan kollektált. Ezután két évre tapasztalatcserére indult. Megfordult az Apponyi grófok Tolna megyei birtokain, ahol megismerkedett a Sárvíz lecsapoló munkáit irányító Bóhm Ferencel. Ezután Kismarton, az Esterházy-uradalom következett, és eljutott Magyaróvárra, Keszthelyre, Selmecre és Szentgyörgyre is. Megfordult ezenkívül Brünnben és Bécsben, ahol a mérnöki tudományok legújabb eredményeivel ismerkedett meg. 1786-ban Pesten földmérő oklevelet szerzett, és ezután Szegeden mint városi földmérő dolgozott.

Tipikus alakja a felvilágosodás és reformkor haladó szellemű, sokoldalúan képzett, széles látókörű, egyfajta gazdálkodó mérnökének. Vízrendezési feladatait mindig a legszélesebb műszaki és gazdasági összefüggésekben, nemzetgazdasági problémák távlataiban vizsgálta. 1805-ben megírta *A Tiszát a Dunával össze kaptsoló új hajókázható tsatorna...* című művét. E munkájában Szeged kereskedelmi, közlekedési és ipari központtá fejlesztése érdekében szegedi hajózási tervet, országos gabona-központ, téli kikötő és hajógyár építését javasolta.

Úttörő munkát végzett a futóhomok megkötése terén, és az erről 1825-ben írt tanulmánya, *A sívány homokosság használhatása* e tárgykörben a kor legkiválóbb munkája. Az erdősítéseket saját földjein kezdte meg 1789-ben. Érdeme az ország első erdőhivatalának (erdőinspektorság) megszervezése 1804-ben. Vedres magasépítési tervei jobbra megvalósultak, de egyéb javaslatai többnyire csak javaslatok maradtak.

A szőregi határ ármentesítésére bérbe vette a várostól a mintegy négyezer holdas szőreg-gyálai határt, azután lecsapoltatta, védgátakkal látta el, ármentesítette. A keszthelyi és a szarvasi tangazdasághoz hasonló mintagazdaságot létesített, mely a „vedresháti mintagazdaság” néven került be a magyar gazdaságtörténelembe. Gazdaságát az 1816. évi árvíz elsöpörte ugyan, ám rövid idő alatt újjáépítette, és haláláig töretlen lendülettel folytatta tevékenységét: újszerű gabonaraktaikat épített, foglalkozott a mezőgazdasági munka gépesítésének lehetőségeivel. Gazdasági iskola felállítását és a rétek hozamának növelésére öntözés bevezetését tervezte.

Nevét ma Szegeden középiskola és utca őrzi. Azt a területet, ahol mintagazdasága volt, a mai napig Vedresházának nevezik.

Vedres István
Vastagh János olajfestménye, 1850 körül
Móra Ferenc Múzeum

Ágoston István

Ajánlott irodalom: Farkas László: *Vedres István mérnök élete és működése*. Szeged, 1937; A magyar vízszabályozás története. Szerk. Ihrig Dénes. Bp., 1973; Ágoston István: *A nemzet innszellérei*. Szeged, 2001; Vízügyi Történeti Emlékhely (<http://www.atikovizig.hu/vizugyimuzeum>).

Veres Pálné

(Lázi, 1815. december 13. – Váchartyán, 1895. szeptember 28.)

Veres Pálné
Barabás Miklós olajfestménye, 1881
MNM

A „nőkérdés” a 19. század egyik érzékeny pontja volt. Az első ötven évben Karacsné Takács Éva, Brunszvik Teréz, Teleki Blanka, Leövey Klára és Karacs Teréz tették meg az első lépéseket ezen összetett kérdéskör megoldására. A század második felében kiemelkedő jelentőségű volt Veres Pálné, született Beniczky Hermin tevékenysége, akit már a kortársak is a hazai leány- és nőnevelés nagyszónokának tekintettek.

Hermin 1839-ben feleségül ment Veres Pál Nógrád megyei főjegyzőhöz, a későbbi alispánhoz. A fiatal házaspár Vanyarcon laktak, ahol később gyakori vendégeik lettek Pulszky Ferencné, Radvánszky Antal, Madách Imre és Mikszáth Kálmán.

Veres Pálné életében döntő fordulatot hozott az 1864-es év, amikor a *Koszorú* című folyóiratban megjelent Madách Imre akadémiai székfoglalója a női nemről. Az író dolgozata mélységesen felháborította, mivel Madách azt állította, hogy a nők szellemi képességei gyengébbek a férfiakénál, a tudományokat és a művészeteket soha nem vittek előbbre. Bár Veresné kedvelte Madáchot, hiszen „hódolója” több verset is írt hozzá, gyalázatosnak tartotta az író véleményét, ezért a *Felhívás*

a *nőkhöz* című írásában 1865. október 28-án, a Jókai szerkesztésében megjelent *Hon* elnevezésű lapban keményen bírálta az alaptalan vádaskodást.

1864 elején Veresné leveleket írt a hazai főrangú hölgyekhez, amelyekben segítségüket kérte egy nőképző egyesület előkészítése, a közhasznú tudományok terjesztése és az előítéletek legyőzése céljából. A hazai leány- és nőnevelés történetében kiemelkedő jelentőségű az Országos Nőképző Egyesület (ONKE) létrejötte, amely elfogadta az alapszabályokat, kimondta egy mintaiskola szervezésének szükségességét, és Veres Pálnét választotta meg elnöknek. A mintaiskola az év október 17-én kezdte meg működését Pesten. Örökbecsű érdeme, hogy időben megelőzte az 1875-ben megnyitott első állami felsőbb leányiskolát.

A történelem igazságtalansága, hogy röviddel Veres Pálné halála után, 1895. december 15-én engedélyezte Wlassics Gyula miniszter rendelete azt, hogy a lányok – magántanulóként – a fiúgimnáziumokban nyilvános érettségit tegyenek. A nyolcosztályos leánygimnáziumok pedig 1896-tól nyíltak meg, amelyek befejezése után a nők immár egyetemre is járhattak. Az utókor mégsem feledkezett el Veres Pálnéről, akiről utcát és gimnáziumot neveztek el, de ő volt az a hölgy is, akinek a tiszteletére először emeltek márványszobrot (1906-ban) az Erzsébet téren.

V. Molnár László

Ajánlott irodalom: Özv. Rudnay Józsefné Veres Szilárda [Veres Pálné leánya]: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922; Sáfrán Györgyi: Két arckép a magyar nőnevelés múltjából. *Pedagógiai Szemle* 1970; Bagossy Éva: *Veres Pálné*. Bp., 1996.

Zwack József

(?, 1821 – Budapest, 1915. február 20.)

A „generális” – a szakma csak így hívta Zwack József likörgyárost, aki Morvaországból áttelepülve 1840-ben alapította meg első gyárát, a Zwack-féle likőr, rum- és szeszgyárat a pesti Marokkó udvarban, a mai Erzsébet tér területén. Elődje, a bécsi udvari orvos, dr. Zwack által a császárnak ötven évvel korábban készített italát – melybe a legenda szerint a császár belekortyolva annyit mondott: „Dr. Zwack! Das ist ein unicum!” – a titkos recept alapján ekkortól kezdték gyártani a nagyközönség számára is.

Zwack József nevéhez fűződik az a szakmai újítás, mely szerint az alkoholtartalmú italokat nem eszenciákból, hanem az azoknak nevet adó természetes anyagokból készítették. A különleges, kézzel készített palackokba zárt italok, a cégalapító kitartó szorgalma és szakértelme rövid időn belül ismertté és versenyképesé tette a céget nemcsak bel-, hanem külföldön is. A kiegyezést követően már több mint kétszázféle italt készített. 1895-ben a cég elnyerte a Császári és Királyi Udvari Szállító címet, melyet akkoriban csak igen rangos beszállítók kaphattak meg. Termékei megjelentek az 1900-as párizsi világkiállításon, és ott voltak az 1912-es londoni nemzetközi kiállításon is, ahol széles körű elismerést szereztek.

A gyár eközben hamar kinőtte eredeti telephelyét.

Először a Két Szerecsen utcába, majd az Üllői út 19. szám alá, míg végül 1892-ben a cégnek ma is otthont adó épületbe, a Soroksári út 26. szám alá költözött.

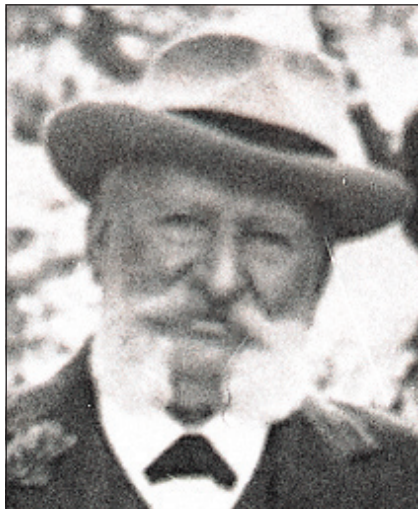
Zwack Józsefnek négy gyermeke született. Közülük Lajos később a cégben is szerepet vállalt, ekkortól a cég neve már Zwack J. és Tsai lett. A cég fő terméke mindig is az Unicum volt, melynek receptjét féltett családi titokként őrzik mind a mai napig.

Zwack József szakmai sikerei mellett fontosnak érezte a szegény sorsú emberek megsegítését is. Egyik adományához az alábbiakat írta elő: „Mivel az elemi oktatás alapvető fontossággal bír az emberi társadalom helyes irányba való fejlesztésére, a Mester utcai elemi népiskolába járó négy szegény sorsú, jó osztályzatú tanuló éspedig két fiú és két leány jutalmazására 4000 korona fordíttassék egyenlő részben, és valláskülönbség nélkül.” Bár szigorú üzletember volt, vasárnaponként a tőle segítyt kérvényezőkhöz személyesen látogatott el, így kutatva fel árva gyermekeket, akiket saját költségén neveltetett, férjhez adandó lányokat, akiknek hozományt adott. Tette mindezt úgy, hogy minderről legszűkebb környezete sem tudott.

Zwack József 1915. február 20-án bekövetkezett haláláról így emlékezett a *Magyar Ipar* című újság 1915. február 28-án megjelent nekrológiájában: „94 éves korában e napokban hagyott itt bennünket Zwack József, a Zwack J. és Társa cég nagyérdemű szénior főnöke... Pédás pontos-sággal dolgozott reggeltől napestig íróasztalánál az »Öreg«, akit a szakma »generális« elnevezéssel tisztelt meg.”

A nevét viselő békéscsabai Zwack József Kereskedelmi és Vendéglátóipari Tagiskola bejáratánál halálának 100. évfordulóján – a család és a cég támogatásával – szobrot állított az iskola, megemlékezve a cégalapító fiatalok képzéséért, továbbtanulásáért kifejtett tevékenységéről, és fejet hajtva példás szakmai életútja előtt.

Szajbely Ernő

Zwack József
Részlet, reprodukció családi képről
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari
Múzeum

Ajánlott irodalom: *Magyar Ipar* 1915. február 28.; *Zwack így tovább! – egy család, egy gyár, egy ital legendája.* Bp., 1995.

További évfordulók

ABAFI (Aigner) **Lajos** (Nagyjécsa, 1840. február 11. – Budapest, 1909. június 19.) **irodalomtörténész, könyvkiadó, entomológus**. Temesvári kereskedelmi tanulmányai után pozsonyi, pesti, kölni és stuttgarti könyvkereskedések alkalmazottja. „Virágkosárhoz” nevű, 1869–1896 között fenntartott könyvkereskedését 1896-ban adta el a Révai Testvérek Irodalmi és Nyomdai Intézetnek. Régészettel, mitológiával, költéssel, versfordítással, valamint lepkészettel és rovarlattal egyaránt foglalkozott. A népköltészeti gyűjtőmunka szervezésében is részt vett. Több jelentős lap szerkesztője és kiadója volt. (*Török Zsuzsa*)

APAFI Mihály, almakeréki és apanagyfalvi (Ebesfalva [másként: Erzsébetváros, ma Dumbrăveni, Románia], 1632. november 3. – Fogaras, 1690. április 15.) **Erdély** utolsó regnáló **fejedelme** (1661–1690). A Porta parancsára vállalta el a tisztséget, bár erre kortársai alkalmatlannak tartották. 1665-ben a korábban Nagyenyedre költöztetett Bethlen Gábor Kollégiumot anyagi támogatással segítette. Uralkodása alatt zajlott a törökök elleni visszafoglaló háború, amelynek során 1687–1688-ra Erdély is Habsburg fennhatóság alá került. Az önálló Erdélyi Fejedelemséget a halála évében kiadott *Diploma Leopoldinum* szüntette meg. (*Oborni Teréz*)

BAKTAY (Gottesmann) **Ervin** (Haraszti [ma Dunaharaszti], 1890. június 24. – Budapest, 1963. május 7.) **művészettörténész, orientalista**, az ELTE előadója, a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum címzetes igazgatója, majd „önálló muzeológusa”. Újjárendezte és korszerűsítette a múzeum indiai gyűjteményét. 1926-ban Indiába utazott, 1928-ban Nyugat-Tibetben felkutatta Kőrösi Csoma Sándor egykori tartózkodási helyeit és emlékeit, s róla, valamint Indiáról több értékes monográfiát állított össze. A *Földgömb* című lap egyik szerkesztője volt (1930–1944). Asztrológiával is foglalkozott. (*Fehér Katalin*)

BANOVITS Kajetán (Mátyóc, 1841. augusztus 10. – Budapest, 1915. december 7.) **vasútépítő mérnök**, sportvezető, 1880-tól a MÁV főfelügyelője, 1884-től a MÁV építési és gépé-

szeti főosztályának főigazgató-helyettese, 1890-től a gépészeti főosztály igazgatója. Az 1896-os millenáris kiállítást követően 1898-ban szerveződött a korábbi Közlekedési Csarnok felhasználásával a Közlekedési Múzeum, amelynek ő volt az első igazgatója, haláláig. A múzeum megnyitása tiszteletére önálló művet jelentetett meg, amelyben ismerteti az alapításkor bemutatott gyűjteményt is. (*Antal Ildikó*)

BARTA György (Poprád, 1915. október 29. – Budapest, 1992. október 21.) **geofizikus**, akadémikus, a Műegyetemen a geofizika tanára, majd az ELTE Geofizikai Tanszékének Állami-díjas professzora. Elsősorban a Föld mágneses erőtere és gravitációs erőtere évszázados változásainak sajátosságaival foglalkozott. A világon elsőként ismerte fel a földi mágneses tér mintegy fél évszázados periódusidejű szekuláris változásait. Elsőként következtetett a Föld belső magjának aszimmetrikus helyzetére. Az ország földmágneses alaphálózata kiépítésének kezdeményezője. Nevéhez fűződik a tihanyi Geofizikai Obszervatórium létesítése. (*A. Szála Erzsébet*)

BÉKÉS (Bruzer) **József Gellért O.S.B.** (Budapest, 1915. január 3. – Sankt Lambrecht [Ausztria], 1999. július 29.) **bencés szerzetes, teológus**, irodalmár, költő, egyetemi tanár. Teológiai diplomáját és doktorátusát a római Szent Anzelm Egyetemen szerezte (1940). 1945-ig gimnáziumi tanár Pannonhalmán, az Actio Catholica titkára, a KALOT és a KALÁSZ lelkésze. 1944–1945-ben részt vállalt a zsidók és más menekültek mentésében. 1945–1946-ban Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát titkára. 1946-tól 1992-ig a római Szent Anzelm Egyetemen és a Szent Gergely Egyetemen tanított. A Magyar Bencés Kongregáció prokurátora (1946–1966), a külföldön élő magyar bencések elöljárója (1957–1991), a római *Katolikus Szemle* főszerkesztője (1959–1999). Teológiai könyvek és több száz tanulmány szerzője. (*Szabó Csaba*)

BENJÁMIN László (Budapest, 1915. december 5. – Budapest, 1986. augusztus 18.) **költő, szerkesztő**. Munkáértelmiségiként újságírói és későbbi szerkesztői (*Kortárs*, *Új Tükör*) tevé-

kenysége mellett elsősorban költőként tartjuk számon. 1949 után a kommunista ideológia jegyében írta verseit. 1956-ban kiállt a forradalom mellett, ezért következő kötete csak 1962-ben jelenhetett meg. Életművét Baumgarten-díjjal (1949), Kossuth-díjjal (1950, 1952) és József Attila-díjjal (1968) is elismerték. Összegyűjtött versei 1982-ben jelentek meg. (*Hoványi Márton*)

BENKŐ József (Bardóc, 1740. december 20. – Középpajta, 1814. december 28.) **református lelkész, történetíró, nyelvész, botanikus.** Lelkesi teendői mellett sokirányú tudományos tevékenységet fejtett ki. Történetírói fő műve a *Transsilvania* című államismereti munka, amelyben részletesen bemutatja Erdélyt. A magyar nyelv jövevényszavainak rendszerbe foglalása és a korszerű növényteni szókincs kialakítása révén fontos szerepet játszott a nyelvújító mozgalomban. A kettős nevezéktan hazai meghonosítója, elsőként ismertette Linné rendszerét. (*Krász Lilla*)

BEREGSZÁSZI NAGY Pál (Debrecen, 1790. november 21. – Debrecen, 1865. augusztus 5.) **mérnök, grafikus,** városi építészeti felügyelő. Országos hírvé tette a város rajziskoláját; négy építészeti és három rajzoktatással foglalkozó úttörő jelentőségű, magyar nyelvű mű szerzője. Behatóan foglalkozott a műszaki rajzok, valamint a perspektivikus rajzok elkészítésének kérdéseivel. Tankönyveit maga illusztrálta rézmetszetekkel. A Debreceni Református Kollégium tanulójaként vett részt a rézmetsző diákok munkájában, majd Pesten szerzett mérnöki oklevelet, egyben gyakorolta rézmetszői tevékenységét (Karacs Ferenc segítségével). 1819 és 1833 között a debreceni főiskolán a rajzolás és építészet tanára, az iskola vezetője, 1824-től a város hites földmérője is. Ő tervezte Csokonai Vitéz Mihály síremlékét (1836). A legtöbbet idézett munkája *Az építés tudománya* című négykötetes mű (1819–1863). Nevét Debrecenben szakközépiskola őrzi. (*Gazda István*)

BÉRI BALOGH Ádám (? , 1665 – Buda, 1711. február 6.) **brigadéros** dunántúli köznépmesi katonacsaládból származott. 1690 és 1700 között a csobánci vár gyalogságának kapitánya, valamint több vármegyei tisztséget viselt Sopron és Vas vármegyékben. 1690 körül vette feleségül tolnai Fesztetics Júliát, akitől hét gyermeke született. Bár a Dunántúlra átkelő Károlyi Sándor generális ezereskapitánnyá

nevezte ki (1704. január 15.), a hadi helyzet forgandósága – és apósa, Fesztetics Pál rábeszélésére – legalább két alkalommal váltott táborn. Csak 1705 nyarán állt végleg a kuruc sereg oldalára, amelynek egyik legvitézesebb és legeredményesebb csapattisztje lett. Portyáiról legendák keringtek, de helyállt a nyílt összecsapásokban is, mint a Győr–Egervár között lezajlott ütközetben (1706. november 6–7.), Kölesdnél pedig frissen kinevezett brigadérosként aratott győzelmet Pflueg alezredes hadoszlopán (1708. szeptember 2.). 1710. október 28-án Szekszárd mellett elfogták. Mint árulót a császári hadbíróság halálra ítélte és kivégeztette. (*Czigány István*)

BESSE János Károly (Ógyalla, 1765. augusztus 31. – Marseille [Franciaország], 1841. június/július) Kis- és Közép-Ázsia utazója, **óshazakutató.** Negyvennégy esztendő telt a külföldön. Tudományos szempontból az 1829–1830-ban tett krími és kaukázusi útja járt a legtöbb eredménnyel. Az ottaniak településeiről, a népek szokásairól, nyelvéről, életéről közölt tudósításai maradandó értékűek. Beszámolókat készített a kalmükökről, tatárokról, kabardok, karacsájok, abházok és cserkeszek életéről. Összegyűjtött anyagainak egy része 1829–1830-ban Pesten, egy másik egysége 1838-ban Párizsban jelent meg, de sajnos sok kutatási anyaga elkallódott. (*V. Molnár László*)

BITNICZ Lajos (Ják, 1790. július 17. – Nagykanizsa, 1871. június 28.) **katolikus püspök, matematikus, nyelvész,** akadémikus, az MTA rendes, majd tiszteleti tagja, a Matematikai Osztály munkájában vett részt. A szombathelyi líceum tanára, majd igazgatója volt. A Magyar Tudós Társaság alaprajzát és rendszabályait kidolgozó bizottság tagja 1828-tól. Latin nyelvű matematikai tankönyvein túlmenően értékes nyelvészeti munkája: *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* (Pest, 1827), amelyért Marczibányi-jutalomban részesült. 1837-ben jelent meg kétrészes *Magyar nyelvtudománya*, amelyet 1848-ban bővített változatban is közreadott. A *Közhasznú Esmeretek Tárában*, az első magyar lexikonban esztétikai és régészeti szócikkei jelentek meg. (*A. Szála Erzsébet*)

BLANDRATA György (Saluzzo [Itália], 1515 – Gyulafehérvár, 1588. május 5.) eredeti nevén Giorgio Biandrata, itáliai származású **orvos, teológus** az erdélyi királyi udvarban Izabella magyar királyné és fia, Szapolyai (II.) János Zsigmond mellett. Krakkóból, a lengyel

királyi udvarból érkezett Erdélybe mint Izabella orvosa, bizalmi embere. A Szapolyaiak mellett tartózkodott 1558-ig, azután Lengyelországba távozott, majd nyugatra ment. 1563-tól János Zsigmond udvari szolgálatába állt mint orvos és teológus. Meghatározó szerepe volt abban, hogy a fejedelem is a református, majd az unitárius hitre tért. (*Oborni Teréz*)

BOKROS BIRMAN Dezső (Újpest, 1889. november 19. – Budapest, 1965. január 24.) **szobrász- és festőművész, grafikus, illusztrátor**, a 20. század első felének egyik legeredetibb magyar akt- és portrészobrásza, az expresszív törekvések ösztönös képviselője. A legtöbb portréján kiütő fanyar, groteszkre hajló stílusát az 1919–1921 közötti expresszionista Berlin, az utazások és az első világháború formálta, pedig pályája kezdetén Michelangelo és az ókori Kelet plasztikája volt rá nagy hatással. Szobrászatának „hőse”, egyben művészi önarcképe *Don Quijote* (1929) alakjában fogalmazódott meg először, amely későbbi szobraiban is megtestesülő szobrászi „eszmény” maradt. 1977-ben hagyatéka a székesfehérvári Szent István Király Múzeumba került. (*Aknai Katalin*)

BÖCKH János, nagysuri (Pest, 1840. október 20. – Budapest, 1909. május 10.) **bányamérnök, geológus**, akadémikus. 1882 és 1908 között Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatója, ebben az időszakban épült Budapesten a Stefánia úton az Intézet építészettörténeti szempontból is különlegességnek számító székháza. Az ő nevéhez fűződik a hazai kőolajkutatás elindítása. Munkássága úttörő jelentőségű a geológiai szintézis és térképezés területén is. Kiemelkedő kutatása a Bakony déli részének és a Pécsi-hegységnek a geológiai leírása, valamint a Krassó-Szörény vármegyei hegységek geológiai felvétele. Munkáját – többek között – fia, Böckh Hugó folytatta. (*A Szála Erzsébet*)

BUGÁT Pál (Gyöngyös, 1793. április 12. – Pest, 1865. július 9.) **orvos**, egyetemi tanár, akadémikus, szemész, sebész, az élettan és az elméleti orvostan professzora. Az első magyar orvosi folyóirat, az *Orvosi Tár* (1831–1833 és 1838–1848) alapítója, társtulajdonosa és főszerkesztője. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat (1841) alapító elnöke. Az orvosi nyelvújítás kiemelkedő személyisége, több orvosi és természettudományi szakszótár összeállítója, az első magyarországi orvosi címtár összeállítója (1841). Számos orvostudományi szakkönyv magyarra fordítója, több

önálló kutatásokon alapuló könyv szerzője. Kutatásokat végzett a finnugor nyelvrokonság feltárása érdekében is. Emlékét évente átadásra kerülő emlékérem és a róla elnevezett kórház őrzi. (*Kapronczay Katalin*)

BUNYITAY Vince (Sátoraljaújhely, 1837. január 11. – Nagyvárad, 1915. március 26.) római katolikus, olchíni választott **püspök, költő, történetíró**, 1884-től az MTA levelező tagja. Ósei közt több református lelkész volt, maga reverzális révén kapott római katolikus keresztelést és nevelést. Kápláni éveit után több helyen plébános, püspökségi könyvtáros, váradai kanonok. A diplomatika, a levéltárak, a művészet- és a családtörténet, a középkori egyháztörténet és a váradai püspökség történetének avatott ismerője, jótékony intézmények és alapítványok gazdája. (*Kovács Kálmán Árpád*)

CARELLI Gábor Pál (Budapest, 1915. március 10. – New York, 1999. január 22.) **opera-énekes**. Itáliai apa és magyar anya gyermeke, aki eredeti családi nevét (Krausz) firenzei debütálásakor „olaszosította” Carellire 1938-ban. Rómában, Beniamino Gigli tanítványaként képezte magát professzionális énekesé, majd sikerei nyomán a New York-i Metropolitan Opera szerződtette. A 20. század egyik legsikeresebb magyar éneke, lírai tenor, akinek különösen buffó szerepei voltak emlékezetesek, de évtizedeken át Amerika-szerte ő vitte sikerre Kodály *Psalmus Hungaricusát* is. 1960-tól rendszeresen hazalátogatott, nagyszerű mesélőként készített rádióműsor-sorozatokat (*Az opera története*), és magyarul is megjelentette önéletrajzi könyvét (*Utam a Metropolitanbe*). (*Szirányi János*)

CHERNEL István (Kőszeg, 1865. május 31. – Kőszeg, 1922. február 21.) **ornitológus, természetvédő**. 1899-ben jelent meg fő műve, a *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségűekre*, az első magyar szerző által írt tudományos madártani kézikönyv. E monumentális munka huszonkét évnyi gyűjtés eredménye. E téren mesterével, Herman Ottóval együtt, valósággal „bartóki” munkát végzett. A madártan művelése mellett bekapcsolódott az állatvédelem, főként a madárvédelem munkájába. 1916-ban megbízták az Ornithológiai Központ vezetésével. 1918-ban állította össze a magyar birodalom madarainak névjegyzékét (*Nomenclator Avium Regni Hungariae*), ez napjainkig fontos forrása a madártani szakmunkáknak. Norvégiában figyelt fel a sí használatára, s 1897-ben kiadta *A lábszánkózás kézikönyve*

című kötetét, amely a sísporttal foglalkozó első magyar munka. (*Sragner Márta*)

CSÁK Ibolya (Kádár Lajosné) (Budapest, 1915. január 6. – 2005. február 10.) **olimpiai bajnok atléta** (magasugró, távolugró), tornász. Egyesülete: Nemzeti Torna Egylet. Edzője: vitéz Balogh Lajos. Legkiemelkedőbb eredményei: 1,60 m-es eredményével a berlini olimpia (1936) magasugróbajnoka – első magyar olimpiai aranyérmesünk a női atlétikában, ugyancsak az első hazai magasugrónő, aki 1,60 m fölül jutott. 1938-ban Európa-bajnok lett magasugrásban (Bécs, 1,64 m) – az első magyar Európa-bajnok női atlétánk. Az Eb-n elért 1,64 m-es csúcsa huszonhárom évig megdönthetetlen volt. 1933 és 1939 között minden évben magyar bajnok volt magasugrásban, 1938-ig minden alkalommal magyar csúcsot javítva. 1937-ben – szintén magyar csúccsal –, valamint 1939-ben távolugrásban is bajnokságot nyert. 1933 és 1938 között válogatott kerettag volt. 1939-ben – pályafutása csúcán – visszavonult, családot alapított. Technikai újításokat vezetett be a felugró mozgás, illetve a légmunka korszerűsítésére és hatékonyabbá tételére. Kitüntetések, elismerések: a Minden Idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesület alapító tagja (1992), Mező Ferenc-emlékérem (1994), MOB Érdemérem (1994), a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztje (1995), a Belügyminisztérium aranygyűrűje (1997), Csik Ferenc-díj (2001). (*Szabó Lajos*)

CSÁNY László (Zalacsány, 1790 – Pest, 1849. október 10.) **politikus**. Nemesi származású, Zala megyei ellenzéki politikus, a kanizsai védegyelet elnöke. 1848. április 10-én teljhatalmú kormánybiztossá nevezték ki Vas vármegyébe és környékére. A Dráva-vonal védelmének szervezője, majd a Feldunai hadtest kormánybiztosa, Görgei Artúr barátja. 1849 januárjától májusig erdélyi fő kormánybiztos, majd a Szemere-kormány közmunka- és közlekedési minisztere, 1849 júniusától a keszthelyi kerület országgyűlési képviselője. A Pesti cs. kir. hadbírószágon kötél általi halálra ítélték, majd kivégezték. (*Zakar Péter*)

CSERES Tibor (Gyergyóremete, 1915. április 1. – Budapest, 1993. május 24.) **író, újságíró**. 1986-tól 1989-ig az Írószövetség elnöke. Háromszoros József Attila-díjas, Kossuth-díjas (1975). Történelmi regényei és tényfeltáró írásai a magyar önismeret és identitás kialakításának fontos szövegei. Kiemelkedik közülük

az újvidéki vérengzést feldolgozó *Hideg napok* (1964, film: Kovács András, 1966) és a Donkanyar katasztrófáját bemutató *Parázna szobrok* (1978). Késői regénye, a *Vizaknai csaták* (1988) az erdélyi népek közös történelmének fontos mozzanatait jeleníti meg. (*Földes Györgyi*)

DARKÓ Jenő (Dálnok, 1880. július 13. – Debrecen, 1940. január 8.) **bizantinológus**. Fő kutatási területe a magyar vonatkozású görög nyelvű (bizánci) források vizsgálata volt, a 20. század elején egyike a bizantinológia magyarországi megalapozóinak. 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Előbb a Debreceni Református Kollégium, majd 1914-től haláláig az akkor útjára induló debreceni Tudományegyetem ógörög nyelv és irodalom tanszékének professzora volt. Kétszer választották a bölcsészkar dékánjává (1918/19, 1938/39), egyszer pedig az egyetem rektorává (1928/29). (*Kerepeszki Róbert*)

DÁLNOKI MIKLÓS Béla, vitéz lőfő (Budapest, 1890. június 11. – Budapest, 1948. november 21.) **katonatiszt, miniszterelnök**. A Ludovika Akadémia elvégzése (1910), majd első világháborús frontszolgálatok után a vezérkari akadémiát is elvégezte, és a honvédelmi minisztériumban dolgozott. 1929-ben Horthy Miklós kormányzó katonai irodájának főnökhelyettese, 1933–1936 között Berlinben katonai attasé, majd a tábornokságig és (1939) és Horthy Katonai Irodájának főnökségéig jut (1942), 1943-ban vezérezredes. Az 1944-es kiugrási kísérlet egyik főszereplője. 1944. december 22-től 1945. november 15-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke. 1947-ben belépett a Magyar Függetlenségi Pártba, amelynek vezetőségi tagja lett. Parlamenti mandátumától törvénytelenül megfosztották. Visszavonult a közélettől, politikailag elszigetelődött. (*Szabó Csaba*)

G. DÉNES György (Budapest, 1915. június 10. – Budapest, 2001. február 26.) **dalszövegíró**. A 20. századi magyar szórakoztató zene (és költészet) egyik legsokoldalúbb „polihisztor”. Eredeti családnevét – Guttman Dénes – a világháború viszontagságos éveiben magyarította, miközben barátai mindvégig megtartották „Guti”, franciásan ejtve „Zsüti” becenevét. Remekül értett a mindennapok kicsit polgári-as életérzésének ábrázolásához, dalszövegeivel egy egész romba dőlt országnak tudott hitet, reményt adni. Megannyi máig ismert „örökzöld” (*Csinibaba, Megáll az idő, Járom az utam, Haccacaré, Ez történt Lellén*), majd később mes-

teri musical-adaptálások (*Hello Dolly*, *Hegedűs a háztetőn*, *West Side Story*, *Kabaré*, *My Fair Lady*) és filmdalszövegek (*Majd a Papa, Bekopog a szerelem*, *Köztünk maradjon*, *Sztracsatella*) fűződik nek nevéhez. (*Szirányi János*)

ECKHARDT Sándor (Arad, 1890. december 23. – Budapest, 1969. május 16.) **irodalomtörténész, nyelvész.** A francia nyelv és irodalom tanára a budapesti egyetemen. Munkáinak nagy része a francia irodalomtörténet és a francia–magyar művelődési kapcsolatok tárgykörébe tartozik, de kutatta és sajtó alá rendezte Balassi Bálint és Rimay János összes műveit is. Az ő nevéhez fűződik a francia–magyar (1953) és a magyar–francia nagyszótár (1958) elkészülte. Nemzetközi elismertségű tudós, az MTA rendes tagja. (*Karafiáth Judit*)

ÉNEKES István (Budapest, 1911. február 20. – Budapest, 1940. január 2.) **olimpiai bajnok ökölvívó.** Vasúti tisztként 1927-től 1940-ig a Budapesti Vasutas Sport Club (BVSC) ökölvívó szakosztályának versenyzője volt. 1928-tól huszonhat alkalommal szerepelt a magyar válogatottban. 1930-ban Európa-bajnok lett. Az 1932. évi nyári olimpiai játékokon, Los Angelesben olimpiai bajnoki címet nyert. Az újkori olimpiák történetében ez volt a magyar csapat huszonnegyedik, a magyar ökölvívás második aranyérme. 1934-ben megismételte Európa-bajnoki győzelmét. 1929 és 1934 között négyszer nyert magyar bajnoki címet. Röviddel harmincadik életének betöltése előtt magánéleti problémái miatt idegösszeomlást kapott, és 1940. január 2-án Budapesten önkéntével vetett véget az életének. Öccse, Énekes Vilmos ökölvívó, 1937-ben szintén Európa-bajnokságot nyert. (*Szabó Lajos*)

FEJES TÓTH László (Szeged, 1915. március 12. – Budapest, 2005. március 17.) **matematikus, akadémikus, a diszkrét geometria iskolateremtő tudósa,** az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézetének egykori igazgatója. Lázár Dezső egy pontelhelyezési feladatától inspirálva kezdett el a legsűrűbb körpakolások problémájával foglalkozni, majd ez vezetett később más elhelyezési és fedési kérdések eredményes vizsgálatához. Monográfiái, a *Lagerungen in der Ebene auf der Kugel und im Raum* és a *Regular Figures* a témakör klasszikusai. A híres Kepler-sejtéshez, vagyis a tér egybevágó gömbökkel való legsűrűbb kitöltésének bizonyításához ő adta meg az első stratégiát, amellyel a problémát egyáltalán meg

lehetett közelíteni. Később – Fejes Tóth László ötletéből kiindulva – Thomas Hales amerikai matematikusnak sikerült is a feladatra számítógéppel támogatott bizonyítást találnia. (*Szabó Péter Gábor*)

FORGÁCH Ferenc (? , 1566 – Szentkereszt, 1615. október 16.) **bíboros, esztergomi érsek,** prímás. Előkelő protestáns család sarja, tizennyolc évesen katolizált. Római tanulmányai után gyorsan emelkedett az egyházi ranglétrán: veszprémi (1587), nyitrai (1596) püspök, esztergomi érsek (1607). 1611-ben Nagyszombatban tartományi zsinatot tartott, amelynek végzései a 17. század során a katolikus megújulás vezérfonalául szolgáltak. 1615-ben Nagyszombatban letelepítette a jezsuita rendet. A harcos, erőszaktól sem visszariadó ellenreformáció híve volt. (*Fazekas István*)

FORNET Béla (Párizs, 1890. március 31. – Debrecen, 1966. június 21.) **orvos,** a Debreceni Egyetemen a belgyógyászat professzora és a Belgyógyászati Klinika igazgatója. Elsősorban az emésztőszervek kórélettanával, a fekélybetegség és az allergia kutatásával foglalkozott. Ő írta 1940-ben a belgyógyászat egyetemi kézikönyvét, Kesztyűs Loránddal együtt pedig 1961-ben közreadta az *Allergia* című kézikönyvet. (*Kapronczay Károly*)

GÁTI József (Budapest, 1915. május 24. – Budapest, 1998. április 21.) **színművész.** 1934-ben végezte el a Színművészeti Akadémiát. Ezt követően 1940-ig a Royal Színház, a Bethlen téri Színház, a Pécsi Nemzeti Színház és a Thália Színház tagja volt. 1945-től a Víg-színház szerződöttette, 1950-től szerepelt az Úttörő Színházban, 1957-től a Petőfi és a Jókai Színházban, 1959-től a Nemzeti Színházban. 1950-től beszéd- és színészmesterséget oktatott a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1965-ben könyvet jelentetett meg *A versmondás* címmel. 1975-ben Érdemes Művész, 1986-ban Kiváló Művész elismerést kapott. (*Lengyel Réka*)

GIZELLA (? , 985 k. – Passau, 1060/1065 k.) **magyar királyné,** II. Henrik bajor herceg lánya, akit 995/996 táján vett feleségül István magyar herceg (a későbbi I. István király). A magyar hagyomány hozzá köti a veszprémi egyház alapítását. Mivel férje utódától, Péter királytól sérelmeket szenvedett, 1045 táján visszatért német földre, ahol egy passauai kolostor apátnőjeként halt meg. A római katolikus egyház boldogként tiszteli. (*Zsoldos Attila*)

GRUBER József (Korompa, 1915. november 5. – Budapest, 1972. november 26.) **gépészmérnök**, egyetemi tanár, akadémiai doktor. 1951-től a Műegyetem Áramlástan Tanszékének vezetője, 1961 és 1964 között a BME rektora, kiemelkedő eredményeket ért el az áramlástechnikai gépek szárnyrácsaiban végbemenő áramlástanai folyamatok kutatása területén. Nevéhez fűződik az álló és forgó lapátrácsok közötti áramlás korszerű matematikai eszközökkel történő leírása. Kutatásainak köszönhető, hogy a hazai ipar által nagy sorozatban gyártott radiális ventilátorok és fűvók hatásfoka meg tudott felelni a világszínvonalnak. Több alapvető egyetemi kézikönyv és tankönyv szerzője, illetve társszerzője, köztük említendő a *Folyadékok mechanikája*, a *Gázdinamika* és a *Ventilátorok*. Nevét viseli a Fővárosi Vízművek gellérthegy-i víztározója, szobrát a Műegyetemen állították fel. (*Gazda István*)

GYARMATHY Tihamér (Pécs, 1915. március 8. – Budapest, 2005. január 9.) **festő**, a második világháború utáni magyar absztrakt festészet egyik fő képviselője. Művészetét alapvetően határozta meg az 1936–1939 között Nyugat-Európában tett utazás, ahol ismeretséget köt Beöthy Istvánnal, Piet Mondriannal, André Bretonnal, Jean Arppal és Max Bill-lel. Ezek az élmények és hatások szemléleti fordulatot hoznak Gyarmathy művészetébe, amely hazatérte után a Kállai Ernővel és Kassák Lajossal kötött barátság révén mélyül el annyira, hogy 1945–1946-ban az önálló csoporttá szerveződő magyar absztrakció egyik kulcsfigurája lesz. Gyarmathy a tudományos teória képzőművészeti alkalmazása egy sajátos, makro- és mikrokozmoszus jellegű gondolati-vizuális tér megteremtésére indította, amely 1946 óta változatlan érvénnyel élt művészetében. Az Európai Iskola és a nonfiguratív művészet nyilvánosságának betiltása után, 1948-tól belső emigrációba vonul, s az 1950-es években kisméretű, absztrakt-szürrealista festményeket és fotogramokat készít. Az 1960-as években egy mértani elemekre épülő érzéki geometriára épülő modell jellemzi érett kori festészetét. (*Aknai Katalin*)

HADIK András (Csallóköz, 1710. október 16. – Bécs, 1790. március 12.) **tábornok**, az osztrák örökösödési háború (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763) sikeres hadvezére. Pályáját egyszerű huszárként kezdte. Leghíresebb haditette a porosz főváros, Berlin 1756. október 16-i elfoglalása és megsarcolá-

sa volt. A háborúk lezárultával előbb Erdély (1764–1768), majd a Lengyelország felosztásával Habsburg uralom alá kerülő Galícia (1772–1774) kormányzója, 1774-től haláláig a Haditanács elnöke. 1763-ban grófi rangot kapott. (*Fazekas István*)

HAJNIK Imre (Pest, 1840. április 5. – Budapest, 1902. augusztus 30.) **jogtörténész**, oklevélkutató. Tanulmányai után a pozsonyi, a nagyváradi, a kassai, majd a győri jogakadémia-n oktatott. 1872–1901 között az egyetemes európai és hazai jogtörténet professzora a budapesti Tudományegyetemen. Összefoglaló művei az egyetemes európai jogtörténet, valamint a magyar alkotmány és jogtörténelem területeit érintették. A jogtörténet oktatása, kutatása és feldolgozása során a jogösszehasonlító módszer alkalmazására is tekintettel volt. Rendszeres levéltári kutatások alapján terjedelmes monográfiában tárta fel a magyar bírósági szervezet és perjog történetét az Árpád- és a vegyes-házbeli uralkodók idején. Az MTA 1871-ben levelező, 1880-ban rendes tagjává választotta. (*Schweitzer Gábor*)

HEKLER Antal (Budapest, 1882. február 1. – Budapest, 1940. március 3.) **művészettörténész, régész**, egyetemi tanár, az MTA tagja. Németországi iskolái után 1899-től 1903-ig a budapesti Tudományegyetemen jogot hallgatott, majd államtudományi doktorátust szerzett. 1904-től Párizsban művészettörténetet és Münchenben Adolf Furtwänglernél klasszika-archeológiát tanult; később művészettörténésszé képezte át magát. 1911-ben a budapesti egyetemen klasszika-archeológiából magántanári képesítést nyert. Kutatási területe a görög szobrászat volt, több művet publikált az antik művészettörténet tárgyköréből, s a hazai oktatásban – kiváló előadó és pedagógus hírében állt – ő honosította meg a klasszika-archeológia új módszereit. Munkásságának megítélését árnyalja az a tény, hogy 1926 és 1929 között a szélsőjobboldali Turul Szövetség tanári vezetője, illetve 1939-től haláláig a Német–Magyar Társaság alelnöke volt. (*Aknai Katalin*)

HEVENESI Gábor (Vásárosmiske, 1656. március 24. – Bécs, 1715. március 1.) **tudós, jezsuita szerzetes**. Vas megyei nemes családból származott. Tizenöt évesen lépett a jezsuita rendbe, ahol különböző tisztségeket viselt (egyetemi oktató, szeminaryumi előjáró, tartományfőnök). Kollonich Lipót esztergomi érsek támogatásával kezdte meg a

magyar (egyház)történeti források gyűjtését. Ennek eredményeit mintegy száz kéziratos kötetben őrzi az ELTE Egyetemi Könyvtára Kézirattára. Több kegyességi munka szerzője, az első magyar nemzeti atlasz (1689) kiadója. (*Fazekas István*)

HOLLÓ Barnabás (Alsóhangony, 1865. május 16. – Budapest, 1917. november 2.) **szobrászművész**, aki a millenniumi időszak történelmi szobrászatának egyik jeles képviselője. Művészeti tanulmányait a budapesti iparművészeti iskolában és a Mintarajziskolában végezte Stróbl Alajos tanítványaként. Neve elsősorban realiztikus stílusú domborműveivel fonódott össze, bár kisebb méretű életkép- és állatszobrai is népszerűek voltak. Országos ismertséget a Magyar Tudományos Akadémia alapítását ábrázoló domborműve hozott számára, melyet az akadémia székházának külső falán helyeztek el. A 20. század első évtizedében számos vidéki emlékszobor elkészítésével bízták meg (Vay Ádám síremléke, 1906, Vaja). (*Aknai Katalin*)

HOLLÓSY Kornélia (Gertyenes, 1827. április 13. – Dombegyháza, 1890. február 10.) **operaénekesnő**. Jómódú örmény származású család tizenegyedik gyermeke (születési nevén Korbuly Kornélia), aki Bécsben, majd 1843-tól Milánóban végzett ének- és zenei tanulmányokat. Első nyilvános szereplését Korfu szigeten abszolválta, majd egy olasz operatársulat koloratúrszoprán énekeseként Bukarestben, Erdélyben, végül 1846-tól Pesten működött, hatalmas sikerrel. A Nemzeti Színházban Donizetti *Lindájának* címszerepével debütált – ettől kezdve, a forradalmi, történelmi korszakokat átívelően, majd két évtizedig volt a magyar operajátzás kiemelkedő sztárja, hívei szemében a „nemzet csalogánya”. Erkel Ferenc külön a számára írt csillogó betétet *Hunyadi László* című operájába, de ő volt a *Bánk bán* első Melindája is. (*Szirányi János*)

HORVÁTH Cyrill (Veszprém, 1865. november 25. – Balatonalmádi, 1941. július 19.) **irodalomtörténész**, a középkori magyar irodalom kutatója. A ciszterci rend tagjaként előbb teológiai tanulmányokat folytatott, majd bölcsészdoktori és magyar–latin szakos tanári oklevelet szerzett. A bajai, az egri, a sárospataki gimnázium, végül a budapesti IV. és VIII. kerületi főreáliskola tanára, ez utóbbinak igazgatója. Több középiskolai tankönyvet írt. *A régi magyar irodalom története* című összefoglaló munkáját (1899) az érdeklődő laikusok

számára ajánlotta. Tanulmányaiban számos középkori legendánk forrásainak feltárását végezte el. (*Bátori Anna*)

HUNYADY Sándor (Kolozsvár, 1890. [saját állítása szerint: 1892.] augusztus 15. – Budapest, 1942. október 12.) **író, drámaíró, újságíró**. Grendel Lajos értelmezésében: „társadalomkritikus és moralista, de mindkét minőségében elsősorban író, mégpedig elsőrangú író [...], legjobb novelláinak hátterében ott settenkedik a halál, vagy legalábbis az elmúlás elkerülhetlenségének tudata [...]. Jól látja a társadalmi igazságtalanságokat és egyenlőtlenségeket, s azokat indulatok és nagyobb szenvedélyek nélkül rögzíti.” Kései fellépése után szinte minden műfajban kipróbálta magát, a riporttól és a tárcától (*Est, Újság, Pesti Napló, Magyarország, Ellenzék* stb.) a filmig. 1929-től vérbeli színpadi sztárszerző (tizenhárom nagy sikerű darab írójaként a Vígszínház házi írója) és a maupassanti novellatípus talán legértőbb magyar követője lett. Kilencévesen megismert apjával, Bródy Sándorral való bonyolult, konfliktusokkal teli, de nagyon közeli viszonya egész további bohém életmódját meghatározta és fokozott identitáskeresésre készítette. Legszebb éveit 1922-től Kolozsvárott, az erdélyi Helikon-kör tagjaként élte. Több művéből film is készült (*Lovagias ügy*, 1937; *Bors István*, 1939; *Bakaruhában*, 1962; *A vöröslámpás ház*, azaz *Egy erkölcsös éjszaka*, 1978). (*Császtray Tünde*)

ISTVÁNFFY Miklós (Kisasszonyfalva, 1538. december 8. – Vinica [Szlávia], 1615. április 1.) **országos főméltóság, humanista költő és történetíró**, a 16. század egyik legjelentősebb humanista történetírója. A szigetvári hős, Zrínyi Miklós egykori katonájából (1556) előbb a humanista főpap, Oláh Miklós esztergomi érsek titkára (1558), majd a Magyar Kancellária hivatalnoka, végül országos főméltóság (nádori helytartó, 1581–1608) és báró (1582) lett. A magyar Liviusként emlegetett történetíró latin nyelvű munkája (Köln, 1622) Magyarország 1490 és 1613 közötti viharos történetjének legalaposabb egykorú összefoglalása. (*Pálffy Géza*)

IVÁNYI-GRÜNWALD Béla (Som, 1867. május 6. – Budapest, 1940. szeptember 24.) **festő, művészetszervező**. A pesti Mintarajziskolában Székely Bertalan növendéke volt, majd müncheni és párizsi akadémiai tanulmányok után vetette bele magát a nagybányai művésztelep alapításába. 1896 és 1906 között

Nagybányán dolgozott, ahol a plein air tájak és jelenetek egész sorát festette (*Holdféltelte, Völgyben, Tavasz kirándulás*), s a nagybányai iskola céljait népszerűsítette. 1906-tól stílusa megváltozott, dekoratív, stilizáló, szecessziós kísérletek váltották fel a naturalista törekvéseket. 1909-től vesz részt a kecskeméti művésztelep szervezésében, amelynek később vezető tanára lett. Itt festett jelentős allegorikus kompozíciója a kecskeméti Kaszinó homlokzatát díszítő műve (1912) és a nagy aranyérmet nyert *Tavaszi ébredése* (1913). (*Aknai Katalin*)

JANKA Viktor (Bécs, 1837. december 24. – Budapest, 1890. augusztus 9.) **botanikus**, 1840-től a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának igazgatója. Magyarország és a Balkán flórájának nemzetközi hírnű kutatója. Több növényfajt ő fedezett fel, köztük a magyar kikerics. Egy növényfaj és több növényfaj is a nevét viseli. Magyarország délkeleti flórájáról önálló szakkönyve is megjelent. (*Szagner Márta*)

JANKOVICS Béla (Pest, 1865. április 29. – Budapest, 1939. augusztus 5.) **közgazdász, miniszter**, az MTA levelező, igazgató és tiszteleti tagja. A bécsi Theresianumban és a budapesti Tudományegyetemen tanult, 1889-ben lett az államtudomány doktora. Londonban, majd Freiburg im Breisgauban természettudományt hallgatott (1889–1891), azután világ körüli utat tett (1891–1893). A budapesti Tudományegyetemen nyert magántanári képesítést közgazdaságtanból (1901). 1910-től Ipolyság parlamenti képviselője. 1913-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, majd minisztere. Több mint négy esztendőn át vezette a tárcát, s olyan reformintézkedéseket szorgalmazott, amelyeket később Klebelsberg Kuno valósított meg. 1917-es lemondása után visszavonult a közéletből, de közgazdasági katedráját megtartotta. Magyarországon ő készített először matematikai módszereken nyugvó közgazdaságtudományi elemzéseket. 1927-től haláláig a parlament felsőházának tagja. (*Ujváry Gábor*)

Szapolyai (II.) JÁNOS ZSIGMOND (Buda, 1540. július 7. – Gyulafehérvár, 1571. március 14.), **választott magyar király** (1540–1571), **erdélyi fejedelem** (1571). Születése után magyar királlyá választották, de sohasem koronázták meg. 1541-ben – Buda elfoglalását követően – anyjával Erdélybe távozott. 1551–1556 között anyai nagybátyjánál, II. Zsigmond Ágost len-

gyel királynál éltek száműzetésben. Visszatérve Izabella királyné halála (1559) után vette át a tényleges uralkodást, mígnem az I. Miksával folytatott tárgyalásokat követően 1571-ben lemondott királyi címéről és fölvette az Erdély fejedelme címet. (*Oborni Teréz*)

JURISICS Miklós (Nikola Jurišić) (Zengg/Senj [Dalmácia], 1490 – Kőszeg, 1543 vége [?]) **végvári kapitány**. A dalmát nemesi családból származó katona 1526 után I. (Habsburg) Ferdinánd híve lett. 1528-ban Fiume/Rijeka, majd Kőszeg kapitánya. I. (Nagy) Szulejmán 1532-es hadjárata idején augusztus 5. és 28. között az ő vezetésével védtek a török ellen Kőszeg várát. A szétágyúzott erősséget végül jelképesen átadta a szultánnak, de a sokszoros túlerőben lévő ellenséget így is megállította, hiszen nem tudtak továbbvonulni Bécs irányába. Erdemei elismeréseként a király később Kőszeg városát neki adományozta. (*Kovács Péter*)

KÁRMÁN (1874-ig Kleinmann) **Mór** (Szeged, 1843. december 25. – Budapest 1915. október 14.), **pedagógus, oktatáspolitikus**, korának legnevesebb közoktatási szakértője. A pesti egyetemen szerzett bölcsészdoktori címet (1866). Eötvös József segítségével két évig tanulmányozta Lipcsében a gyakorlati tanárképzést (1869–1871), majd a pesti egyetem magántanára (1872), 1909-ben nyilvános rendes tanára lett. Ő hozta létre a (buda)pesti gyakorló főgimnáziumot és a tanárképző intézetet (1872), és döntő szerepe volt a magyar középfokú oktatást megreformáló 1879-es gimnáziumi tanterv és annak utasításai kidolgozásában. 1908-ban nemesi címet kapott. (*Ujváry Gábor*)

III. KÁROLY (Bécs, 1685. október 1. – Bécs, 1740. október 20.) **magyar király, német-római császár**, a Habsburg család utolsó férfitagja. Az eredetileg spanyol királynak szánt Károly spanyolországi tapasztalatainak is köszönhetően elődeinél rugalmasabb politikát folytatott a birodalmában (1711–1740 között uralkodott). Az uralkodó és a rendek együttműködése nyomán került sor Magyarországon a közigazgatás és a bírósági szervezet megújítására, a protestáns egyházak helyzetének rendezésére. Uralkodása második szakaszában erejének javát az utódlási kérdés megoldása, a nőági örökösödés elfogadtatása kötötte le. (*Fazekas István*)

KEMÉNY G. Gábor (eredetileg Krausz Gusztáv) (Kassa, 1915. június 2. – Budapest,

1981. november 8.) **történész, irodalomtörténész**, bibliográfus. Fő kutatási területe a 19. századi magyar történelem, illetve a kelet-közép-európai nemzetiségi kérdés volt. 1945-ben az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának osztályvezető-helyettese, 1957-től az MTA Irodalomtörténeti Intézete Bibliográfiai Osztályának tudományos osztályvezetőjeként, majd 1962-től az OSZK Sajtóosztályának, illetve Tájékoztatási Főosztályának tudományos főmunkatársaként dolgozott. 1973–1980 között az MTA Nemzetiségi Bibliográfiai Kutatócsoportjának vezetője. (*Kerepeszki Róbert*)

KERNSTOK Károly (Budapest, 1873. december 23. – Budapest, 1940. június 9.) **festő, grafikus, művészetszervező**, aki 1888 és 1900 között változatos helyeken folytat művészeti tanulmányokat: a budapesti Iparművészeti Iskolában, Hollósy Simon müncheni magániskolájában, a párizsi Julian Akadémián, Benczúr Gyula magániskolájában, miközben tanulmányutat tesz Párizsba és Olaszországba. Művészete alakulását főként a francia posztimpresszionista festők, valamint az expresszionista fauve-ok befolyásolták. Kernstoknak fontos szerepe volt az első modern, európai elveket valló művészcsoportosulás, a Nyolcak festőcsoport megszervezésében. 1911-től bekapcsolódott a polgári radikális körök (a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör) munkájába, 1910-től pedig rendszeresen publikált művészetpolitikai, művészetpedagógiai és esztétikai témájú cikkeket a *Nyugatban* és a *Huszadik Században*. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a művészeti direktórium művészeti szabadiskola alapításával bízta meg – a baloldali progresszív értelmiség találkozóhelyeként is funkcionáló – Nyergesújfalun, ahol a műterme is volt. 1920-ban Berlinbe emigrált, ahonnan csak az amnesztia után, 1925-ben tért haza. 1928-ban és 1933-ban az Ernst Múzeum rendezte meg gyűjteményes kiállítását. (*Aknai Katalin*)

KESZTYŰS Loránd (Sarkad, 1915. április 11. – Debrecen, 1979. augusztus 17.) **orvos, immunológus**, egyetemi tanár, akadémikus. A Debreceni Egyetemen 1948-tól a Kórélettani Intézet igazgatója, 1950-től az általános kórtan és gyógytan professzora, több éven át az egyetem rektora. A Magyar Immunológiai Társaság alapító elnöke. Elsősorban a nyálevlasztás mechanizmusával, az antihormonokkal, továbbá az idegrendszer és az immunitás kérdéskörével foglalkozott. Több alapvető egyetemi tankönyv szerzője és társszerzője. (*Kapronczay Károly*)

KMETY György (Felsőpokorág [Gömör vármegye], 1813. május 24. – London, 1865. április 25.). **honvéd tábornok**. Polgári származású, 1833-tól szolgált a cs. kir. hadseregben, 1847-től főhadnagy a 19. sorgyalogezredben. 1848 őszén csatlakozott a honvédséghez, 1849. február 15-től hadosztályparancsnok a Feldunai hadtestben. Szép győzelmeket aratott Kápolna közelében (1849. február 28.) és Csornánál (1849. június 13.). Június 26-tól tábornok, Kossuth parancsára a Délvidékre vonult. Az emigrációban felvette a mohamedán vallást, a krími háborúban Karsz várát védelmezte az oroszokkal szemben. (*Zakar Péter*)

KNER Imre (Gyoma, 1890. február 3. – Mauthausen, 1944) **nyomdász, könyvkiadó, tipográfus**. Pályáját apja, Kner Izidor gyomai nyomdájában kezdte, majd a lipcsei Mäser-féle iskolában tanult. Hazatérése után korszerűsítette a családi nyomdát. Kiadványait kezdetben a szecesszió, majd a népi barokk és a klasszicista tipográfia jellemezte, a műhely egyik legimpozánsabb darabja a *Könyv a könyvről* (1912) című munka. Nemzetközileg elismert könyvművész, az 1937. évi párizsi világkiállításon nagydíjat kapott. (*Nagy Csilla*)

KNIEZSA István (Trsztena, 1898. december 1. – Budapest, 1965. március 15.) **nyelvész**. A szlovák nemzetiségű családban született és az első világháborús harcokat is megjárta tudós a magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb 20. századi alakja, 1947-től az MTA rendes tagja. Jelentős eredményeket ért el a Kárpát-medence hely- és személynevei vizsgálatában. A magyar nyelv szláv eredetű jövevényszavait kutatta, de jelentősek a középkori magyar nyelv és helyesírás területén elért eredményei is. (*Kiss Margit*)

KOLOSVÁRY Sándor (Kóródszentmárton, 1840. június 23. – Budapest, 1922. augusztus 7.) **jogtörténész**. A jogi tanulmányok után rövid ideig ügyvédi irodavezető, majd a kolozsvári református jogakadémia, utóbb a kolozsvári királyi jogakadémia tanára. 1872–1910 között a magyar és erdélyi magánjog professzora a kolozsvári Tudományegyetemen. A református egyházjoggal foglalkozó művek mellett fontos jogtörténeti forrásokat adott ki. Az MTA megbízásából Óváry Kelemennel lefordította a *Hármaskönyvet*. Közreműködött a millenniumi Corpus Juris, valamint az erdélyi törvénygyűjtemények megjelentetésében. Élete fő műveként ugyancsak Óváry Kelemennel öt kötetben

kiadta a vármegyei és városi jogszabályok gyűjteményét. Az MTA 1892-ben levelező tagjává választotta. (*Schweitzer Gábor*)

KORABINSZKY János Máttyás (Eperjes, 1740. február 23. – Pozsony, 1811. június 23.) **térképész, tanító, szerkesztő, könyvkereskedő, lexikonkiadó.** Pozsonyban egy nyelvtanítással foglalkozó leányintézetet alapított. 1773 és 1784 között a *Pressburger Zeitung* főmunkatársa volt. Időközben könyvkereskedéssel is foglalkozott, és közreadta jól ismert kézikönyvét: *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn* (Pozsony, 1786). Széchenyi Ferenc támogatásával jelentette meg Magyarország természeti és politikai megyetérkép-sorozatát (összesen 46 térképpel), amely az ország postatérképét is tartalmazta: *Atlas regni Hungariae portatilis* (Bécs, 1804). Nevéhez fűződik az első magyar gazdasági-földrajzi térkép kiadása is, amely *Novissima regni Hungariae potomographica et telluris productorum tabula* címmel látott napvilágot, s feltünteti a bányákat, fürdőket, barlangokat, ipartelepeket is. (*V. Molnár László*)

KÖLCSEY Ferenc (Szödemeter, 1790. augusztus 8. – Szatmárcseke, 1838. augusztus 24.) **író, költő, műfordító, akadémikus, országgyűlési követ.** Korának egyik legműveltebb magyar gondolkodója, nagy hatású irodalmi kritikák, filozófiai és esztétikai értekezések szerzője, aki novellistaként és lírikusként is kitűnt; legismertebb verse az 1823-ban befejezett *Hymnus*. Szemere Pállal közösen szerkesztette az *Élet és Literatura* című folyóiratot. 1832 és 1835 között Szatmár vármegye ellenzéki országgyűlési követe volt. – Részletesebb ismertetését lásd a 2013-as *Nemzeti Évfordulóink* kötetben. (*Fórizs Gergely*)

IV. (Kun) LÁSZLÓ (? , 1262. november – Körösszeg, 1290. július 10.) **magyar király** (1272–1290) apja, V. István király halála után lépett trónra. Uralkodása első éveiben oligarchák pártharcai dúlták fel az ország békéjét, mélypontra juttatva a királyi hatalom tekintélyét. 1277-ben nagykorúvá nyilvánították, de nem volt képes tartósan úrrá lenni az anarchikus állapotokon. Melléknevét azért kapta, mert utolsó éveiben legszívesebben a magyarországi kunok szokásait átvéve élt. Kunok ölték meg, tisztázatlan körülmények között. (*Zsoldos Attila*)

LIGETI Antal (Nagykároly, 1823. január 10. – Budapest, 1890. január 5.) **festő, az ideálizáló tájképfestészet egyik jelentős képviselője.**

1845-től 1848-ig itáliai tanulmányúton jár, Nápolyban és Firenzében időzik; festészetére id. Markó Károly gyakorol maradandó hatást. Hazatérve előbb arcképfestésből él, majd Károlyi István gróf veszi pártfogásába, az ő segítségével tehet 1955-ben keleti utazást is Egyiptom, Damaszkusz, Libanon, Málta, Ciprus érintésével. Egzotikus képei népszerűségének köszönhetően 1861-ben Pestre költözik; 1868-tól a Nemzeti Múzeum képtárának őre. Művei a Magyar Tudományos Akadémián és a Nemzeti Galériában láthatóak. (*Aknai Katalin*)

LOVASSY László (Nagyszalonta, 1815. május 8. – Nagyszalonta, 1892. január 6.) **jogász.** Bihar megyei, középnemesi családban született, jogot tanult. Részt vett az 1832–1836-os országgyűlésen, az országgyűlési ifjak egyik vezetője, az emberi jogok terjesztése érdekében munkálkodó Társalkodási Egylet tagja. Az országgyűlés után letartóztatták és Wesselényi Miklós üdvözlétére 1836-ban elmondott beszéde miatt börtönbüntetésre ítélték. Spielbergben raboskodott, 1840. április 29-én amnesztiával szabadult, de egészségét sosem nyerte teljesen vissza. Gyógykezelését követően Nagyszalontán, illetve Erdőgyarakon élt. (*Zakar Péter*)

LOVIK Károly (Budapest, 1874. március 9. – Budapest, 1915. április 19.) **író, novellista, lótenyésztő, sportújságíró.** Európai körökben forgolódó angolán világfi, Tisza István miniszterelnök jó ismerőse, fiatalkorában elhivatott szabadkőműves; polgári radikális nézetei mellett jártas a kor munkásmozgalmi és szociáldemokrata irodalmában; a nők egyenjogúsításának támogatója; a *Vadász- és Versenylap* kiadója és szerkesztője, a profi magyar sportújságírás egyik megalapítója. A századfordulás magyar irodalmi közélet ismert alakja, első kötetének megjelenésétől (*Levelesláda*, elbeszélések, 1901) több vezető irodalmi folyóirat szerkesztője és munkatársa. A Mikszáth-hagyományokra építő, Turgenyev és Csehovon nevelődött, sajátos hangú elbeszélő, de mindezeket a hatásokat teljesen átlényegíti. Egyedi írásművészetét időszakonként hiába fedezik föl újra és újra, munkássága valójában máig szinte visszhangtalan maradt a széles olvasóközönség előtt. Pedig aki regényeit (*A leányvári boszorkány*, 1904; *A kertelő agár*, 1907; *Az aranypolgár*, 1908) és főleg elbeszéléseit (*A fecske meg a veréb*, 1905; *Az őszi rózsza*, 1907; *Okosok és bolondok*, 1911; *A keresztúton*, 1914) olvassa, az a 19–20. század szecessziós világába érkezik, egy

jellegzetes kor világának rajzát és hangulatát kapja. (*Császtray Tünde*)

MADARÁSZ József (Nemeskisfalud, 1814. augusztus 24. – Kíspeszt, 1915. január 31.), demokrata **politikus**. A világon a leghosszabb ideig volt parlamenti képviselő. 1832–1836 között a távol lévő főrend követe, 1848-tól élete végéig a sárbogárdi kerület országgyűlési képviselője. 1848–1849-ben bátyjával, Madarász Lászlóval a radikális ellenzék vezéralakja. 1850–1856 között Komáromban, majd Olmützben raboskodott. 1867-től a Függetlenségi Párt egyik vezetője. (*Gergely András*)

MAKKAI Sándor (Nagyenyed, 1890. május 13. – Budapest, 1951. július 19.) **református lelkész, püspök**, lapszerkesztő, író, székely nemesi kisbirtokos család leszármazottja. Eszmei fejlődésében integrálta az enyedi szellemet, a neokantiánus értékteológiát és a belmissziói gondolatokat. A barthiánus hatástól függetlenül jutott el „az Ige egyháza” gondolatáig. Irodalmárként a reális magyar önismeret, pedagógusként a széles értelemben vett nemzetnevelés, egyházépítőként az egyházas ébredés, kisebbség- és kultúrpolitikusként a nyugati kultúrkincset is magába olvasztó szerves magyar kultúra céljait igyekezett szolgálni. (*Kovács Kálmán Árpád*)

MANNINGER Rezső (Sopron, 1890. július 7. – Budapest, 1970. február 4.) **állatorvos**, Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémikus. Az Állatorvosi Főiskolán 1927-től a járványtan professzora, emellett a Tudományegyetem közgazdaság-tudományi karán, majd az intézmény jogutódainál az állategészségtan és állatjárványtan előadója. 1946-ban a Magyar Agrártudományi Egyetem egyik alapító professzora, majd rektora. 1928-ban megszervezte és 1943-ig vezette az Országos Állategészségügyi Intézetet. Kiemelkedő kutatási eredményeket ért el a száj- és körömfájás vírusának vizsgálatában, a sertésparatífusz, a sertéshimlő, valamint a lovak vírusos elvetülésének és a szarvasmarhák különböző betegségeinek kutatásában. (*Kapronczay Károly*)

MARCZALI (1875-ig Morgenstern) **Henrik** (Marcali, 1856. április 3. – Budapest, 1940. július 21.) **történész**. Elsősorban az Árpád-kori és a 18. századi magyar történelem kutatója, illetve egyetemi professzora Budapesten, de munkássága érintette a történeti földrajz kérdéseit is. Főszerkesztője a 19–20. század fordulójá legna-

gyobb magyar nyelvű egyetemes történelmi enciklopédiájának, a *Nagy képes világtörténet*nek. 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. A Tanácsköztársaság alatti politikai állásfoglalása miatt egy ideig szabadságolták, majd 1924-ben elbocsátották egyetemi állásából. (*Kerepeszki Róbert*)

MARKUSOVSKY Lajos (Csorba, 1815. április 25. – Abbázia, 1893. április 21.) **orvos**, akadémikus, a modern magyar orvostudomány egyik megszervezője. Neki köszönhető az orvosegyetemi közegészségügyi tanszék létesítése, valamint az egyetemi klinikák fejlesztése. 1867-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egészségügyi kérdések és az orvostudomány referense, majd miniszteri tanácsos (1887–1892). Az *Orvosi Hetilap* alapító főszerkesztője (1857), 1863-ban létrehozta a Magyar Orvosi Könyvtár Társulatot. Az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, majd elnöke, az 1876. évi közegészségügyi törvény egyik kidolgozója. Ösztönzésére az *Orvosi Hetilap*ban jelent meg először Semmelweis tanulmánya a gyermekágyi láz kóroktanáról. Nevét kórház és jutalomdíj őrzi. (*Kapronczay Katalin*)

MÁRTON József (Iszakszentgyörgy, 1771. március 2. – Bécs, 1840. július 26.) **nyelvész**. A *Magyar Hirmondót* és a *Magyar Kurírt* szerkesztő tudós a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Tanári munkássága mellett magyar és német nyelvkönyvek elismert szerzője, szótárszerkesztő. Kezdeti ortológus beállítódása mérsékelt neológusra váltott, Kazinczy mégis méltatlan kritikával illette. Csokonai munkáinak első jeles kiadóját a magyar nyelv pallérozásában szerzett érdemeiért becsüli az utókor. (*Kiss Margit*)

Hunyadi (I.) MÁTYÁS (Kolozsvár, 1443. február 23. [?] – Bécs, 1490. április 6.) **magyar király**. Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet másodszülött fiaként 1458 és 1490 között az ország uralkodója. Hatalmát 1463-ra konszolidálta és a következő évben az általa visszaszerzett Szent Koronával 1464. március 29-én megkoronázták. Aktív európai politikát folytatott. 1469-ben már cseh király. Folyamatos osztrák háborúi eredményeként 1485-ben Bécset is elfoglalta. A török ellen 1480-ig preventív hadviselést folytatott, majd ezután békét kötött a szultánnal, és a végvárrendszer kiépítését szorgalmazta. Reformjai következtében az ország bevételei az évi 650 ezer forintot

is elérhették. Budai udvarában számos tudós megfordult. Utódjának házasságon kívüli kapcsolatából származó fiát, Corvin Jánost szánta. A néphagyományban az „igazságos” és „jó” királyként jelenik meg. (*Kovács Péter*)

O. NAGY Gábor (Debrecen, 1915. június 6. – Budapest, 1973. május 4.) **nyelvész**. A nyelv-tudományok kandidátusa a debreceni egyetem elvégzését követően tanárként, majd 1952-től az MTA Nyelv-tudományi Intézetének munkatársaként dolgozott. Eleinte irodalmi olvasókönyveket szerkesztett, később lexikológiával foglalkozott. Szótörténeti írásai, szóálmagyarázatai, elméleti munkái a szótárírás és a szinonímia tárgyköréből születtek. Legjelentősebb munkája a *Mi fán terem? Magyar szólások és közmondások*. (*Kiss Margit*)

NÉMETH Gyula (Karcag, 1890. november 2. – Budapest, 1976. december 14.) **nyelvtudós, turkológus**, Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémikus, iskolaalapító tudós. Az MTA Nyelv-tudományi Intézetének igazgatója és az *Acta Linguistica* alapító-főszerkesztője volt. A Kőrösi Csoma Társaság alapítója és huszonöt éven át folyóiratuk szerkesztője. A török nyelvtörténet (oszmán-török filológia és paleográfia) és a török nyelvjárások, valamint a magyar nyelvtudomány és őstörténet nemzetközi hírű kutatója. Kialakította a magyar turkológia arculatát, egyetemi katedráján tudósok nemzedékeit nevelte fel. Hazai turkológiánk mai művelői, de a külföldön művelők jó része is, az ő iskolájából került ki. (*A. Szála Erzsébet*)

ORBÁN Balázs (Lengyelfalva, 1829. február 3. – Budapest, 1890. április 19.) **író, néprajzi gyűjtő**. Ifjúkorában beutazta a Közel-Keletet. Eljutott Egyiptomba, bejárta a Szentföldet, Kis-Ázsiát. *Keleti utazás* címmel hat kötetben jelentette meg élményeit. Támogatta a magyar emigránsokat, így Kossuth Lajos környezetébe került. 1859-ben térhetett haza, végiglátogatta a Székelyföldet. 1868 és 1873 között hat kötetben adta ki fő művét: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. 1872-től élete végéig tagja volt a magyar Országgyűlésnek. Beszédei is hat kötetben jelentek meg. Az általa kiépített Szejkelfürdön élt és dolgozott. 1888-ban az MTA levelező tagja lett. (*Szabó Csaba*)

PINTÉR Jenő (Cegléd, 1881. január 25. – Budapest, 1940. november 7.) **irodalomtörténész**. A budapesti egyetemen szerzett taná-

ri és bölcsészdoktori diplomát. Ezt követően Jászberényben és Budapesten középiskolai tanár, 1919 és 1939 között budapesti tankerületi főigazgató volt. 1911-ben Horváth Jánossal és Baros Gyulával megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, 1912-től 1932-ig a szintén általa alapított *Irodalomtörténet* című folyóirat szerkesztője volt. 1916-tól az MTA levelező, 1928-tól rendes tagja. (*Szendési Zoltán*)

PREISZ Hugó (Ruma, 1860. szeptember 21. – Budapest, 1940. július 5.) **orvos, bakteriológus**, egyetemi tanár Debrecenben, akadémikus. Az Állami Bakteriológiai Intézet igazgatója, az Állatorvosi Akadémián a bakteriológia professzora, a Tudományegyetemen az Általános Kórtani és Bakteriológiai Intézet vezetője. A magyarországi bakteriológia megalapítójaként tiszteljük. Az első világháború idején megszervezte a kolera és a hastífusz elleni oltóanyag-termelést. Megszervezte a diftéria elleni szérum, valamint több orvosi és állatorvosi diagnosztikum üzemszerű termelését. (*Kapronczay Károly*)

RÁCZ Pali (Nagygéc, 1815 – Budapest, 1885. január 30.) **cigányprímás**. Regényes élete, majd zenei kiteljesedése igazi romantikus történet, muzsikálása a magyar zenei karakter megjelenésének szép példája. Korai életrajzi adatai – születése, bujdosása, katonai verbuválása és állomásai – meglehetősen bizonytalanok, de az már tény, hogy a Habsburgok itáliai seregében zenekart szervezett, majd hőstetteiért a Szent György-kereszttel tüntették ki. Pesten letelepedve hatalmas erővel, elszántsággal és szorgalommal tökéletesítette hegedűtudását, olyan nyíra, hogy rövidesen ő számított a „prímások királyának”. A hetvenes években már külföldön is – többek között Lipcsében, Londonban, majd Szentpétervárott – rendre hatalmas sikerrel szerzett újabb dicsőséget a magyar cigány muzsikusoknak. (*Szirányi János*)

REMÉNYIK Sándor (Kolozsvár, 1890. augusztus 30. – Kolozsvár, 1941. október 24.) **költő**, a transzilvánizmus, az **erdélyi irodalom vezető egyénisége**. Első versét az *Új Idők* hozta le. 1918-tól az *Erdélyi Szemle* munkatársa, 1921-től az erdélyi irodalom legmeghatározóbb orgánumának, a *Páosztörtűznek* alapító-szerkesztője. Szimbolista, filozofikus, meditatív líráját, valamint egész életét magyarsága, humanizmusa és keresztény hite, istenkeresése táplálta. Bár Babits Mihály a leg-

szemérmesebb költőnek tartotta, de ha a külső politikai helyzet megkívánta, harcos közéleti, „vezérdalnoki” szerepet és első parancs vezérelte feladatokat vállalt. Az első világháború idején Végvári álnéven a nemzet tragédiáját, az általános, értékvesztő embertelenséget, a kitartás fontosságát, a szülőföldre való hűséget verselte meg, ez hozta meg számára a széles körű ismertséget is (*Mindhalálig*, 1918; *Végvári versek*, 1918–1921, 1921). Hitte, hogy az ember feladata az örökös erkölcsi jobbá válás, a személyes és történelmi szenvedésekben megtisztuló, példaértékű élet, a költőnek pedig az örök értékek, a hűség, a kitartás, az anyanyelv és a lélek megőrzését kell vállalnia. 1937-ben és 1941-ben Baumgarten-díjat, 1940-ben Corvin-láncot kapott. (*Császtyay Tünde*)

RÓNA Erzsébet (Budapest, 1890. március 20. – Oak Ridge [USA], 1981. július 27.) kémia–fizika szakos tanár, **a nukleáris tudomány korai művelőinek egyike**, elsőként hívta fel a figyelmet a radioaktív sugárzás veszélyeire. 1912-től a karlsruhei műegyetemen dolgozott először Fajans mellett, majd a következő évben Hevesy Györggyel együtt dolgozta ki a radioaktív nyomjelzésre vonatkozó korai alkalmazást. Valószínűleg tőle származik a „radioaktív nyomjelzés” kifejezés is. Az első világháborút követően Otto Hahn munkatársa lett, majd a bécsi Rádium Intézetben, később Párizsban dolgozott a Curie Intézetben. 1941-től az USA-ban élt. A Manhattan-projektben is részt vett, a polónium előállítása volt a feladata. Később a tengervíz összetételének meghatározásával foglalkozott az aktivációs analízis módszerének felhasználásával. (*Gazda István*)

ROTARIDES Mihály (Otrokócs, 1715 – Wittenberg, 1747) **historia litteraria-szerző**. A Hungarus-tudatú Rotarides soproni tanulmányok után Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Historia litterariája anyagának gyűjtéséhez már itthon hozzákezdett, de annak csak elméleti bevezetője jelent meg végül Altonában (*Prolegomena*, 1745). Munkája nem irodalomtörténet a mai értelemben, viszont a mindenkor Magyarországra területén született összes írásmű rendszerezését tűzte ki célul. A bemutatandó művek és szerzőik között sem vallási, sem nyelvi szempontból nem tett különbséget. (*Hegeđüs Béla*)

RÓZSAY (1848-ig Rosenfeld) **József** (Lakompak, 1815. március 15. – Balatonfüred, 1885. május 20.) **orvos**, **akadémikus**. Az

Országos Közegészségi Tanács tagja (1868), a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései Egyesületének másodelnöke, titkára, könyvtárosa és levéltárosa, a főváros törvényhatósági bizottságának tagja (1873–1885), 1850-től a főváros szegényházának orvosa, 1861-től a pesti izraelita hitközség kórházának igazgatója. Elsőként foglalkozott az időskor betegségeivel, számos írása közegészségügyi problémákat és az ókor orvoslásának történetét tárja fel. (*Kapronczay Katalin*)

SÁNDOR István (Luka, 1750. augusztus 11. – Bécs, 1815. március 29.) **író**, **bibliográfus**. Iskoláit a Felvidéken végezte. 1784-től Bécsben élt, s az irodalomszervezésnek szentelte idejét. Ifjúkora óta fordított (*Jelky András élete; Ovidius* stb.), kiadta úti élményeit (*Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*, 1793). Alapító szerkesztője volt a *Sokféle* című enciklopédikus folyóiratnak (1791–1801, 1808), *Magyar Könyvesház* címmel pedig közreadta az egyik első magyar bibliográfiát (1803). (*Csörsz Rumen István*)

SCHENZL Guidó (Haus [Ausztria], 1823. szeptember 28. – Graz, 1890. november 23.) **bencés szerzetes**, **meteorológus**, **akadémikus**. Az eredetileg Ausztriában élt tudós 1851-től a budai főgimnázium fizika–kémia tanára, majd igazgatója volt. Itt jött létre a budai meteorológiai észlelde, s ebből alakult ki 1870-ben a Magyar Meteorológiai és Földmágnességi Intézet, amelynek első igazgatója ő lett. Schenzl a földmágnességi helymeghatározások nemzetközi híru szakértője volt. (*Gazda István*)

SCHICKEDANZ Albert (Biala [Galícia] 1846. október 14. – Budapest, 1915. július 11.) **műépítész**, **festő**, a historizáló építészet fontos képviselője, akinek nevéhez a Millenniumi emlékmű és a Szépművészeti Múzeum épülete fűződik. Iskoláit Galíciában végzi, a karlsruhei Politechnische Schulén egy évet hallgat építészetet, majd Bécsben Karl Tietz építészeti irodája alkalmazza. 1868-tól Pesten dolgozott előbb Szkalnitszky Antal, majd Ybl Miklós irodájában. 1878-ban az Iparművészeti Múzeumban kapott titkári állást. 1880-ban kezdett tanítani, s 1901-es nyugdíjazásáig a Magyar Királyi Iparművészeti Tanoda építészeti rajz- és alak-tanára. 1893–1903 között – Herzog Fülöp Ferencel társulva – születtek legfontosabb munkái: 1894-ben tervezi a Múcsarnokot, 1895-ben Zala György szobrásszal közösen

őt bízzák meg egy millenniumi emlékmű elkészítésével, továbbá, bár az 1898-ban a Szépművészeti Múzeum építésére kiírt pályázaton Schickedanz második lett, megbízást mégis ő kapott a végleges tervek elkészítésére. (*Aknai Katalin*)

SÓTÉR (Schrinff) **Kálmán** (Csúz, 1834. október 11. – Nyitrakoros, 1915. szeptember 15.) **méhészeti szakíró**, az Országos Magyar Méhészeti Egyesület egyik alapítója, majd alelnöke, a *Méhészet* című lap főmunkatársa. 1874-ben a Hont vármegyei Inámban egy később országos hírvé vált méhest alapított. Méhészeti megfigyeléseit és kísérleteit szakkongresszusokon ismertette, s nevéhez fűződik az eddigi legnagyobb terjedelmű kétkötetes hazai méhészeti szakmunka, *A méh és világa* közreadása, amely először 1895-ben, másodszer 1908-ban jelent meg. Több mint 2000 oldalas műve maradandó értékű kézikönyv. (*Sragner Márta*)

SZABÓ Károly (Köröstarcsa, 1824. december 17. – Kolozsvár, 1890. augusztus 31.) **történész**, **bibliográfus**, egyetemi tanár, akadémikus. A nagykőrösi református gimnázium, majd a kolozsvári református kollégium tanára, emellett Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárosa. A kolozsvári Tudományegyetem alapító professzorainak egyike, a magyar történelem előadótanára. Kiemelkedők a középkori magyar történelem forrásaira vonatkozó kutatásai, továbbá a Régi Magyar Könyvtár (RMK) sorozat összeállítása érdekében végzett bibliográfiai tevékenysége. A Székely Oklevéltár első négy kötetének közreadója. (*V. Molnár László*)

SZABÓ Sándor (Budapest, 1915. április 25. – Budapest, 1997. november 12.) **színművész**. 1937-ben szerzett diplomát a Színművészeti Akadémián, majd a Nemzeti Színházhoz szerződött. 1945–1956 között játszott a Vígszínházban, a Művész Színházban, a miskolci Nemzeti Színházban, az Úttörőszínházban. 1956–1976 között az Amerikai Egyesült Államokban élt, játszott a New York-i Petőfi Színházban, a Broadwayn és Hollywoodban is. Hazatérése után a Vígszínház, majd a Madách Színház szerződtette. Számos emlékezetes színpadi és filmbeli alakítás fűződik a nevéhez. Híres filmjei: *Rákóczi hadnagya* (1953), *Egy magyar nábob* (1966), *Ábel Amerikában* (1998). Jászai Mari- és Kossuth-díjjal tüntették ki. (*Lengyel Réka*)

SZACSVAY Sándor (Marosvécs, 1752 – Kolozsvár, 1815. május 15.) **újságíró**, **író**, **szerkesztő**. Iskoláit Kolozsvárott, Debrecenben és Pozsonyban végezte, majd jogot hallgatott a bécsi egyetemen. Rát Mátyás mellett részt vett az 1780. január 1-jén Pozsonyban megindított első magyar nyelvű hírlap, a *Magyar Hírmondó* szerkesztésében. 1786–1793 között Bécsben jelentette meg a második magyar nyelvű folyóiratot, a *Magyar Kurírt* és kulturális melléklapját, a *Magyar Musát*. Politikai újságíróként a felvilágosult abszolutizmus híve volt, kritikus szemléletű, szatirikus hangvételű röpiratokat jelentetett meg. 1793-ban cenzúravétség miatt távoznia kellett Bécsből; ezt követően haláláig visszavonultan élt Kolozsvárott. (*Lengyel Réka*)

SZELECZKY Zita (Budapest, 1915. április 20. – Érd, 1999. július 12.) **színművész**. 1933-tól a budapesti Színművészeti Akadémia növendéke, diplomáját 1937-ben vehette át. 1936–1941 között a Nemzeti Színház tagja volt. 1936-tól számos filmben szerepelt. 1940-ben házasodott össze Haltenberger Gyulával. 1945-ben elhagyta Magyarországot, miután háborús bűnök miatt, koholt vádak alapján beperelték. 1948-tól Argentínában telepedett le, ahol három év múlva megalapította az Argentínai Magyar Nemzeti Színházat. Az ezt követő évtizedekben a világ számos pontján fellépett önálló műsoraival. 1962-ben átelepült az Amerikai Egyesült Államokba. 1993-ban Magyarországon rehabilitálták, megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét. 1998-ban települt haza. (*Lengyel Réka*)

SZILVAY Kornél (Budapest, 1890. július 25. – Budapest, 1957. szeptember 8.) **gépésztechnikus**, **tűzoltó ezredes**, **feltaláló**. Már tanulmányai során megismerkedett a tűzoltóság munkájával, és hamarosan csatlakozott az önkéntes tűzoltókhoz. 1914-től már a jelentős gépészeti fejlesztésekre készülődő budapesti hivatásos tűzoltóság műszaki tisztje. Tapasztalta, hogy oltáskor – esetenként – a felhasznált víz is igen nagy károkat okoz. Ezért dolgozta ki és 1923-ban szabadalmaztatta a közömbös gázzal oltó, az oltó port (szódabikarbóna) a tűzre fúvó, ún. szárazoltó gépét. Már ennek megépítése előtt, minden tűzoltó járművet felszereltetett két, 6 kg-os porral oltóval. Ezek segítségével több kritikus helyen, például a Nemzeti Szalon gobeline-termében keletkezett tüzet sikerült vízkár és a műtárgyak nagyobb

sérülése nélkül eloltani. Ez is hozzájárult, hogy a MÁVAG gyár elkezdhetette a szárasztalt gépek gyártását. Szilvay Kornélnek a tűzoltással kapcsolatos más találmányai is voltak, többet napjainkig is alkalmaznak. Tűzoltó tisztként több ezer tüzesetnél vezetett az oltást, például 1947. június 20-án, amikor Budapesten a Bazilika kupolája égett. A Fővárosi Tűzoltó-parancsnokság épületében található, 1994. május 4-én állított, domborműves márványtábla „posztumusz tűzoltó vezérőrnagy”-ként emlékeztet rá. (Sipka László)

TANÁRKY Gedeon (Nagykőrös, 1815. október 26. – Budapest, 1887. november 23.) **politikus**, akadémikus, 1848–1849-ben baloldali, radikális szemléletű országgyűlési képviselő. A nagykőrösi református főiskola egyik újjászervezője, a kollégium híres tanárainak, Arany Jánosnak, Szász Károlynak és Szilágyi Sándornak a barátja. 1861-től ismét országgyűlési képviselő, 1867-től Eötvös József mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, s mintegy húsz esztendőn át tölti be ezt a posztot. Földrajzi utazóként is ismert, leírta a Duna-tájat, Erdély, Ausztria és Itália több vidékét. (V. Molnár László)

TANGL Károly (Pest, 1869. október 14. – Budapest, 1940. január 10.) **fizikus**, egyetemi tanár, akadémikus. A pesti Tudományegyetemen Eötvös Loránd tanársegédjeként dolgozott, 1903-ban Kolozsvárra nyert kinevezést, ahol rektorként is szolgált. 1917-ben visszatért Budapestre, s először a Műegyetemen, majd a Tudományegyetemen tanított, utóbbi helyen – Eötvös utódaként – a kísérleti fizika tanszék professzora volt. A folyadékok és gázok dielektromos állapotjának vizsgálatával, továbbá kapillaritási vizsgálatokkal foglalkozott. Vezetésével indult a kozmikus sugárzások hazai kutatása. Több értékes tankönyve is megjelent. (Gazda István)

TELEKI József gróf (Pest, 1790. október 24. – Pest, 1855. február 15.) **tudós, politikus**. Pesten és Göttingenben jogot tanult, hosszú utazást tett Nyugat-Európában, majd hivatali pályára lépett. 1842-től Erdély főkományszója, ő hívta össze 1848 tavaszán az erdélyi országgyűlést, amely kimondta az uniót. Felvilágosodásban gyökerező műveltsége a nyelvújítás korának kiváló nyelvbölcseleti szakértőjévé avatta, ráadásul történeti munkákat is írt. A Magyar Tudományos Akadémia alapító tagja és 1830-tól haláláig első elnöke, tovább-

bá az Akadémiai Könyvtár alapítója is volt. (Zakar Péter)

TELEKI Mihály (Nagyvárad, 1634 – Zernyest, 1690. augusztus 21.) **erdélyi kanclár**. Pályáját II. Rákóczi György udvarában kezdte, később Apafi Mihály fejedelem egyik legbefolyásosabb tanácsadója. A török orientáció híve, a magyarországi bujdosók egyik pártfogója, a törökellenes visszafoglaló háborúk kezdete után azonban a Habsburg-orientáció támogatója. 1690-ben a Thököly Imre ellen vívott zernyesti csatában esett el. Jelentős művészet- és irodalompartoló tevékenységet fejtett ki. (Fazekas István)

TERKÁN Lajos (Székesfehérvár, 1877. április 26. – Budapest, 1940. március 26.) **csillagász**, az asztrofotometria tudós művelője, egyetemi magántanár, a svábhegyi (utóbb akadémiai) csillagvizsgáló főobszervátora, majd igazgatója (1921–1935), az *Időjárás* című folyóirat társszerkesztője (1907–1918). Ő mentette át Budapestre (1919) a Csehszlovákiához csatolt Ógyalláról a Konkoly Thege Miklós által alapított csillagda távcsöveit, műszereit és könyvtárát. 1935-től Budapesten a Hittudományi Főiskola tanára. Nevét Székesfehérvárott bemutató csillagvizsgáló őrzi. Kisbolygót is elneveztek róla. (Sragner Márta)

TERSTYÁNSZKY Ödön, vitéz (Csákvár, 1890. március 6. – Budapest, 1929. június 21.) **olimpiai bajnok vívó**, katonatiszt. Egyesülete: Debreceni Vívó Club, Magyar Athletikai Club (MAC). Mesterei: Borsody László, Italo Santelli. Legnagyobb sikerei: kétszeres olimpiai bajnok (Amszterdam, 1928 – kard egyéni és csapat), olimpiai ezüstérmes (Párizs, 1924 – kardcsapat), Eb-ezüstérmes (Vichy, 1927 – kard egyéni), illetve olimpiai bronzérmes (Párizs, 1924 – tör egyéni). Tör- és kardvívó, sokszoros magyar bajnok és válogatott volt, mindkét fegyvernemben. Hivatásos katonatiszt, remek lovas és céllövő. Az első világháborúban súlyosan megsebesült, hadifogságba esett, Szibériába hurcolták. Kalandos körülmények között megszökött, később visszatért a frontra. A szökése során elszenvedett súlyos sérülése után megtanult bal kézzel írni, vívni és lőni. Sokoldalúan művelt, több nyelven beszélő, az irodalom és a képzőművészetek iránt fogékony ember volt. Szerénysége és példás sportszerűsége miatt sporttársai és ellenfelei körében nagy tiszteletnek örvendett. Az I. magyar honvéd gyalogezred helyettes parancsnoka volt. Szülővárosában

a nevét viseli a helyi sportközpont. Solymáron utcát neveztek el róla és emlékoszlopot avattak a tiszteletére. (*Szabó Lajos*)

THIENEMANN Tivadar (Budapest, 1890. május 1. – West Roxbury [Massachusetts, USA], 1985. március 29.) **irodalomtörténész, nyelvész, germanista.** A szellemtörténeti kutatások segítésére 1921-ben megalapította a Minerva Társaságot és folyóiratát, a *Minervát*. Irodalomtörténet-elméleti munkája, az *Irodalomtörténeti alappfogalmak* (1931) a korabeli szellemtörténeten túlmutatva fontos megállapításokat tartalmaz az irodalom társadalmi és mediális beágyazottságáról is. A második világháború után emigrált, az USA-ban tanítva főként nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. (*Rákai Orsolya*)

THURZÓ Elek (Krakkó, 1490 – 1543. január 25.) **országbíró, királyi helytartó,** a 16. századi Magyarország egyik legérdekesebb politikusa. A polgári nagyvállalkozó családból származó gazdasági szakember (II. Lajos kincstartója) pályája csúcán országos főméltóság lett. Habsburg Mária királyné bizalmas híveként 1527-től a világi elit egyik vezetője (országbíró), majd 1532-től már első embere (helytartó). Alapvető szerepet játszott abban, hogy a Magyar Királyság jelentős mértékben megőrizhette önállóságát a Habsburg Monarchiában. Ő írta a legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű szerelmes levelet (1528). Az evangélikus nagyúr gyönyörű síremléke a lőcsei Szent Jakab-templom ékessége. (*Pálffy Géza*)

VASZARY Kolos (Keszthely, 1832. február 12. – Balatonfüred, 1915. szeptember 3.) **esztergomi érsek** szegény szücsmester félárva gyermekeként lépett a bencés szerzetesi rendbe, ahol pedagógusként és számos történelmi mű írójaként tett szert hírnévre. Pannonhalmi főapát, majd az egyházpolitikai harcok hajnalán esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása. Kiváló szónok, de gyenge érdekvéonyesítő. Ellenezte a liberális egyházpolitikai reformokat. Kitűnt a szegények és a betegek támogatásával. 1912-ben lemondott az érsekségről, és visszavonult a közéletől. (*Anka László*)

VENDL Mária (Dudich Endréné) (Gyergyóditró, 1890. május 26. – Sopron, 1945. augusztus 17.) **mineralógus,** egyetemi előadótanár. 1920-tól a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárának munkatársa, a debreceni egyetem magántanára, majd címzetes egyetemi tanára. Az

ásványok kristálytani vizsgálataival, valamint közettani és meteoritkutatásokkal foglalkozott. Szakmájában az első nő volt, aki hazánkban tudományos fokozatot ért el, és akinek a munkáját az MTA közreadta. Társ szerzője volt az azóta is nagy sikerű *A drágakövek* című munkának, valamint a *Magyarország meteorit gyűjteményei* című kézikönyvnek. Tiszteletére emlékalapítványt létesítettek. (*A Szála Erzsébet*)

WÁGNER Dániel (Brezsnóbánya, 1800. december 31. – Budapest, 1890. január 10.) **vegyész, gyógyszerész,** a vegyipar egyik hazai úttörője. A pesti egyetemen szerzett gyógyszerészi oklevelet 1821-ben, majd Bécsben nyerte el a vegyészdoktori címet 1825-ben. Ő volt az első magyar vegyészdoktor. Nevéhez több értékes szakmai publikáció, köztük akadémiai kiadvány is fűződik. 1825-től Pozsonyban, 1834-től Pesten gyógyszerártár és vegyszeti laboratóriumot tartott fenn, ebből jött létre (1847) az első pesti vegyészeti gyár. A Wágner család nevéhez több nagy vegyészeti vállalkozás is fűződik. (*Kapronczay Katalin*)

ZOLNAI Béla (Székesfehérvár, 1890. március 10. – Budapest, 1969. május 26.) **irodalomtörténész, nyelvész,** egyetemi tanár, az MTA tagja. A szellemtörténeti irányultságú Minerva-kör tagja, a *Széphalom* című szegedi szellemtörténeti folyóirat (1927–1942) alapítója és szerkesztője. Életművének legfontosabb része a stíluskutatáshoz kapcsolódik, az ő nevéhez fűződik az elsődlegesen irodalmi szempontú stilisztika hazai elindítása. Különösen nagy visszhangot keltettek a janzenizmussal és a magyar biedermeierrel kapcsolatos kutatásai. (*Deczki Sarolta*)

ZOVÁNYI (1887-ig Krausz) Jenő (Szilágyszóvány, 1865. szeptember 11. – Budapest, 1958. június 24.) **református lelkész, egyháztörténész.** Egyházi pályafutását a nagyváradi római katolikus püspöki papnevelőben kezdte, de 18. évét elérve áttért, és a sárospataki református teológiát végezte el. A tudományos szabadgondolkodás abszolútuma, a kritikai szemléletben kiteljesedő haladáselv, a dogma- és hitvallás-ellenességben jelentkező történeti immanencia-szemlélete mellett akkor is szenvedélyesen kitartott, amikor a református teológiai gondolkodás már más utakat járt. Egyháztörténeti munkái páratlan adatgazdagságuk és kritikai szemléletük miatt a mai napig megkerülhetetlenek a protestantizmuskutatásokban. (*Kovács Kálmán Árpád*)

1000 ÉVE TÖRTÉNT

1015, a pécsváradai apátság alapítása. A Baramegyei Vashegy (Zengő) aljában található bencés rendi monostort 1015-ben I. (Szent) István király alapította. Templomát 1038-ban szentelték fel Mária és Szent Benedek tiszteletére. A kolostor a 11–12. században számos királyi adományt kapott, de az ezekről szóló iratokat a 13. században hamisították. Az alapító okiratban olvasható könyvjegyzék szerint 35 liturgikus könyvet őriztek falai között, ahol iskola is működött. 1254-től hiteles helyi tevékenységet is végeztek. Pannonhalma után a legfontosabb bencés apátságnak számított. *(Kovács Péter)*

750 ÉVE TÖRTÉNT

A bolognai egyetemen 1265-ben készült az a szabályozás, amelynek alapján a magyar nemzet azon nyolc nemzet között foglalt helyet, akik minden húsz évben egyszer adhatnak rektort az ultramontán diákok egyetemének. Az egyetemen 1265 és 1269 között **38 magyar diák tanult**, ez tűnik ki az egyetem 1265-ben indított anyakönyvéből (Memorabilia). Nem kizárt, hogy az azt megelőző években 3 diák már megkezdte ott tanulmányait, de pontos feljegyzések 1265-től maradtak fenn. 1265-ben az egyetemnek már Magyarországról meghívott tanára is volt Paulus Hungarus (Magyar Boldog Pál) személyében. *(Gazda István)*

625 ÉVE TÖRTÉNT

Váradon felállítják Kolozsvári Márton és György Szent László-szobrát (1390). I. (Szent) László (uralk. 1077–1095) alakja szorosán összefonódott Nagyvárad múltjával; a várad katolikus prépostságnak, majd a püspökségnek és közvetett úton magának a városnak a megalapításával is. A lovagkirályként is tisztelt, 1192-ben szentté avatott I. László tiszteletére a 14. században két köztéri szobrot, egy álló és egy lovas szobrot állítottak a várad várbán. Mindkettő a Kolozsvári testvérpár, Márton és György alkotása, amely a lovag szentet ábrázolta nyakában láncsal, kezében karddal, csatabárdal és pajzzsal. *(Aknai Katalin)*

500 ÉVE TÖRTÉNT

Habsburg–Jagelló kettős házasság (Bécs, 1515. július 22.). A Habsburg és a Jagelló család között több örökösödési szerződés született (1491, 1506), a vitás kérdések végleges tisztázására azonban csak az 1515 júliusában tartott bécsi kongresszuson került sor. A megegyezés értelmében I. Miksa – egyik unokája nevében

– feleségül vette Ulászló lányát, Annát, míg Ulászló fia, Lajos, Máriával, Miksa leányunkájával kelt egybe. A tényleges frigyet 1521-ben kötötték. A kettős házasság megerősítette a Habsburgok jogigényét Magyarországra és Csehországra. *(Fazekas István)*

425 ÉVE TÖRTÉNT

1590. július 20-án készült el az első teljes magyar bibliafordítás, a vizsolyi Biblia. Károlyi Gáspár (1535 k. – 1591) gönci református lelkész és esperes, valamint ismeretlen segítőitársai feltehetően az 1570-es években kezdték el a munkát, a vállalkozás anyagi támogatását 1587-ben a feltörekvő református középnyemes, Rákóczi Zsigmond vette át. A mű kinyomtatására 1588 őszén az ország nyugati részéről Vizsolyba költöztették és felfejlesztették Bornemisza Péter egykori nyomdáját, amelyet a lengyel Mantskovit Bálint vezetett. A négy sajtóval rendelkező üzem és személyzete megkapta Rákóczitól a középkori templommal szemben álló egykori házat. 1589. február 18-án indult meg a könyv nyomtatása, amelyből 800 példány készülhetett. A vizsolyi Biblia nagy hatással volt a magyar nyelvre és kultúrára; javított, átdolgozott kiadásait figyelembe véve ez a legtöbbször és legnagyobb példányszámban kiadott magyar könyv. *(Szabó András)*

325 ÉVE TÖRTÉNT

I. Lipót **Diploma Leopoldinum**a Erdély közjogi helyzetét szabályozta: 1690. október 16-án adták ki. Benne a Habsburg-uralkodó Erdély rendi kormányzatának, intézményeinek és törvényeinek változatlan megőrzését, illetve a négy bevett vallásfelekezet (katolikus, evangélikus, református, unitárius) szabadságát biztosította. Az ország béke esetén 100, háború esetén 400 ezer forint adót volt köteles fizetni, illetve váraiba német katonákat kellett bebocsátani. A következő év elején a diplomát elfogadó erdélyi rendek letették a hűségüket I. Lipótra. *(Fazekas István)*

225 ÉVE TÖRTÉNT

Kelemen László első előadása a budai Várszínházban. 1790. október 25-én lépett először színpadra a Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság, Simai Kristóf *Igazbázi* című darabjával. Az első magyar hivatásos színtársulatot Kelemen László ebben az évben alapította, s 1796-ig működött (1792-ig az ő igazgatásával, Pest vármegye támogatásával). Főként Pesten és Budán léptek fel, színre vitték Bessenyei György és Dugonics András műveit és fordí-

tásokat, sőt zenés darabokat is, köztük a *Pikkó herceg és Jutka Perzsi* című daltjátékot (1793). (Csörsz Rumen István)

Révai Miklós kiadja Bessenyei tervezetét (1790). A társaságok századának is nevezett 18. század utolsó harmadában Magyarországon is egyre több értelmiségi tett kísérletet irodalmi és tudományos intézmények szervezésére. Bessenyei György irodalmi pályája a kezdetektől író és költő barátok társaságának keretein belül értelmezhető, s külföldi minták alapján 1779-ben Hazafiúi Magyar Társaság néven alapszabállyal bíró társaságot szervezett. 1781-ben írta az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című, akadémiaalapítást szorgalmazó vitairatát, amellyel a magyar rendekhez fordult támogatásért. A mű nyomdai kéziratát Révai Miklós 1784-ben találta meg, s csak 1790-ben, a hosszú idő után újra összehívott országgyűlésre jelentette meg. A vitairat ekkor sem érte el célját. (Hegedűs Béla)

Kempelen Farkas, a fonetika atyja huszonkét esztendőn át dolgozott **beszélőgépeznek** (hangutánzó szerkezetének) megépítésén, amelynek **legjobb változata 1790-re készült el**. A beszélőgép a három-négy éves gyermek hangját utánozva szólalt meg. A beszélőgép megalkotásával a süketnémák és beszédhibások gyógyítását kívánta elősegíteni. Az erről szóló német nyelvű szakkönyve 1791-ben jelent meg. (A. Szála Erzsébet)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1840. Petzval József mérnök, a bécsi műegyetem tanára **nagy fényerejű** (az addigi legjobb lencsénél 16-szor nagyobb fényerejű), **akromatikus kettős objektívet szerkeszt**, matematikai számítások alapján. A Petzval-objektívvel készült gépeivel vált híressé a Voigtländer cég. (Sipka László)

Nagy Károly akadémikus, a bicskei csillagda megépíttetője, közigazda és publicista tervei szerint készült el **1840-ben az első magyar nyelvű**, kifejezetten az iskolai földrajztanítást támogató **földgömb**, amelyet gróf Batthyány Kázmér ajándékként az iskolák ingyen kaptak meg. Az első magyar földteke Bécsben készült, átmérője 31,65 cm volt. Ekkor készült az első magyar feliratú **éggömb** is, amelyen 1600 csillag helyét tüntették fel. Ez is Nagy Károly szakértői közreműködésével készült, mégpedig Párizsban, Charles Dien műhelyében. Nagy Károly éggömbjén a világon elsőként szakított

azzal a korábbi hagyománnyal, hogy a csillagképeket grafikusan jelenítse meg, azaz elhagyta a mesés (mitológiai) alakokat. A föld- és éggömbhöz Vallas Antal akadémikus írt használati útmutatót. (Keszthelyi Sándor)

150 ÉVE TÖRTÉNT

1865. január 2-án indult meg Pesten az első országos hazai színiiskola, a Színészeti Tanoda működése. A művészeti iskola létrehozása Ferenc József nevéhez fűződik, aki egy 1863-as határozatában rendelkezett színitanoda felállításáról Pesten, s tízezer forintnyi támogatást ítélt meg az intézmény fenntartására. A Tanoda kezdetben a pesti Újvilág (ma: Semmelweis) utcában működött, első vezetői Festetics Leó és Gyulai Pál voltak. A hároméves képzésre, amely különvált a drámai és az operai tagozatra, tizenöt évesnél idősebb lányok és tizennyolc évesnél idősebb fiúk jelentkezhetek. Amennyiben egy rövid próba-időszak során alkalmasnak bizonyultak a színészmesterségre, a lányok és a fiúk elkülönített osztályokban tanultak tovább. Az intézményt 1887-ben Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia néven összevonták a Zeneakadémiával. A Színművészeti Akadémia 1905-ben költözött a Rákóczi út 21. szám alatt álló épületbe, ahol azóta is folyamatosan működik, 1947-től Színház- és Filmművészeti Főiskola, 2000-től Színház- és Filmművészeti Egyetem néven. (Lengyel Réka)

Az egyesített főváros szinte első komolyzenei intézménye és szórakoztató központja volt az **1865. február 20-án felavatott Pesti Vigadó**. A magyarországi romantikus építészlet emblematisz épületének tervezője Feszl Frigyes volt, aki az épület díszítőelemeiben az európai stílusirányzatokat ötvözte magyaros díszítőornamentikával, nagy történelmi alakok és reformkori kortársak szoborfiguráival. A Vigadó a 19. századi főváros legfontosabb kulturális, művelődési intézménye lett. Számos nevezetes kulturális esemény színhelye volt egészen a második világháborúig, amikor erősen megsérült. Az újjáépített Pesti Vigadót csak 1980-ban adták át a nagyközönségnek. (Aknai Katalin)

A Magyar Tudományos Akadémia 1865. december 11-én felavatott palotája a város legelső, érett historizáló-neoreneszánsz épülete, amely az európai építészlet leghaladóbb eredményeit hasznosította. A palotaépítést övező szenvedélyes viták után kiírt tervpályázatot

a porosz származású, számos múzeumépületet tervező Friedrich August Stüler nyerte meg, aki azonban a művészettörténész Henszlmann Imre eredeti elképzeléseiből is sokat megtartott. Ennek megfelelően az Akadémia épületében kapott helyet a könyvtár, a kiadóhivatal, a képtár (Esterházy Képtár), a Kisfaludy Társaság és szolgálati lakás is. Az építkezést Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal vezette, a homlokzat koracklektikus-reneszánsz stílusú homlokzatszoobrai Emil Wolf berlini szobrász kivitelezte. (*Aknai Katalin*)

125 ÉVE TÖRTÉNT

1890. április 15. Megkezdí működését a budapesti Pasteur Intézet, Hőgyes Endre vezetésével. Itt nemcsak oltanak, hanem oltóanyagot termelnek és emellett kutatásokat is folytatnak. Jelentős tudományos eredmény például az ún. „hígítási” oltóanyag-előállítási módszer, amelyet (1900-tól) a világ több országában működő Pasteur Intézet átvett. (*Sipka László*)

1890. Elkészülnek Eötvös Loránd torziós ingájának első példányai a budapesti Állami Mechanikai Tanműhelyben, Süss Nándor irányításával (Eötvös akkor még horizontális variométernek nevezte ezt az eszközt). (*Sipka László*)

1890. Feketeházy János világviszonylatban is először tervez és épít olyan **forgóhidat** (Magyarországon, Fiumében), amely **közúti és kétvágányú vasúti közlekedésre** egyaránt alkalmas. Ezen túlmenően a MÁV és a cári orosz hadsereg részére olyan, egyszerűen összerakható és szétszedhető könnyű hidakat tervez, amelyek szereléséhez nincs szükség állványzatra. (*Sipka László*)

Than Károly vegyész, akadémikus új analitikai kémiai módszert dolgozott ki az **ásványvizek összetételének, a forrásvizek alkotóelemeinek** megadására. Az erre vonatkozó, később nemzetközileg is elismert eljárását ismertető publikációját még **1890-ben** közre is adta az MTA gondozásában, *Az ásványvizeknek kémiai constitúciójáról és összehasonlításáról* címmel. (*Gazda István*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1915. november 1-jén megjelent Kassák Lajos *A Tett* című folyóirata, amely a magyar mozgalmi avantgárd kezdetét jelzi. A lapindítás hátterét főként a Galilei Körbe tömörült

fiatal, baloldali írók háborúellenes indulata adta. Rögtön a második számát elkobozta a hatóság „vallásgyalázás és izgatás” vádjával, ez azonban csak még jobban összekovácsolta a szerzőgárdát. Kassák a 10. számban jelentette meg *Program* című írását, amelyet az első magyar manifesztumnak tekinthetünk. Ebben megerősíti a háborúellenes álláspontot (élesen elhatárolódva az olasz futuristák militarizmusától), és kinyilvánítja a művész társadalmi elkötelezettségéről vallott nézeteit, megteremtve az aktivizmus ideológiai alapjait. A lap 17 számot ért meg, 1916-ban végleg betiltották. A szerkesztőség lendülete viszont nem tört meg: két hónap múlva megjelent a *MA*, amely rövidesen a magyar avantgárd legjelentősebb folyóiratává vált és példátlan nemzetközi tekintélyre is szert tett. (*Kappanyos András*)

1915. Az Eötvös Loránd fizikus által feltalált, a gravitációs erő mérésére szolgáló torziós inga Eötvös-inga néven vált az elméleti és gyakorlati tudományos kutatások világhírű eszközévé. Az ingára mint kutatási eszközre alapozva, Eötvös felismerése és elgondolása nyomán, **magyar geofizikusok és geológusok dolgozzák ki a geofizika gravitációs vizsgálati módszerét és ennek alkalmazási lehetőségét a nyersanyagkutatásban, főleg a kőolaj- és földgázkutatásban. E módszert – a világon először – a magyar geológusok alkalmazzák sikeresen: 1915-ben Magyarországon,** a Nyitra megyei Egbell térségében folyó munkálatoknál. Aztán a század húszas éveitől kezdődően világszerte eredményes kutatásokat végeznek így a nagy olajtársaságok – gyakran magyar szakemberek (Papp Simon, Böckh Hugó, Fekete Jenő, Mazalán Pál, Bandat Horst) közreműködésével, vagy hazánkban gyártott és exportált ingák felhasználásával. Elmondhatjuk, hogy a világ nagy kőolaj- és földgázmezőinek jelentős részét (legalábbis kezdetben) magyar szellemi termékeket megtestesítő eszközökkel és módszerekkel, magyar szaktudás segítségével találták meg és állították termelésbe. (*Sipka László*)

75 ÉVE TÖRTÉNT

Második bécsi döntés (1940. augusztus 30.): a náci Németország és a fasiszta Olaszország döntőbíráskodása Magyarország és Románia fegyveres összecsapással fenyegető területi vitájában. A döntés értelmében Magyarország visszakapta a trianoni békeszerződés nyomán elcsatolt Erdély északi részét. A mintegy 43 500 km²-nyi területen az 1941-es magyar népszámlálási adatok alapján közel 2,5 millió lakos élt,

amelynek többsége (54,6%) magyar ajkú volt. A visszacsatolt Észak-Erdély első kormánybiztosa Teleki Pál miniszterelnök lett. A terület integrálása a sorozatos etnikai villongások és a második világháború miatt nem valósult meg. *(Kerepeszki Róbert)*

1940. Goldmark Péter Károly magyar mérnök (aki az 1930-as évektől az amerikai CBS hírközlési társaság munkatársa, majd kutatási

laboratóriumának vezetője, később a társaság igazgatója) úttörő munkát végez az **elektromechanikus színes televízió** fejlesztése és alkalmazása területén. Kidolgozza a színes televízió első, gyakorlatban használható megoldását – ezt **1940 augusztusában mutatja be a CBS** –, majd fejlesztő munkájával megteremti a tv számos orvosi alkalmazásának a lehetőségét. *(Sipka László)*

Kitekintés

BELORUSSZIA, LITVÁNIA, LENGYELORSZÁG

250 éve született Michał Kleofas OGIŃSKI (1765–1833) zeneszerző, író és diplomata. Zeneszerzőként különösen polonézai voltak kedveltek, a legismertebb közülük a *Búcsú a hazától* című. Közreműködött a vilniusi egyetem megreformálásában. Diplomáciai feladatokat is ellátott; a lengyel királyság szuverenitásának a helyreállítását kívánta. Részt vett a Kościuszko-felkelésben is. Csalódva Napóleonban és az orosz cári politikában Olaszországba költözött. Firenzében hunyt el 1833-ban.

BULGÁRIA

1200 éve született Szent METÓD (815 k. – 885). Testvérével, Konstantinnal (Cirill) misziós tevékenységet folytattak a szláv népek között. A liturgia, a szertartások népnyelvi elismertetésére törekedtek. Lefordították szláv nyelvre a Szentírást. Munkásságuk révén hozták létre a glagolita ábécét, azaz a cirill betűs írást.

FINNORSZÁG

150 éve született Jean SIBELIUS (1865–1957) (svéd nemzetiségű) finn zeneszerző. Jogot tanult a helsinki egyetemen, de tanulmányait abbahagyva figyelme a zene felé fordult. Berlinben és Bécsben tanult zeneszerzést. Romantikus zeneműveinek jelentős részét a finn nemzeti eposz, a *Kalevala* és a skandináv táj ihlette. Szimfonikus költeményei és szimfóniai tették Európa-szerte elismert és kedvelt komponistává.

HORVÁTORSZÁG, MONTENEGRÓ, SZERBIA

100 éve született Josip Juraj STROSS-MAYER (1815–1905) horvát római katolikus püspök. A Pesten és Bécsben teológiát tanult főpap nagy összegekkel támogatta a horvát tudományos és művészeti életet. Részt vállalt a zágrábi egyetem és a tudományos akadémia alapításában. Pályája egy részében aktívan politizált: elutasította a magyar–horvát kiegyezést (1868), és Horvátország teljes körű önállóságát kívánta a birodalmon belül. Kiállt a görögkeleti és a katolikus egyházszakadás megszüntetéséért.

LENGYELORSZÁG

100 éve született Tadeusz KANTOR (1915–1990). A krakkói Képzőművészeti Akadémián végzett lengyel művész számos területen alkotott maradandót: festőként és szobrászként, színházi szakemberként, íróként és költőként is. Műveiben, színpadi alkotásaiban az expresszionizmus, a konstruktivizmus, az avantgárd, azután a spontaneitás, a folyamatos megújulás keresése van jelen. Kísérletező művész volt, happeningeket és performanszokat rendezett. Nevéhez fűződik a *Halott osztály* című darab és a *Halálszínház* című kiáltvány, amelyekkel új utakat jelölt ki a 20. századi színházművészet számára.

200 éve hunyt el Jan POTOCKI (1761–1815). Régészként a szlávság őstörténetét kutatta. Útirajzokat is írt. Nevét igazán ismertté *Kaland a Sierra Morenában* című, a francia felvilágosodás jegyében készült regénye tette. A franciául írt mű felépítése hasonlít az *Ezeregyéjszakahoz* és a *Dekameronhoz*. A számos izgalmas és hátborzongató történetből összeálló elbeszélésfűzér egyben az első lengyel fantasztikus regény.

LETTORSZÁG

150 éve született RAINIS (1865–1929) lett költő és drámaíró. Írásaiban az Orosz Birodalomban élő lettek nemzeti öntudatra ébredését, a társadalmi igazságtalanságok megszüntetését szorgalmazta. Lírai művei szimbolista jegyeket hordoznak. Az 1905. évi forradalom után emigrált, és csak a húszas években tért haza, Lettországba. A Nemzeti Színház igazgatója, majd oktatási miniszter volt.

150 éve született ASPAZIJA (Elza Rosenberg) (1865–1943). Az írónő – Rainis felesége – fontos szerepet játszott a lett irodalom és politikai viszony korszerűsödésében. Az elsőként emelte föl a szavát a nők jogaiért, a női egyenjogúságért. Kiemelkedő műfordítói tevékenysége is.

NÉMETORSZÁG

100 éve hunyt el Paul EHRLICH (1854–1915). A német orvos, bakteriológus 1908-ban kapott megosztott Nobel-díjat az immunitás

terén végzett munkájának elismeréséül. Orvosi tevékenységében összekapcsolta a biológia és a kémia tudományát. A berlini egyetem professzora volt. Munkatársaival sikerült a korábban gyógyíthatatlan szifilisz ellen hatásos gyógyszer kidolgoznia. Alapvető eredményeket ért el a szövettani festési technika terén. Őt tekintik a „módszeres, tudományos alapokon álló modern kemoterápia” megalapozójának.

OROSZORSZÁG

2000 ezer éve alapították Derbent városát. Történelmi nevezetessége, hogy közelében húzódik az a fal, amely az északi népek betöréseitől védett. A hagyomány szerint a tornyokkal ellátott falat Nagy Sándor építtette. A Káspitenger partján fekvő város a kazárok, az arabok és a mongol-tatárok fennhatóságában is élt. Ma Oroszország legrégebbi városának tartják.

200 éve alapították a Lazarev-féle Keleti Nyelvek Intézetét Moszkvában, 1815-ben. Az örmény Lazarev család által létrehozott iskolában a keleti nyelvek oktatása és kutatása, a keleti (arab, perzsa, török stb.) tudományok művelése az UNESCO ideáljának megfelelően a különböző kultúrák közötti párbeszédet, a megértést, végső soron a béke ügyét szolgálta.

ROMÁNIA

50 éve hunyt el George (Gogu) Constantinescu (1881–1965) mérnök és feltaláló. Több mint háromszáz szabadalom fűződik a nevé-

hez. Jelentős munkásságot fejtett ki a szónikus technológia terén, számos eredményt ért el a közlekedéstechnikában és a mechanika más területein.

SVÁJC

1500 éve alapították a saint-maurice-i apátságot. A kolostort (Szent) Zsigmond burgund király alapította, majd 515-ben apátsággá tette. Az Ágoston-rendi Szent Mór-apátságot többször átépítették. Az épületben kora középkori maradványok is fellelhetők.

SZERBIA

150 éve született Jovan CVIJIC (1865–1927) szerb geográfus, geológus. Belgrádban, Bécsben és Párizsban tanult. Egy ideig a bécsi egyetem földrajzi intézetében dolgozott. Később a belgrádi egyetemen tanított. A karsztok vizsgálatában ért el nemzetközi tudományos sikert. Legismertebb, antropológiai kutatásokat is tartalmazó műve *A Balkán-félsziget és a délszláv országok – Az emberföldrajz alapjai* című.

UKRAJNA

200 éve született Mykhailo VERBYTSKY (1815–1870) zeneszerző, karmester, görög katolikus pap. Peremyśl városában a székesegyház zenei iskolájában tanult. Főként egyházi zenét és kórusműveket komponált. Legismertebb műve az ukrán nemzeti himnusz zenéje.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Álmok álmodói, világgraszáló magyarok. Kiállítási katalógus. Ganz/Millennárius Park, 2001–2002.* 1–2. köt. Szerk. Eleőd Akos, Szegő György. Bp., 2003.
- Bartha Lajos – Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z.* Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében.* Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az automobilok történetében.* Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében.* Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok.* 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében.* Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon.* I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János – Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben.* Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban.* 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Gál Vilmos: *Világkiállító magyarok, 1851–2010.* Bőv., jav. kiad. Bp., 2010.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve.* Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia.* Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete.* 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerégyártó Árpád: *Magyarország emléknapijai.* 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon.* 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok.* 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon.* 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz.* Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon.* Bp., 1993–.
- Magyar Kódex.* 1–6. köt. Főszerk. Szentpéteri József. Bp., 1999–2001.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók.* Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–2012.
- A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Szerk. Sisa József.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve 1995–2000. Bp., 2001.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve 2001–2005. Bp., 2006.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve III. 2006–2010. Szerk. Farkas Márta. Bp., 2012.
- A magyar sport az eredmények tükrében.* Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve.* Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia.* Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon.* Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990.* (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002.* 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája.* Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században.* IV. köt. Tudomány. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995).* Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben.* Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona.* Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek.* 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.

- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Pénzes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004*. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>Ágoston István</i>	SOLNES 2000 Bt.
<i>Aknai Katalin</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Anka László</i>	VERITAS Történetkutató Intézet
<i>Antal Iláikó</i>	MMKM Elektrotechnikai Múzeuma
<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-magyarországi Egyetem
<i>Bándoli Attila</i>	Gundel Etterem
<i>Bátori Anna</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Czigány István</i>	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
<i>Császtvay Tünde</i>	Magyar Nemzeti Múzeum,
	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Csörsz Rumen István</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Deczki Sarolta</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Fazekas István</i>	ELTE BTK
<i>Fehér Katalin</i>	ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar
<i>Fórizs Gergely</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Földes Györgyi</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Geller Katalin</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Gergely András</i>	VERITAS Történetkutató Intézet
<i>Hegedűs Béla</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Hoványi Márton</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Kappanyos András</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karafiáth Judit</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Földes Györgyi</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Kerepeszki Róbert</i>	Debreceni Egyetem
<i>Kerny Terézia</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Keszthelyi Sándor</i>	Magyar Csillagászati Egyesület
<i>Kiss Margit</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Kovács Eszter</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Kovács Kálmán Árpád</i>	VERITAS Történetkutató Intézet
<i>Kovács Péter</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Krász Lilla</i>	ELTE BTK
<i>Lengyel Réka</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Nagy Csilla</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Oborni Teréz</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Oroszi Sándor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Pálffy Géza</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Rákai Orsolya</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Révész Emese</i>	Magyar Képzőművészeti Egyetem (MKE), Művészettörténeti Tanszék
<i>Schwarzwölder Ádám</i>	VERITAS Történetkutató Intézet
<i>Schweitzer Gábor</i>	MTA TK Jogtudományi Intézet
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikátörténetész
<i>Sótonyi Péter</i>	Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar
<i>Sragner Márta</i>	bibliográfus, biológus
<i>Szabó Csaba</i>	Collegium Hungaricum, Bécs – Bécsi Magyar Történeti Intézet
<i>Szabó Lajos</i>	Magyar Sportmúzeum
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szajbely Ernő</i>	Zwack Unicum Nyrt.
<i>Szénási Zoltán</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Szirányi János</i>	Bartók Béla Emlékház
<i>Török Zsuzsa</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Ujváry Gábor</i>	VERITAS Történetkutató Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Zakar Péter</i>	Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – Szegedi Tudományegyetem
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Semmelweis Ignác</i>	7
<i>Rómer Flóris Ferenc</i>	13
<i>Id. Andrássy Gyula gróf</i>	15
<i>Ballagi Mór</i>	16
<i>Bárczi Gusztáv</i>	17
<i>Benedek István</i>	18
<i>Bercsényi Miklós gróf, székesi</i>	19
<i>Csapody Vera</i>	20
<i>Csók István</i>	21
<i>Dugonics András</i>	22
<i>Ferenczy Béni</i>	23
<i>Ferenczy Noémi</i>	24
<i>Géza magyar nagyfejedelem</i>	25
<i>Goldmark Károly</i>	26
<i>Gundel János</i>	27
<i>H. Balázs Éva</i>	28
<i>Jósika Miklós báró</i>	29
<i>II. József</i>	30
<i>Kaán Károly</i>	31
<i>Károlyi Árpád</i>	32
<i>Kronberger Lili (Szentgyörgyi Imréné)</i>	33
<i>Lőrincze Lajos</i>	34
<i>Magyary-Kossa Gyula</i>	35
<i>Maróthi György</i>	36
<i>Molnár Antal</i>	37
<i>Róth Miksa</i>	38
<i>Szapolyai (I.) János</i>	39
<i>Széll Kálmán</i>	40
<i>Vedres István</i>	41
<i>Veres Pálné</i>	42
<i>Zwack József</i>	43
További évfordulók	45
Kitekintés	65
Hasznos lexikonok, adattárak	67
Az írások szerzői	69

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Hammerstein Judit főigazgató
Telefon (központi): (+36 1) 381 5100 • Telefax (központi): (+36 1) 381 5119
E-mail cím: emlekev@bbi.hu • Honlap: www.balassiintezet.hu
Korrekter: Ruttkay Helga

Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.

HU ISSN 1785-6167

Kiadványunk a Balassi Intézet által gondozott sorozat tizenkettedik kötete. A Nemzeti évfordulóink sorozat évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet, valamint a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit, valamint rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb emlékei is. Ezzel elsősorban a kultúra és az oktatás területén működő intézmények és civil szervezetek munkájához kívánunk tájékoztatást, segítséget nyújtani.

2015-ben, az elmúlt évekhez hasonlóan, számos jubileumról emlékezik meg az ország. Az első helyen kiemelt szócikk az „anyák megmentőjének”, *Semmelweis Ignác* szülészorvosnak állít emléket. Gyermekágyi lázzal kapcsolatos felfedezései és életműve nemcsak a szülészetet és a nőgyógyászatot érintette, hanem hatással volt a sebészet, sőt az egész orvosi gondolkodás fejlődésére. Nevét viseli a budapesti Orvostudományi Egyetem, az Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár és még egy kisbolygó is őrzi az emlékét. Magyarország Kormánya a 2015-ös esztendő *Semmelweis Emlékévvé* nyilvánította a szülészorvos halálának 150. évfordulójára emlékezve.

A kötet másik kiemelt szócikke a magyar régészet és művészettörténet, valamint a műemlékvédelem egyik alapító tagjáról, a két-száz éve született *Rómer Flórisról* emlékezik meg. A „magyar régészet atyja” őskori, római (Aquincum), honfoglaláskori (Árpád sírja), középkori, reneszánsz (Corvina) emlékekkel egyaránt foglalkozott, melyeket folyamatosan publikált,

de néprajzi gyűjtőmunkái, a háziipar fellendítéséért tett erőfeszítései is jelentősek voltak. Győrben létrehozta az első múzeumot, a vidéki múzeumok közül az egyik legelső. Az ő kezdeményezésére és irányításával indult meg Budapesten a magyar régészképzés. Részt vett a pesti állatkert létrehozásában is.

A kötet két kiemelt évfordulóját a Magyar UNESCO Bizottság javaslata alapján az UNESCO Általános Konferenciája is fölvette a megünneplésre méltó nemzetközi emlékek listájára.

A kötetet gondozó Balassi Intézet a magyar művelődés nemzetközi kapcsolatrendszerének nemzeti intézménye, mely – a német Goethe-Instituthoz, az angol British Councilhoz vagy a spanyol Instituto Cervanteshez hasonlóan – szakmai irányító központként működik. Alapvető célkitűzése, hogy közös értékeinket nemzetközi szinten megismertesse, a magyarság jó hírét eljuttassa a nemzetek közösségébe, valamint a határon inneni és túli magyarság kulturális értékeit és kapcsolatait ápolja és építse. A Balassi Intézet hitvallása szerint a kultúra a nemzetek közötti egyenrangú kapcsolatok egyik leghatékonyabb eszköze. Az Intézet kiemelt figyelmet fordít a közép-európai népek kultúrájának nemzetközi megismertetésére.

Jelen kiadvány, valamint a sorozat korábbi kötetei digitális formában letölthetők a Balassi Intézet honlapjáról.

